

V·LEVSTIK
GADJE
GNEZDO

2 18.-
VLADIMIR LEVSTIK

GADJE GNEZDO

POVEST IZ DNI TRPLJENJA IN NAD

V LJUBLJANI 1918

TISKALA IN ZALOŽILA ZVEZNA TISKARNA

2007/11565

Vse pravice pridržane.

ZAPUŠČINA
VLADIMIRA LEVSTIKA

I.

V obraz se klanjajo gospej, za hrbtom hvalijo vražjo babnico, in Kastelka odzdravlja košato na desno in levo. Marsikdo gre vdovi rajši s poti nego naproti; nihče ne zine o nji zlega brez dobrega. To je dovolj pri naših kmetih, ali premalo za Kastelkin nadčloveski trud.

Premalo? Ona ima druge reči, ki jo vesele na svetu.

Recimo poletno jutro takrat pred veliko vojno. Gospodinja vstane prva v hiši: ali že leze solnce izza Sevškega hriba? In solnce, ki dremavo kuka čez borovce, prestreže njen trdi pogled ter se prilizne:

»Dobro jutro, gospa, dobro jutro! podvizam se, nič ne kolnite, mati! Ves dan bom sijalo brez preneha, le zanesite se name.«

Toda Kastelka renči:

»Da te satan! Ako danes ne bo dežja, naj kar vse skupaj hudič odnese!«

In že je zrastle na rumenem nebu siva pika ter leze bliže in bliže.

Stara jo ureže moških korakov v dekelsko kamro:

»Kvišku, pokore, zberite grešne kosti! Za hrčanje vas nimam, če se ponoči z dedci pečate, meni nič mar; alò, Katra, Jera, Micon! Da ne vidim sledi na vrtu, kamor so postavljali prešuštniki lestev in kopita; marš! . . . In tí, Polona, ki si v drugem, da se mi spraviš o Šmarnu: tvojo zalego bo vrag poslušal, ne jaz!«

Brez usmiljenja grabi za gola bedresa ter meče zaspanke z ležišč; dekcle ne godejo, zakaj vdovini žganci plavajo v masti, plače so dobre, novoletni darovi obilni.

Kastelka se umiva, prha ko delaven konj in natiče grobo obleko, bevskaje zdaj na sakramensko sušo, zdaj na prekletu kravo, kateri je že pred tednom potekel čas, zdaj na ljudi, ki jih je malo prida; kadar odmoli vse blagoslove, je čisto sveža in polna korajže. Prezirno kaže pest nadlogam:

»Ampak pri moji duši!«

Ampak pri njeni duši je hujši od nebes in pekla.

Kave in belega kruha ne zajtrka, nego kozarec brinjevca s česnjem in ječmenjakom; to daje zdravje in moč.

»Ozrla bi se krog hiše . . .«

Ko stopi na prag, razoglava, moško palico v roki, samolastno iskro v sivih očeh, glavo pokonci, levo pest uprto v bok, se ji njenih pet križev prav nič ne pozna.

Še vrabci na žlebu, senice na tepki vrešče glasneje, ko se pokaže. »Svetleje se moramo bleščati!« mislijo rosne kaplje v travi ter sipljejo pisane žarke, da ljubosumne marjetice komaj iztezajo vrat. Življenje kipi s podvojeno silo, delo gre po nitki, prav kakor bi se nevidno upiral sam bognasvaruj.

Črni petelin pri hlevih komandira že zdaleč: »Pozor, putače! Mati gredo, nihče naj ne dela škandala!« Modro stoji živina pri jasliah, trzaje s svetlo kožo: naj vidi gospa, živ krst se ne zmeni za nas! In jeznih oči leze vdova po prstih k Šimnovi postelji; tiho vzdigne palico ter jo spusti, ne za šalo, na hlapčevo zadnjo plat.

»Nažrt, mrcina žganjarska? Da bi se živ pogreznil in bi ti s frakljem zobe izbijali do sodnjega dne!«

Pijani Šimen, ki ga ne smeš krivo pogledati, skoči na noge ter švigne pokorno po delu: s Kastelko ni dobro norcev briti, sam Bog ve, da ne.

Kose se bliskajo, hlapci pokajo z biči, voz za vozom drdra po cesti, dekle hite s penečimi žehtarji, gnoj leti na kopico, kot bi držalo po sedem rok za sleherne vile. Kdaj je zajtrkal, ne ve nihče izmed služinčadi, saj komaj utegne prijeti za žlico in jo položiti iz rok. Dobro je biti pri vdovi, toda pot lije v potokih, in red se ne omaje leto in dan.

Na razpotju pred domom se gospa ne pozabi ustaviti, da izmeri bogastvo z očmi. Dolga bela hiša s prizidanim nadstropjem in podstrešnimi kamrami gleda prijazno izmed hrušk in orehov, rožni grmi z zlatozrcalnimi krogli se sladko smejo čez vrtni plot; kozelci, hlev, skedenj, svinjaki in kašče objemajo dvorišče v podkvi, in zdi se, kakor bi vsako posebe škripalo od izobilja.

»Spodnja okna so stara,« pomišlja Kastelka, »zgornja so moja, veliki kozelc je moj, kašče, svinjaki so moje delo; vse drugo sem prenovila. Glejte kose v vrsti, motike in lopate in stroje na skednju; v hlevu dva para težkih konj in par lahkih, vmes dve breji kobili, žrebe, sedmero krav, par volov, in prešičev — koliko jih je pravzaprav? Shrambe so polne, grunt brez dolga, v hranilnici leži tisočak pri tisočaku, trije sinovi

študirajo . . . Kaj bi bilo, da nisem jaz garala?«

Da, gospodarila je bolje ko kdaj kak Kastelec; zgrabila je vruga za rep, ko je zasadil kremplje v grunt in ga hotel odnesti. Kastelčevina raste iz njenih trdnih dlani in neugasnega ognja v njeni glavi, noge ji segajo sedem sežnjev globoko v to rodovitno zemljo; po njenem je šlo, kljub vsemu! Trda volja v njenih opaljenih črtah se riše globlje in tli v zagrizeni strasti; ako bi ji napotoval Sevški hrib, gotovo bi ukazala: Premekni se! in znorela od presenečenja, če bi ostal.

»Kako se človek prelevi!« mrmra stopaje med travniki ter misleč na leta, ko je prelivala solze ob Prešernovih pesmih.

Na polju prihaja vdovin obraz mehkejši; pogled ji plava božaje po gosto zaraščenih njivah, in včasih se skloni v razgonu, vzame grudo, jo tehta na dlani kot ljubo in drago reč ter jo zamišljeno zmane v pšenico.

Težko in trdo stopa domov. Za hrastjem na kraju neba se kade fabrike v trgu; porogljivo uhaja Kastelki oko v to stran, kjer žive premogovi Judje, potujčeni trgovci, pijavke in oderuhi, jara drhal, ki se šemi po nemško. Vdova jih

besno sovraži; od njih je prišla vsa njena nesreča, ves boj, ki je mladi dušo izpil. In kadar jo motijo ničemurne misli, je prvi med njimi ponos, da je zabila v svojem bogastvu jez pred njih nakane.

V takih trenutkih lista rada po knjigi svojega življenja.

Starši, premožni Kranjci, so jo pred petindvajsetimi leti nagloma primožili na Kastelčevo. Bila je lepa rjavolaska s sanjavimi očmi; študentje domačega kraja so ji nosili berivo, kar ga je rastlo tiste dni po naših logih. Med kuhalnico in srpom si je polnila srce s poetičnimi ideali »Krstja pri Savici«, Jurčičevih romanov in Tavčarjevih novel ter z zgovornim rodoljubjem onega časa. Vzgojena v pokorščini in strahu božjem, se ni ustavljala volji roditeljev; nehala je čakati sreče po svojih mislih ter spoznala zakonsko ljubezen v postelji tujega moža.

Toda Kastelec je bil ukanil tasta, ki je menil, da možič Manico z zdravo korenino, pa je dal hčer pijancu in razuzdancu; neizkušena je postala čez noč mučenica, ki je vsako jutro strahoma vstajala v novi dan. Potrpljenje in upori sta bila enako bob v steno; ob večnih psovkah

in tepežu je tem hitreje dojkala za dekliškimi sanjami, ker je spoznala z bistrim očesom že prve mesece, kam plove dom pod takim gospodarjem.

Častihlepni mož je rad popival s tržani ter spravljal njih besedo ko suho zlato. Nekaj pred poroko so bili zgradili usnjarsko tovarno in zavohali kmalu, da ne bo imela sape; najprej so le šušljali med seboj, nato so čisto drugi ljudje začeli nabirati bogate okoličane v družbo, ki naj bi jo kupila. Nemškutar Petschnig je bil venomer na Kastelčevem, kakor da se je nehal meniti za kotenino in bičnike v svoji štacuni. Vse pomenke je obdajala skrivnost; ali ko je Mana ležala za prvim sinkom, je Kastelec vinjen prilomastil v zimski noči ter povedal, da je podpisal delnic za desetisoč goldinarjev. To je bilo več od dote, s katero je nevesta podprla grunt; in Kastelka je klela prvokrat v svojem življenju.

Komaj je vstala, je vzela breme gospodarstva nase, da ne vidi, kako raste otroku beraška palica. Mož se je klatil in popival, vozil se s kolesljem »inšpicirat« ter se vračal pijan in obigran. Urezal se je tu in tam, zakaj Petschnig ga je spremljal kakor senca; brež njega bi bil zdavnaj v nepravilnih. Imetje se je krhalo in lezlo narazen;

ko je povila Mana za Jožkom Tončka in Janka, je usnjarna zagrmela, Petschnig pa je prišel z menicami naravnost povedat, da je glavni upnik in misli kupiti grunt z vsem, kar je. Da bi bila mera polna, je ležal gospodar za plučnico in bledel.

»Kdaj?« je vprašala Kastelka bleda kot prt.

»Kako kdaj? Ena poteče v nedeljo, druga čez mesec dni . . . Podaljšanje? Škoda besede! Kjer ni prave roke, tudi zaupanja ni.«

»Satan bo kupil, ne ti!« je zaklela Mana drugič v svojem življenju, popadla stol in spodila volka iz hiše. Nato je stopila k moževi postelji:

»Dobro za nas, če umre,« je dejala. »Drugeče bo pozno; sam Bog ne daj, da bi se izlizal.«

In prvikrat se je oglasil skrivnostni pomočnik: štiri dni potem so nesli Kastelca k pogrebu. Vse je zabavljalo vdovi, ki ni potočila solze. Toda njeno srce je bilo okremenelo; če ni poznalo hinavščine, tudi ni poznalo strahu. Vrnila se je v veliko izbo, ki je dišala po voščeničnem dimu in mrtvaških vencih, spletenih iz zadnjih jesenskih cvetlic; tam je ždela do večera, Janka na prsih, Jožka in Tončka ob nogah, oči uprte v odvetnikovo pismo, ki je ležalo neprebrano na mizi.

Burja za vogali, mraz izpod vrat; lačna dečka sta jokala, Kastelka je tuhtala svojo reč.

Premoženje staršev se je bilo razbilo med troje bratov in dvoje sestra; oni je niso mogli rešiti. Mislila bi na drugo možitev; ali kje najde petičnika, vdova na zavoženi kmetiji? Tudi otrok ni hotela roditi, ki bi izpodrivali prvorojene. Kos kruha je čakal vse pod očetovo streho; toda vdova ni marala stran odtod, hotela je ohraniti dom, zdaj nalašč! Dolbla je v svoji glavi; sosede so čenčale vanjo, toda Kastelka je molčala in za njenimi priprtimi vejicami je ugašal pogled.

Pozno zvečer je zavihal vdovina usta prezirni smehljaj, ki jih obkroža še danes. Položila je črva v zibelko, skuhala bratcema mleka ter se oblekla na pot; dolgo je šarila po skrinjah in omarah. V trdi jutranji temi je dala napreči, prišla sama za vajeti ter pognala. Dvakrat se je znočilo brež nje; vsi so mislili, da se ne vrne. Ali tretje dopoldne je zaropotal koleselj pred vrati; Kastelka je imela čisto nov obraz. Planila je k dojenčku; razleteli so se posli po bližnjih vaseh:

»Hoj, ljudje božji, kdo kupi? Konje, krave, prešiče, koleslje in drugo robo, vse za gotov

denar! Le vkup, ljudje božji, Kastelka prodaja . . .«

In je pridrlo ljudi na Kastelčevo, da je bilo komaj prostora: ta iz radovednosti, onega je prignal pohlep, drugega škodoželjnost, marsikoga sočutje. Sredi med njimi je stala vdova trda ko led, kričala, klela kakor Hrvat, pulila se za vinar in prodajala. Ob solničnem zahodu sta mukali v hlevu dve buši zraven para volov, in dva prešička sta tarnala v praznem svinjaku. Opustošene kašče, poluprazna vozarna, skrinje po hiši kakor oropane, prodano vse, kar je maral kdo vzeti, še ranjkega obleka, še babičina avba, materin zlati križec, ki ga je dala na smrtni postelji hčeri v spomin, židane rute, kožušna kočemajka in poročna obleka; Mana si je pustila trde cunje, dekla bi se jih bila sramovala.

Ko so kupci odšli, je sedla v kamro ter se štela izkupiček in bankovce, ki jih je bila prinesla s seboj; živa duša ni zvedela, kje jih je vzela. Manjkalo je še zmerom pet tisočakov. Na vrata je potrkal sosed, bogati Galjot.

»Saj ne zmoreš, Mana!«

»Zmorem, če me na mestu zlodej vzame.«

»Odprodala bi svetá.«

»Niti toliko, da stopiš nanj!«

»Ne boš ga mogla obdelati . . .«

»Naj leži tako!«

»Dobro sem mislil . . . Bog ti daj zdravje in moč, soseda; vražja ženska si.«

Podal je kljuko hlapcem in deklam.

»Gremo,« so povedali. »Nimate nas s čim rediti, s čim plačevati.«

»Vi boste imeli, jaz bom grizla kamenje, ki ga zmečete ž njiv! Kdor noče delati, naj se pobere.«

Urša in Tinač sta šla, drugi so vsi ostali.

V temi je priburjal Petschnig, ki so mu nesli na uho:

»Moj denar! Das ist Betrug! Kje je denar? Prodajati ne pustim, dokler so cesarske postave na svetu.«

»Zapri čeljusti. Kje imaš prvo menico?«

Raztrgala je papir ter mu ga vrgla v obraz, obenem z odštetim denarjem.

»Z drugo se prikažeš, ko bo čas. Marš.«

Toda pet tisočakov . . . Drugi dan je prišla k sosedu.

»Zmorem, Galjot; eno je plačano, za drugo mi manjka pet tisoč.«

Galjot se je počeshljajal za ušesom in skremžil obraz.

»Rekla sem, če bi jih ti posodil . . . Ne izgubiš jih, s tem je vse poplačano; zapišeš se na prvo mesto. Jaz ne pijem, Galjot, ne kvartam kakor moj rajni.«

»Vem, teta. Samo presodi: težak križ si naložila. Če te zlomi, ne morem prizanesti, ker imam sam svoj grunt in svoje ljudi. Denar je denar, pomisli.«

»Vse je premišljeno, Galjot. Pet tisoč dobim na Kastelčevo, kjerkoli potrkam. In ne zlomi me, dokler imam otroke, bodi brez skrbi. Ali če bi me zdrobilo, da veš: ti in jaz sva tiste sorte, ki zemlje ne da iz rok. Kadar bom tako daleč, vzemi in drži. Ti veš, kako so hoteli in kdo je bil . . . Rajša vidim, da vzame naš hudič, ko njihov bog.«

Galjot je osuplo pogledal, kakor da sliši novo besedo. Oko se mu je skalilo, mežiknil je, posmrkal, zakašljajal in zdajci iztegnil desnico:

»Udari, Kastelka! Vidim, pekel te ne spravi na tla, sama si vrag nad vragovi. Da sem te prej poznal, še prosenega zrna ne bi bila prodala; dokler je Galjot na svetu, ne boš več trkala drugod.«

Tako je vdova rešila grunt.

Doma je vzela vse tri na krilo ter jim povedala.

»Ne boste se klatili brez doma, revčki, sirote moje male! Mati vam vrne, kar vam je oče vzela.«

Dečki je niso razumeli; toda vriskali so, videč sijanje na njenem obrazu.

Grunt pravi: pij mojo kri, da jaz tvoje ne izpijem! Kastelka je legla na zemljo svojih otrok in sesala, kakor bi ji hotela vzeti zadnjo kapljo. Tekla so trda leta: delo od zore do temne noči, prebrisano izrabljanje vsake slamice, skoparjenje s slednjim beličem. Prišel je dan, ko je bil dolg poplačan in nadomeščeno, kar je šlo tedaj od hiše. Takrat je dala za deset maš pri fari, ali sama ni šla zahvalit Boga, zakaj dobro je vedela, da gre le dvema hvala: njej in njeni zemlji. In poslom je rekla počivati od jutra do mraka, toda sama ni prekrižala rok.

Ni se mogla več umiriti, peklenski ogenj v njeni glavi je úlil noč in dan; letos je zidala, k letu popravljala, vmes dokupila tu njivo, tam travnik, drugje kos gozdne rebri. Zdelo se je, da nekdo blagoslavlja vse, kar prične Kastelkina roka; toda Bog ni mogel biti, saj se ni zmenila zanj.

»Vrag jo goni!« so ugibali nevoščljivci. Saj ga ima zmerom na jeziku.«

V resnici je vrela v njenem nemirnem srcu mladost, ki so jo bili tako nagloma zadušili, sanjava ljubezen, katere mož ni znal zvabiti na dan; so nature, ki se jim tak nerojen plod do smrti ne izgnoji. Ali zdaj so bile roke zarite v zemljo, srce, prisesano h grudi, ni moglo stran od nje; vso dušo je dala gruntu, ljudem ni ostalo nič, še lastne otroke se je odvadila božati in stiskati k sebi. Malo sreče je imela z ljubeznijo do živih ljudi: pol ure potem, ko je objela Jožka, je padel s skednja, Tonček je obolel za vročico, ko ga je vzela k sebi spat, in Janko je skoraj utonil tisti dan, ko mu je rekla »moj zlati«. Zato je sklenila pri sebi:

»Rajša jih imam krepke in drzne, kakor da bi se njuzala ž njimi.«

Zemlja edina je cvetla v njeni ljubezni, rodila čim dalje več in rastle na vse štiri strani; vdova je razumela, da jo hoče imeti vso, in pustila otroke poganjati kakor troje mladih hrastov v gozdu:

»Dobro pleme se samo ravna!«

Postala je kos uživiljenje grude, kakor bi ču-

tila ž njenimi tajnimi silami in mislila njene tihe misli; obraz ji je otrpnil, usta so se navadila kleti, srce se je nabralo v grče in vozle kakor gabri v bregu. Toda izpolnila je svojo obljubo.

Širok pas od spreminjaste žide, sega Kastelčevo čez vso dolino, spremlja potok daleč po obeh straneh in se vzpenja tu na vrh Sevškega hriba, tam na sleme Konjske rebri. Vdova gleda svoje roke in misli, kako bele so bile, preden so jo začele raztezati; nekaj kraljevskega in svečeniškega je v njenih očeh, ko se toplo smehlja svoji zemlji. Solnce, dež in vetrovi so ji pokorni, čeprav jih nihče ne kolne srditeje od nje; glej, pika na nebu se je razlezla v oblak s črnkastim robom — dež bo rosil, še preden se vzdigne solnce na višek.

In ko se vrača po brvi, udari gospa s svojo palico ob hlod ter strese pest proti dimu za hrastjem:

»Tod čez ne pridete, kanalje! Satan vas vzame prej ko mene — in prej ko nas, ki smo tu doma . . .«

Potem se zgane mehko v njenem srcu.

»Reva Polona bi vendar ostala; kam se obrne s polnim trebuhom? Toda če rečem, naj čaka

tu, ji lahko umre, in nemara še ona povrhu. Rajša naj se pobere . . . Sam zlodej je dal to mojo prekleto smolo z ljudmi!«

Molče koraka po lepih, gospodsko opravljenih sobah. In da bi vendar storila dobro, vzame iz miznice nov petdesetkronski bankovec, položi ga v ovoj ter piše trdo in široko:

»Družbi svetega Cirila in Metoda v Ljubljani.«

Zraven papir s poročilom:

»Da se nam zalega ne izpridi, pošilja to betvece vaša stara Kastelka.«

Ljubljanski gospodje jo dobro poznajo. Smehljaj, komaj viden, ozarja vdovi obraz.

II.

In potem ima Kastelka svoje tri gade, ki jih ljubi, čeprav še sebi ne prizna.

Kadar so gadje na počitnicah, se vede, kakor bi jih komaj opazila; dokler pa se hiša lišpa za njih sprejem, ji roje po glavi noč in dan.

Od nekdanj je določen sinovom isti dan prihoda: ako se Joža in Tone prezgodaj vrneta iz Prage, čakata v mestu na Janeza, in narobe.

»Da ne bo komedij za vsakega posebe,« se izgovarja gospa. V resnici pa hoče užiti trojno svidenje v dušku; zanjo mora biti vse močno, od jutranjega brinjevca do materinskega zadovoljstva, ki ga taje vse gubice v njenem obrazu.

Še majhnim jim je namenila učenja, kolikor ga zdrže dohodki; deloma želi sinovom vstopa v višji duševni svet, ki ga je dekle oddaleč gledala izza »Ljubljanskega Zvona«, deloma upa, da bodo učenejši bolj cenili zemljo, katero jim zapusti enkrat, in spretneje množili domače blagostanje. Zgodaj je vcepila Joži, da pojde študirat kmetijstvo; on pokaže dolini, kako delajo zlato iz

rjave prsti in srečo iz znoja na grudi. V svojo veliko radost je mogla privoščiti zraven njegovega poljedelstva še Tonetu filozofijo in poslati Janeza v latinske šole, čeprav je Benjamin že na prvih počitnicah moledoval, naj sme ostati doma:

»Hudo je v mestu, máma; rajši bom hlapec pri Joži.«

»Ali se nočeš učiti?« je vpraševala Kastelka.

»O pač! Le toži se mi po naši liši, po gozdu in njivah, po vsem . . . Zjutraj bi kar umrl, ko pogledam skozi okno in ne vidim Sevškega hriba.«

»Študiraj; hrib in hiša ne uideta. Ko zdelaš gimnazijo, se pomeniva, če boš priden tačas.«

Pri sebi je dodala:

»Dveh gadov ne spraviš pod eno streho; razen če mi ostane moči, da postavim še Janezu dom . . .«

Svetlo se je ozrla po dolini, kakor bi izbirala pripraven kraj.

Zdaj je dovolj zemlje za dva gospodarja; Kastelčevo je izmed najlepših veleposestev v dolini. Joža je letos gotov, Tone piše doktorsko nalogo, Janez maturira; ž njim se dolgo nista menila o bodočnosti. Vdova čaka počitnic radovedneje ko prejšnje čase.

»Kaj poreče gadje seme?« se vprašuje.

Zadnje dni imajo dekle križevpot s pripravljanjem fantovske sobe.

»Pomivaš, Jera? Si zofo obrisal, Micon? Polona, kje so zastori, da te tristo kosmatih!«

Polona je še pri hiši. Gospa ji takrat ni rekla ostati, ali grešnica se je potulila in sama ni šla; ob nedeljah se igrajo dekle ž njenim črvičkom, in Šimen ga ujčka, on že ve zakaj.

Nazadnje pridejo mati pogledat, ali je vse na mestu: knjižna polica, usnjata zofa, s katero je iznenadila Jožo po maturi, tri postelje, slovenska zastava nad Janezovim zglavjem in zemljevid slovenskih dežel, ki ga je sam narisal. Par let že rije gad po zgodovini; kadar govori o Gubcu in Gospisveti, mu tli oko.

»Ali si je premislil? Bo zato še rajši kmetoval?« ugiblje stara.

Nemir jo draži zadnje dni: tolikanj čenčanje vsi o vojni, zdi se, kakor bi nekdo brusil nož v daljavi. Toda Kastelka stresa rame: ne bo je vojne, da bi jih vrag vse skupaj! Prvič, ker niso padli na glavo; in zlasti, ker bi Tonč in Joža morala iti . . . Ne boste!

Koleselj stoji zaprežen, mladim gospodom

naproti; vdova komandira po dvorišču, v desni palico, levo uprto v močni bok; Jernejec se preklada na kozlu. Takrat — kolesa za ovinkom; vrisk razpara julijsko soparico, jasen in prešeren, da Kastelka zdajci nastavi uho: tako vriska le Joža, še on ne vsak dan.

In že so tukaj: Galjotov brék s klopnicami, na njih študentje z Galjotovo Jelo in Zino; sosed je dal hčeri v Ljubljano, da ne bi zaostal za vdovo. Sam gospodar je kočijaž; lisec in prama obstaneta kakor vkopana, fant za fantom skače na tla, dekleti skrivata rdečico pod svetlima klobukoma.

»Pripeljal sem gade z belouškama vred; kakor najdeno, tako naloženo!« se muza Galjot in prebira vajeti. »Nu, zbogom vsi skupaj, saj vem, da se vidimo drevi.«

Pa goni dalje.

Kastelka podaja sinovom roko; lizanje tu ni v navadi. Postrani meri Jožo in Janeza: prvi rad hodi z Jelo, tega je Zinka sladko pogledala; modri Tone ženskih ne mara. Najmlajši, rdeč do ušes, ji umakne oko; rad bi se ozrl za vozom, če bi se smelo.

»To diši po zaroti,« misli Kastelka, in glasno ponavlja vsem trem: »Pozdravljeni, gadje, po-

zdravljeni! Vsako leto večji, vsako pot močnejši; kakor trije hrastje, kakor tri gore . . .«

Naj šume hrastje po svoje, ne bo jim klestila veja; sok grude je v njih kakor v pšenici na polju. Mati jih je okopala in zalivala, zdaj vedo sami, kaj obrode; ona hoče le gledati, kakor strmi zemlja v klas nad seboj. In gorko se ji dela od čuvstva, kako se pne most iz minulosti v bodočnost: eden konec je zasidran v njenem životu, drugi v mladem krilu sosedovih deklet.

Popoldansko solnce sije skozi bele zavese v veliki izbi; miza je belo pogrnjena, posoda odnešena, staro vino diši iz brušenih kelihov, ki jih naliva gospa le najbolj častitim ljudem. Gadje gledajo resno, zakaj trenutja, kadar mati ž njimi vino pije in beseduje, so svečana; in razgovor se vrti o načrtih.

»Zdaj boš gospodaril, Joža,« pravi Kastelka prvorojencu. »Toda za peč ne sedem, dokler ne pokažeš, kaj znaš; videti hočem, ali si moje krvi.«

»Kakor veste, mati. Vaše je vse, napravili ste grunt in mene. Ako Bog da, se izkažem pred vami, samo — «

»Ženitev, kaj?« mu vdova prestriže besedo.

»Z Jelo se meniš, mari ne?«

»Končala je gospodinjsko šolo,« se ogne sin. »Če vam je prav, bi letos . . .«

»K letu osorej je zadosti; videti moram, komu dam ključe iz rok.«

Joža bi šel najrajši jutri k poroki, toda materi je prezgodaj; gad povesi glavo in molči.

»Ne boj se, branila ne bom,« povzame vdova mehkeje. »Le časa je treba in premiselka: zakon ni vodnjak, da bi skočil vanj na vrat na nos. In ti, Tone?«

Tone se nasmehne. On ima svoje knjige, ima kateder, ki čaka nanj; njegova njiva je širja od materinih, pšenica, ki jo hoče sejati, žlahtnejša. Če mu ostane doma le postelja v fantovski sobi pa prostor za bratovo mizo, kadar pride počivat, za drugo se ne meni. Kastelčevina mu je dala dovolj, ko ga je izšolala; zdaj pojde vračat vsemu narodu z obrestmi, reševati slovensko zemljo in nje živi plod, kakor je mati rešila grudo svojih sinov.

Zadovoljno posluša gospa in v njenem trdem pogledu se krešejo luči dekliške sanjarije. Čudno ji prihaja; zaklela bi radi lepšega, pa ji ne gre z jezika. In gadje gledajo mokroto v materinih očeh.

Toda že se je utrnil mehki hip za staro granitno krinko; zdaj se obrača k Janezu, s trdo roko ga trese za rame:

»Pa Benjamin? Včasih si hotel kmetovati; kam se obrneš zdaj? Nu, zini besedo!«

Janez molči v zadregi; ustnice se premikajo, govoriti ne more.

»V lemenat? Zina bo jokala! Pravijo, da se kaniš ti tudi ženiti?« ga draži vdova in vrta vanj z očmi. »Tedaj grunt?«

Janez odkima; in zdajci ji pogleda naravnost v obraz. Čemu ga draži z Zino, ko sam nič ne ve? Prijatelja sta in enih misli; včasih si pišeta kaj, ali ne o ljubezni. Rdeč je do ušes, zakaj srce poje drugo pesem. Nato preskoči: grunt? Jezik se mu razveže, pogled zaiskri.

Premislil si je; ne kmet, učitelj hoče postati. Ali ga pošlje mati dve leti na univerzo, dve leti na potovanje, da vidi narode, kako orjejo njivo duha? Kadar se vrne, bo učitelj kje v pozabljeni vasi; mesiti hoče bodočnost od mladih nog ter vzgajati novo, še neznano pokolenje. Velika vojna se bliža, ki stehta sodbo naše peščice: ali nam bo vsem dobro potem, ali huje ko kdaj. Pa tudi če ne zagrmi, je vseeno. Mi nočemo poginiti,

živeti hočemo, nalašč! In kazalec življenja kaže kvišku, k luči; le tam je bodočnost, le tam svoboda. Na dan z zakopanimi talenti: naš človek mora stopiti enakovreden v kolo razsvetljenih; in ker nas je malo, naj bo vsak najponížnejši deležen prenovljenja, da postavimo svojo vojsko v uma svetli boj. Proč z gospodo, ki se zabava s potvorjeno kulturo vrhu nevednih, zaničevanih stotisočev; pravi Slovenec je s ponosom kmet in kmet ostane, dokler hoče živeti. Čas kliče pionirjev, ki poneso prosveto v zadnjo siromašno kočo, zakaj nihče ne iztrebi naroda, ki bo segal, trdo zarašččen v svoji zemlji, z duhom do najvišjih zvezd!

To je oporoka vseh naših vodnikov in mučnikov: česar ni zmogel puntarski meč, naj vzame bodočnost z orožjem luči, ki reže spone kakor vosek in melje ječe v solnčni prah. To nalogo si voli Kastelčev Janez.

Vdova posluša in strmi: teman oreh tare najmlajši gad ter lušči jedro, ki ga je ona vedno zraven mislila, odkar gara in kolne po svojem gruntu. Le povedati si ga ni utegnila; eh, njena sakramenska, s prstjo zalepljena babja glava! Nosnice ji drgečejo, solza, ena sama, polzi po

rjavem licu; neviden blisk gre od matere do sina. Janez je komaj utihnil; v sivem očesu mu vihra kakor trobojnica v pomladnji burji. Iztegnila bi mu roko, stisnila ga na prsi; ali Kastelka se ne dotakne tistih, ki jih ljubi.

Joža in Tone molčita. Oba vesta, da je zavzel mlajši prvo mesto v materinem srcu, toda ne zavidata mu, gorko se jima streže pogled ž njegovim; zakaj gad ostane gad.

»In Zina?« podreza gospa, da razbije mehko trenotje.

»Zina?« Janez ni več zardel; trdo in resno reče svetopisemske besede: »Le eno je potrebno, mati; vse drugo pride samo.«

»To je moj gadji strup!« Kako mladosten je namah Kastelkin glas! Smehljay ponosa ji presiplje črte, ko dvigne čašo naravnost v solnčni pramen pred seboj:

»Bog živi gadje pleme!«

In čaše zazvene skrivnostno, kakor da steklo ni steklo, vino ne vino in ljudje ne ljudje: kakor da poje prastara zemlja pod temelji hiše svojo visoko, svetotajno pesem.

III.

Pri Galjotovih je bila v davnih dneh častitljiva slovenska krčma z zeleno pečjo, trebušatim mucem, svetniki po stenah in zmerom žejnimi pijančki na klopeh. In kakor so gospodarji bogateli, tako so prihajale izbe lepše in lepše, večkrat prezidana hiša je rastla kvišku med jagnedastražarja, zapeljivi šop je vihral čimdalje ponosneje nad vhodom. Krčma se je izpremenila v gostilno s salonom in verando, sobami za tujce in senčnim kegljiščem na vrtu; gospodske kočije se pogosto ustavljajo pred njo. Vsako leto je tu veselica; trobojnice plapolajo v kresnih sapah, učiteljevi godci režejo drzni »Naprej!« in poskočne plese, mlado in staro se zgrinja od vseh vetrov, gospa Kastelčeva se pripelje šumeča v židi s parom konj, nekronana kraljica doline. Na lično zbitem odru v girlandah in zastavah igrajo fantje in dekleta »Rokovnjače« in »Divjega lovca«, vaški zbor drobi pesem za pesmijo, staro slovensko veselje kipi do neba.

Toda Galjotovi hčeri imata rajši tihe večere, ko sedi v hiši komaj par kmetov in ne morejo peti tako glasno, da bi utihnil razgovor jagnedov v višavi. Takrat se pritrese kozavi Cena s harmoniko, sede molče za peč in potegne. Cena ne govori, on pije in gode; ali kar zagode, vse leze v pete, od fantovske pesmi do cerkvene:

»Mili Jezus, tebe počasti-imo . . .«

»O, o!« pritisne harmonika tako veselo, da marsikdo pomisli, zakaj v cerkvah klečimo, namesto da bi se vrtili Bogu v čast in dušam v zveličanje? Toda žegen se preliva v polko, polka vriska tja na Kastelčevo, gospodični se ukradeta razmikati stole na verandi, in zdajci leže dvojna senca izza vrtna meje: sosedov Joža, da se zasučje z lepo Jelo, in Janez, da pogleda Zinki v nežne oči.

Med Jožo in Jelo je stara ljubezen; bogve kolikokrat ju je poročal Tone, ko so dirjali bosih nog med Kastelčevim in gostilno. Zinka je takrat še majhna dremala v vozičku pod srditim Jankovim varstvom; zdaj je tudi ona krasotica v cvetju sedemnajstih let. Učili sta se v Ljubljani, klavir igrata in vesta, kaj pomeni »bon jour«, »amour« in »mariage«. Toda Zinka zna še dosti več: ona

bere Janezove knjige ter poseda ž njim v brezkončnih pomenkih; sinje oči se ji svetijo od navdušenja kakor njeni plavi laski v solncu, in vsa šibka postavica trepeče v notranji groznici. Janezu ni obstanka na klopi; visok, nekam pretenak za svoja leta stoji pred njo, stresa belkaste lase ter široko maha z rokami. Kaj neki modrujeta med seboj?

Stemnilo se je. Polna hrepenenj leži dolina kakor sanja obakraj cesarske ceste, ki srebrno teče pod jablanami z Galjotovega na Kastelčevo. Komaj da se rišejo v mraku domači orehi; žabe si odgovarjajo na polju, zategla pesem slastni odnekod, šumenje gozdov in jezov se zliva v dišavah sena in večernega dima.

To je čas zaljubljenih besed. Dve mladi dvojici stopata po zamišljeni cesti, poslavljata se na vsakem koncu in se spremljata vedno iznova nazaj.

Sredi poti se meri siva kapelica s častitljivim gabrom, in vmes je tema kot pod vranjo perotjo; še Bog ne vidi Jele in njenega fanta. Srce zveni ob srcu, tesno, kakor bi se poljubljali z vročima koncema. Joža pritiska žareče ustnice na njene lase in misli, kako so črni, na njene oči ter okuša

njih sladki mrak, na poluodprto školjko ust in trepeče; Jela medli na njegovih prsih, tone vanj, razprostira se kakor cvet dežju, kipi kakor vino žejnemu v čaši. Kaj dehti v voljni noči zapeljiveje od dekliškega telesa? In morata čakati še leto dni!

Jelino lice je mokro.

»O drugem kresu,« mrmra Joža vroče, s skrivnostnim pomenom. »Čez leto dni si gospa na Kastelčevem.«

»Joža, tvoja mati me noče! Drugače me ne bi mučila s tem strašnim odlogom,« ihti dekle.

»Zakaj te ne bi hotela? Ona ne kaže, če mara koga. Dolgo je gospodovala, težko daje oblast iz rok; pustiva ji časa, ti ljubo moje. Tudi starost je sirota!«

»Ona se ne odvadi gospodovanja! Komanđirala bo, in jaz bom dekla v hiši...«

Joža jo stisne tesneje; on sam ne verjame, da bi Kastelka izpustila povodce, dokler živi. Ali saj je vseeno; Joži ni do gospodinje, on hoče ljubiti, božati Jeline bele roke... Njegovo srce posluša dekletovo misel, čuti jo z rezko boljo: mati mu je sveta, ob teh prsih pa molči vse razen koprnenja edinega. Beži, izkušnjava, da sin ne zaželi materine smrti!

»Ne ućakam, Joža: noćem, ne morem ćakati!« ponavlja dekle hlipaje.

»Samo leto, duša, le še leto dni! Glej, vsak dan bom pri tebi . . .«

Trpko se strese Jelina gibka postava: kaj pomaga, če bo vsak dan pri nji — vsak dan!

Njene grudi merijo fantu v prsi kakor razbeljena trna. In zdajci — mrzlićen blisk mu obsvetli pot: da se je prej ni spomnil! Nić več ne bodo branili, še silili bodo . . .

»Jela!« Zamiraje, komaj slišno ji šepne v uho. Jela vzdrti in glava ji pade nazaj.

Ne! Joža hodi naravnost, on ne krade v zacementni temi; njegove roke se razklenejo. Toda Jela še ne razume, škrlatna sila jo vleće za njim.

»Joža . . . In če bo vojna?« pregiblje ustnice.

»Ah! . . . Lahko noć!«

»Joža!«

Bežeć korak ji odgovarja. Zdaj ve; zasmee se tiho, pol bridko, pol škodoželjno, in krene visoko vzravnana proti domu, ćuteć mogoto svojega nedotaknjenega telesa. Kri v njenih žilah poje glasneje od murnov dolinske noći.

Komaj da ve, kdaj sreća Janeza z Zino; že sta pred kapelico.

»Zbogom, Zinka; drugače te bo strah skozi temo nazaj grede.«

Njena roka leži toplo in mehko v njegovi; zvezdni žarek ji pada v velike, nocoj tako čudno strmeče oči. Nekaj ji teži srce, in rada bi mu povedala, če bi vedela kaj in se ne bi bala... In tudi Janez diha težko; on čuti, da se nekaj bliža, in strah ga je.

Oj gad, kako si še mlad!

Nocoj je razložil prijateljici svoje načrte, kakor opoldne materi, samo še mnogo lepše in dosti več: nihče ga tako čisto ne razume! In Zina je zdajci umolknila.

»Zinka!« moleduje glas v njegovem srcu, »izpregovori, blagoslovi! Vse to je krasno in veliko, toda skrito je kakor pod meglami, dokler mu ne zasije tvoj smehljaj; mari ne veš, da je lepota in dobrotta vesoljnega sveta v tebi raztolmačena in venčana s teboj?«

Ali ga razume, da je položila še drugo roko na njegovo desnico?

»Nu, Zinka,« se osrči glasno, »kaj porečeš?«

Zdaj pride njegova sodba; niti če bi moral na mestu umreti, ne bi izdaval besede več. Dekle ga gleda kakor v snu; izpustila je njegovo dlan,

prekrižala roke na prsih ter jih mahoma razprostrla.

»Kaj porečem?« se ji utrga. »Kaj porečem!«

Vzdihnila je, kakor bi se zasmejala in zahtela hkrati. Za pol glave manjša od Janeza, mu zdajci skoči za vrat in pritisne dvoje svežih, drhtečih ustnic na njegove preplašene, ki se niti ne spomnijo, da bi vrnile poljub. Toda Zinka ne odneha: še enkrat, in še, in še, med smehom in solzami, sama ne vedoč, kaj počenja. Zdaj šele spozna Janez svojo srečo.

Kaj je to, moj Bog? Zvezde se vrte na nebu, cesta igra pod nogami, kakor bi se izpreminjala v mlečno valovje, vsa temna dolina se ziblje in šumi, buči kakor orgle z milijoni sladkih glasov; edino, kar stoji na vsem znorelem svetu, je Zinka za njegovim vratom. Juh, to vam sikne mladi gad, dekle okrog pasu, in pije prvo čašo paradiža!

»Ti ljuba, ljuba moja!«

»Ti ljubi, ljubi moj!«

Komaj da jeclja nedolžnost: oba poljubljata prvikrat.

»Vse tebi, vse tebi, Zina!«

Janez je zdrknil na kolena ter boječe poljublja rob dekličinega belega krila, ki diši tako nežno po svežem in po nji.

Toda že kleči tudi ona in milo joče na njegovih prsih.

»Ali se mi smeješ, Janez?«

»Ti meni, ti meni, ljuba! Veš, da te imam rad, odkar sem na svetu?«

»Zelo?«

»Vsa zemlja ne pove, na nebo ne popišeš. Ali sprejmeš, da storim vse, kar sem sklenil, zato —«

»Zato ker si moj, ker si moj!« ponavlja dekle vznešeno, kakor bi molila.

Oddaleč prihaja korak; morda se vrača od Kastelke.

Otroka gresta vštric proti Galjotovim, natihem zadovoljna, da nihče ne ve; še pod pazduho se ne držita, še roke ji ne poljubi Janez pred hišo. Le tesnobno vprašanje mu plane z jezika:

»Me boš čakala, Zina?«

»Do smrti... Ali Janez, če bo vojna?«

Njen glas je nalit s solzami.

»Ne boj se, Zinka; najina skrivnost je tako visoka in krasna, da ne more umreti; luč, ki nama sveti, je močnejša od zla.«

In začudeno pogleda fant okrog sebe, kakor da je govoril neviden drugi ž njegovimi usti.

Domov grede se ozira; Zina še dolgo maha za njim.

Če bo vojna . . . Vsa dolina govori o nji, vsi časopisi jo prerokujejo; vlaki drdrajo v nočeh — ali slišite rožljanje tovorov? Edina, ki noče verjeti, je mati Kastelka: ona svojih gadov ne da.

»Vojne ne bo!« je dejala nocoj Galjotu in potrkala s členki ob mizo, ko je vstal po dolgem pomenku o važnih rečeh. »Ali pa je šla moja pamet s hudičem.«

»Tvoja pamet je na pravem mestu, soseda, le drugi je nimajo več, ki so močnejši od naju . . . Nu, daj Bog, kakor praviš; res škoda bi bilo vsega, kar sva se menila! Najine vnuke bi še poujčkal, pa ležem rad k svoji rajni. To ti bo pleme, Kastelka!«

»To ti bo pleme!« ponavlja vdova ponosno.

In gre Galjot; med vrati sreča Janeza, udari ga po rami ter mu jasno pogleda v oči. Toda srce sosedovo je polno tegobe.

Vse spi; skozi odprto okno fantovske sobe se sliši tihi, brezbrežni glas teme, dihanje zvezd in življenja na zemlji. Benjamin sloni v razpeti srajci ter sanja v neskončnost; vse skrivnosti gredo nocoj mimo njega z odkritimi obrazi, vse bogastvo

sreče vidi ob svojih nogah. Njegovo srce se preklikava s poldrugim milijonom src; njegova skoraj še otroška duša čuti, da je prikovana k njim z vezmi najslajšega koprnenja. Vroča groza mu bega po koži, ko posluša v svojih prsih nena doma postoterjeno moč: razliva se ko morje, peni se više od zvezd, nezdržema grmi v rubinastih slapovih.

Najmlajši gad leti visoko k solncu; poljub nedolžnega dekleta mu je razvezal krila. Kvišku oči, robovi: Prometej se vrne kmalu, in beli dan bo temnejši od njegove plamenice!

Legel je k počitku. Skozi okno se usipljejo črne kite noči, ki stoji tam zunaj in pripoveduje davne bajke; z rahlim, smehljajočim glasom ji odgovarja velika mati, ki čuje, kadar spe otroci na njenem krilu.

IV.

»Ves hudičev je današnji dan!« rentachi vdova preko brvi. Vstala je zdrava ko riba, toda trepalnice so ji s svincem nalite, kolena se šibe in v prsih leži skala, sto centov težka; zaman je primeknila kozarec brinjevca, da bi ugnala slabo voljo.

»In kakšne sakramenske barve je nebo, tfej ga bodi! Ne dá se reči, da bi bilo megleno, ali pusto je kakor mrtvaška rjuha; solnce sije in se vendar kisa . . . Voda leze kakor olje, komaj se gane kje; pa trava — nobena bilka ne trepeče!«

Zmerom težje leži tisto na srcu. Še zrak je zoprno mehak, da se kar gabi dihati človeku.

»Tako bi bilo, če bi ves svet umiral,« mrmra Kastelka sama s seboj, butaje s palico ob kamenje za potjo.

Šla je pogledat na Jelenovo, pol ure oddaljen grunt pod Sevškim hribom. Celega je kupila o Veliki noči, do zadnje njive, ko je šel norec gospodar v Ameriko; neumno je storil, saj ni bil preveč zadolžen, in vdova mu je ponujala na po-

sodo, naj si opomore. Ali bedak je bil slep in gluhi; sam je silil vanjo ter se pobral čez morje z babo in zalego vred. Nu, vrag ž njim! Jelenovo, popravljen in povečano s kosom Kastelčevine, je pripraven dom za Janeza; to stoji, da bo učil v domačem kraju, če ostane zvest nameri; Kastelka ve, da je le tisto delo blagoslovljeno, ki ga začneš na trdnem, s svojega. Previdna je in sebična hkrati, pa želi, da bi odsevale v zaslugah sina tudi njene srage.

»Najmlajši gad je najbolj moj,« si prigovarja. »Ni čudo! Rajni je bil takrat že ves zapit, s težavo mu je dal življenje; kri, um, značaj, hrbtišče, vse drugo je šlo iz matere . . . Seveda, tudi Tonč in Joža sta dobra dečka! Pa Benjamin je vendar bolj strupen, on misli delj, nego se meni sanja.«

Nič ne pomaga; breme davi, skala raste v grlo, sok zastaja v žilah. Misel kljuva, trka nekje na vrata kakor siten krošnjar, ki se ne da odgnati; ali Kastelka tišči, tišči, ona se brani slutnje, ona svojih gadov ne da.

»Če le kak satan parklja vmes ne vtakne!« popusti nazadnje za majčken las ter se zgrozi takoj: podala se je, nesreča je odklenjena!

In ko zavije iz debri na poljsko pot, odkoder

gre razgled po njivah in stezicah tja do ceste, vidi, kako pušča sosed Urban voz in voliča ter dirja proti domu. Na cesti so ljudje, kriče in mahajo z rokami, ljudje po njivah jim odgovarjajo, in vsi, dedci in babnice, bezljajo v vas kakor nori. Vdova je čisto sama, še vpitja ne razloči. Kaj se godi, tristo rogatih!

»Urban, hoj, Urban!«

Kje je že spredaj, zijalo! S slehernim korakom goni Kastelko hujša radovednost; davi jo, duši, vrta v hrbtenico, brez usmiljenja jo stiska za srce. Ni dvoma, to je satan, ki vtika parkelj vmes. Vdova koraca hitreje, še hitreje, kakor bi pela trnjevka po mečah; že teče, dirja, lovi sapo, zaripla v obraz, palico kakor puško na ramenu.

Paglavec ji plane čez pot.

»Tinček, hoj! Počakaj, Tine Omahnov! Kam sopihaš, žaba?«

Toda mali se boji gospe, odkar je višnje kradel v njenem sadovnjaku; on ne utegne, mudi se mu, oblak prahu ostane za njim.

Vas leži streljaj za Kastelčevim; na cesti do hiše ni žive duše več. Oddaleč vidi pred županijo vse črno ljudi: dva rumena papirja se režita s si-vega zidu.

»Kaj se plete, krčenduš!«

Vdova jo ubira za trumo; nekaj jo sune v tilnik, da se ozre domov. In vidi na pragu dva mlada vojaka; odkod sta se vzela? Oba visoka, dve hoji z gore, zagorel poročnik s temnimi brki, golobrad praporščak z naočniki. Tako znana, bi rekla; kdo sta? Gospa se ustavi, z roko nad očmi; ali pravzaprav še zmerom noče videti. Če bi vsaj rekel kdo: noriš!

»Vse je hudičevo: Joža in Tone! Pekel je tu!«

In Kastelka ne črhne več besedice; tiho se ustavi, molče spusti palico z rame ter ostro krene v hišo. Ustnice ji trepečejo, kri je izginila ž njenih lic. Joževa sablja zarožlja, ko se umakne materi; fant vidi nagli drget njenih pleč ob mrzlem zvoku ter osuplo vzdigne orožje k sebi. Tudi ona sta blede.

»Vojna! Vojnaaa!« kriči nekdo na vasi.

Ženska z dvema otrokoma za roke beži mimo in vije kakor volkulja. Pri fari klenka mrtvaški zvonec; nekdo je umrl, Boga naj zahvali. Kmalu jih bo umiralo mnogo, kosec je spravil oslo za pas...

»Mati je žalostna!« reče Tone na pragu.

»Grabi jo,« pokima brat.

In lastnim ustom ne verjameta: odkar vlada gospa na Kastelčevem, je niso videli v žalosti niti v strahu.

»To je ljubezen do naju,« mislita oba; težak ponos jima zaliva srce.

Ali vdova ne vidi vase; le nekoga čuti, ki je močnejši od nje. Divjá, ne vedoč nad kom; ne vda se, ona svojih gadov ne da. Levinja renči, s šapo nad mladiči. V izbi se bliska in treska, nekaj se lomi, leti na kose, Kastelka preklinja, kakor živ krst ne pomni; v vežo diši po žveplu in smoli.

»Mati kaj delate?«

Gospa stoji sredi izbe, in vse okrog je razvalina: zrcalo, stenska ura, slike z zlatimi okvirji, sadreni Prešeren, cvetlične vaze in praznični porcelan; višnjeva in razmršena bije pravkar s težkim naslanjačem po hrastovi mizi. Naslanjač se lomi, hrastova miza ječi, toda Joža ne brani: kdo bi položil roko na mater? Saj svoje razbija.

Pena ji brizga iz ust. Kdo je razpeklenčil levinjo? Besna je na ves svet; nikogar ne ve povedati, nobenega ne izvzame. Zdaj diha mirneje, kakor da je ubila nevidnega nasprotnika. Na komodi ležita pozivnici.

»Jutri zjutraj? Oba?«

Gada pokimata.

Ni mogoče; zmotili so se! Kdo vzame Kastelki sinova? Ne, ne, sami bodo izprevideli; smešno, zakaj je divjala. Nu, kajpak, šala je huda, toda Kastelka ve, kaj treba storiti, sakrament! In naprosi jih za vse večne čase, naj je ne hodijo dražiti s temi rečmi.

»Jutri tedaj! Čemu sta oblečena?«

Storila sta prvo, kar je prišlo na um; tudi v njihju je treščilo, kakor se pravi. In ko že mora biti . . .

»S katerim vlakom?«

»Popoldne.«

»Še z nočnim prideta zgodaj. Razumeta? Niti koraka, dokler se ne vrnem!«

»Kam hočete, mati?« se ustraši Tone.

»Vama nič mar!«

»Zaman je,« odsvetuje starejši.

»Nič ni zaman!«

»Smejali se bodo.«

»Kastelki se nihče ne smeje.«

»Spode vas.«

»Kastelke nihče ne podi!«

»Vso hišo pripravite v sramoto!«

»Kastelcev ni sram pred nikomer.«

Kakor bi kamen rotil! Njo bosta učila, ki je sama iz tal izdrila, kar je tu? Lipe, kočijo! Gada škripljeta; bob v steno.

Janez stoji križemrok za vrati; bled je, brata gleda in molči.

Kastelka šumi v črni židi, z židano ruto na glavi: s klobukom se ni pokrivala in se ne bo. Tone jo spremlja k vozu.

»Vsaj kleti ne, mati, kričati ne nanje! Zapro vas in obesijo.«

»Kastelke ne obesijo; sama ve, kaj mora biti.«

V to da sinu roko.

Goni, Jernejec, če konja ubiješ! Vlak žvižga k postaji, gospa svojih gadov ne da!

Ceste so črne od moških s culami, vino lije iz krčem pred duri, vse pesmi pojo o vojaškem slovesu. Jok za vrati in za vogali, kamor človek oči obrne, vidi povešene glave; samo Kastelka sedi pokonci. Sivca krešeta cesto s kopiti; pelje se kakor na rodoljubno veselico, kjer jo časte gospodje v črnih suknjah in se klanjajo pred njo. Kamor stopi ona, lete klobuki z glav, zakaj povsod vedo, kaj gre Kastelki s Kastelčevega.

Joj, babilonska gneča pri vlaku! Več bi nasuli premoga, hitreje pognali stroj; gospe se mudi k možem, ki sestavljajo vojsko cesarju. Mogočno jih pomeri od nog do glave, skopobesedno pove, da ni zadovoljna: po njenem bi Joža in Tone doma ostala. Že jih vidi, kako se izgovarjajo, brišejo v spisih in prosijo, naj ne zameri.

Toda skala na srcu se noče geniti, vrisk vlaka pred mestom jo presune ko meč; komaj dihaje se izrine na prosto in blodi po ulicah kakor v sivi megli.

V mestu je trg, z okroglim kremenom poltlanan, na trgu kamen, na kamenu bronast mož; hiša za možem je blatnorjava, tri vrste oken ima in črnega orla nad vrati. Okna gledajo pusto in resno kakor odprti grobovi, v veži je zrak za-tohef in gost ko testo; Kastelka ne čuti, da je sključila hrbet. Ko gre po stopnicah, ne utegne gledati vojakov, ki tekajo gorindol mimo nje. Kolena se ji šibe, gospa ne misli zakaj; srce ji buta in zastaja, ona ne ve od česa. Narednik jo vodi po temnem hodniku, maje z glavo in govori, ali vdova ne ve, kaj ji pravi. Pred vrati na koncu se ustavita; reži se narednik, potem pritisne na kljuko in porine Kastelko naprej.

Pri mizah sede oficirji, oficirji hodijo po sobi. Eden ima srebrn ovratnik, drugi zlatega, vsi jo prebadajo s hudimi očmi; soparno je in polno cigaretnega dima. Kastelka se postavi mogočno, kakor je bila sklenila, toda pri sebi čuti, da nekaj ni prav; meri jih od nog do glave, ali zdi se, da jih ne plaši; ko zine, da bi povedala svojo pritožbo, so usta suha in vroča, jezik je vse besede pozabil in grlo ne da glasu.

»Sakrament!« pravi gospa v svojem srcu, »kateri vrag me je zajahal?«

In napne svojo železno voljo ter začne ponosno:

»Dober dan, gospodje! Jaz sem Kastelka s Kastelčevega . . .«

Nekdo se hahlja; nekdo nekaj gode; stari gospod z zlatim ovratnikom prižvenkeče naravnost k vdovi, zasadi ji oko v oko, potrka s kazalcem na njeno brošo in zaropoče po nemško, z glasom ostrim kakor sablja. Gospa ga komaj sliši, le komaj razloči besede:

»Deutsch reden!«

Še mislila ni na to. Doma se nemški jezik ne oglašča, odkar je bil poslednji valpet tam. Svoje žive dni se ni učila govoriti po njihovo, kveč-

jemu kako drobtino ve, mušico, ki je obtičala v ušesu. Za gada gre; dejala bi na primer:

»Bitte schön, mein Sohn...«

Toda kako se pravi »dva sina«? Ni je pomoči... In če bi bila! Groza ji plapola v očeh, soba pleše, pod se ji maje pod nogami — toda rajši naj vzame vrag njena gada in še tretjega, še njo, še grunt povrhu, kakor da bi svoj jezik tajila! Vzravna se in bliskne s pogledom:

»Sinove marate, matere nočete razumeti, ko prosi po svoje za svojo kri!«

Tako bi jim rekla; prav na koncu jezika so jezne besede. Nekaj se kreše v glavi, hitreje, čimdalje hitreje — gorje, če se Kastelka raztogoti! Toda zlatovratnik je mignil, pristopil je mlad gospod v prav takšni suknji kakor Joževa:

»Gaj pi rati, kosbá?«

Zdaj pojde; Kastelka govori, poročnik tolmači, srditi starec posluša in grbanči obraz. Nekaj mu drgeče za usti — mari je dobila pravdo? Stari se muza, vsi se muzajo; tudi vdova se drži na smeh, zdajzdaj se začne prilizovati...

Ali zlatovratnik buši v grohot, maha gospodom, vzklika po nemško; glas se mu seče, solze

mu zalivajo trde oči, za trebuh se stiska, udriha se po kolenih. Za njim se grohočejo vsi, da cingljajo šipe v oknih, bijejo se po kolenih in se drže za trebuhe. Stari se ustavi pred njo ter jo modro gleda, kakor da je povedala strašno vesel dovtip; nato začne mahati z roko pred njenim nosom in govoriti, govoriti, ves čas boreč se s smehom.

Poročnik prevaja, kakor more: vojna je vojna, cesarjev klic velja vsem brez izjeme; da je Kastelka s Kastelčevega, radi verjamejo, in da sta sina dobra fanta, je prav lepo, ali to nikogar nič ne briga. Sam cesar ima žlahto pri vojakih, pa ji ne brani v boj. Opravila ne bo ničesar, ne tu ne drugod; gospod polkovnik se ne utegnejo meniti ž njo in ji lepo svetujejo, naj gre mirno domov ter se Bogu pritoži, ako ni zadovoljna. Po vsem svetu je zdaj tako, da morajo fantje na vojno.

Dve debeli solzi sta se utrnili gospe; nekaj težkega jo tišči, nekaj strašnega davi. Nič več se ne spomni, kdo je, le to ve, da gadov ne da. Zdaj ve samo še poklekniti, prositi z vzdignjenimi rokami; saj ne verjame, da ne bi mogli pomagati! Že skleplje roke, že sloči kolena; toda

nekdo za njenim hrbtom jo rahlo obrne za rame in jo prijazno tišči na hodnik . . .

Zunaj pripeka rezko popoldansko solnce. V blišču se vdova zave: ni je pomoči, vrag se je lotil gadjega gnezda, prav nji na kljub je našantal krvavi ples. Obraz se ji koplje v pekočih curkih, sramu ali žalosti, kdo pove? Kastelka ne vidi, kod hodi, ne ve, kdaj se pelje in kam; črna pest mesi po njenem drobovju, išče srca in ga ruje iz nje.

V.

Toda zvečer, ko pekeče voz v temi na dvo-rišče, je tista ko zmerom: če so ljudje od svinca, bodo vsaj krogle človeške. Le nekaj leži mehko preko ust in oči, od boli, prestane za mlade in njihovo gnezdo.

V veži je luč; razdejana izba je spet urejena. Za mizo čakata Joža in Tone, Janez v sredi med njima; pičle pol ure je časa, da se poslove.

»Saj sem vam pridigal, mati!« Joži ni prav, da je šla, v duhu že sliši zbadljivke. »Ves regiment bo kazal s prstom za mano; ali je treba? Kdor mora, mora.«

»Tvoja mati se je bala za sina,« ga zavrne vdova z glasom, kakor bi kamenje padalo nanj. »Mari te je sram?«

In gad povesi glavo.

»Ne, mati, odpustite! Ni me, ne bo me; ravnali ste prav, kakor zmerom.«

Kaj ne bi popuščal v teh zadnjih trenutkih!
Vsi štirje molče; potem pravi Tone:

»Če se ne vrnem, mati, so moje knjige Janezove; kar hranite zame v gotovem denarju, razdelite po svojem preudarku med brata in v dobre namene.«

»In moje takisto,« povzame Joža. »Saj veste sami najbolje . . .«

Kastelka se jezi:

»Molčita o testamentih! Ob miru se vrneta zdrava, vse drugo naj vaju ne briga.«

Že sta prepričana. Oči jima tle živeje, drzen smehljaj igra okoli ust; niti osmešenje ni omajalo vere v sinovih. Janez naliva kozarce:

»Da trčimo na srečno svidenje! Žalostno je slovo brez vinske zdravice; in čas hiti.«

Čaše pojo, toda njih glas je moten, in vino je grenko nocoj. Kastelka nazdravlja:

»Da bi bili skupaj čez leto dni!«

»Da bi bili skupaj . . .«

Mati zvrne kozarec v dušku; in ko ga postavi nazaj, se razkrhne z žalostnim klenkom na dvoje.

»Močno roko imate,« se smeje Tone. »Krepko boste vladali domu, ko naju ne bo.«

»Pri Galjotovih sta bila?« se spomni Kastelka.

»Bila sva.« Joža se grize v ustnice.

Ljubosumna zloba šine iz vdove:

»Nu, vidiš, dekle te ne sramotí, ko hodi mati prosjačit zate. Starke smo avše, zato imate mlade rajši.«

Toda skesano povzame:

»Naj Jela ne joče, vojna bo kmalu pri kraju.«

In Tone pokima:

»Kmalu; Bog, da sva zraven. Za veliko gre.«

»Dolgčas bo gledati zdaleč,« se meni Benjamin. »Kdor to zamudi, je zamudil za zmerom; še tokrat bo zemlja krvava, potem nikoli več.«

»Kako misliš, prerok?« se smeje mati prisiljeno.

»Tako, da je zadnjikrat. Nemara bom tudi jaz še na vrsti; ves dan hodi slutnja ko senca z menoj.«

»Slutnje so bedarije!« roji Kastelka. »Kdor sluti, izkupi; modra glava se z ognjem ne igra.«

Tedaj se zganejo vsi štirje: ura pri fari bije deset. Gadje vstajajo.

»Čas je, mati,« de-Joža. »Zdravi bodite in mislite name. Bog vas živi!«

Glas se mu trese, mehkoba ga je obšla. Ali matere ne poljubi: na ustnicah hrani dišavo Jelinih las.

»Zbogom, mati!« pristopi Tone. »Da se vidimo, da trčimo še na Kastelčevem!«

»Zdrava bodita, gada!« Trdo jima stiska roke. »Ko vaju vidim spet, se ne bom več branila umreti. Vrnita se, kakor odhajata; hudo je počivati v tuji zemlji.«

Sablji zvenita čez prag. Gada vesta, da je čas; težko bi jima bilo s Kastelkino solzo v srcu. Toda vse ni pri kraju: Janez ju spremlja na postajo.

»Tam zajočemo vsi trije,« premišlja Joža. »Pa njemu je dobro; z Zino bosta sedela zvečer in čebljala, ko naju morda že več ne bo. Uboga Jela, z glavo je bila ob mizo...«

Že na vozu se spomni, plane doli in v hišo:

»Mati, besedo!«

Kastelka se zravna izza okna. Čemu se vrača otrok? Jokala je; malo, prav malo sme tudi ona...

»Kaj bi rad? Si pozabil kaj?«

»Da, mati.« Joža sede tesno k nji. »Da bo mir pri duši: kadar se vrnem, napravite svatbo brez čakanja, kaj?«

Vdova mu gleda globoko v oči.

»Ne, ne,« se nasmehne sin ter zardi pod lase.

»Le tako... Težko je; dekle se mi smili.«

»Da, sinko,« hlipne stara; ne more se več

zmagovati. »Kar hočeš, stori; ti boš gospodar. Le vrni se, Joža, pridi zdrav . . .«

Bogve zakaj se spomni na lepem, kako je majhnega po nedolžnem tepla s palico, ko je bil Tone kriv; kakor zdajle ga vidi ječati v kotu, in sama ječi, srce se ji zvija kesanja. Ves čas jo bo grizel črv za tisti dan!

»Odpusti, zlati moj!« hrope za njegovim vratom. »Če sem bila krivična, trda s teboj, pozabi . . . Nikoli vas nisem božala, ne tebe ne bratov, in vendar je bilo vse moje življenje ljubezen do vas! Vrni se, Joža; vsak dan in sleherni noč te čaka mati — čaka te zemlja, ki sem jo zate pripravila, tebi hranila . . .«

Gadje solze ji kapljajo v roko. To je trenutje brez imena; kar živi, ni bilo enakega, nikoli več se ne vrne. In gospa ne ve, kaj dela.

Izpozabi se, oberoč stisne Jožo za glavo, vzdigne jo k sebi, poljubi ga v sredo čela, prav med oči.

Tako čudo se ji zazdi to dejanje, da strahoma sune fanta od sebe . . .

Vrata so se zaprla, odbrenketala je sablja po produ; sivca prhata, voz drdra, in gadje vriskejō, da bi žalost zaspala.

Stoj, Joža, stoj! Bela postava teče z Galjotovega, še enkrat te hoče videti; ozri se, minuto počakaj, le eno še . . . Ne slišiš, Jela te kliče! O da jo vidiš, kako lovi vriske iz dalje ter išče med njimi tvoj glas . . . Zakaj ne počakaš? Svoje vroče srce bi vrgla tvojim konjem pod kopita! Ne dojde jih. Burja vije za tabo; ne burja, tvoje dekle sloni pod jablano in joče . . .

Joža ne sliši; ali vrisk zamre na gadjih ustnicah in roka se skrči ob srcu, kjer čuva pramen njenih črnih las.

VI.

Komaj dnevi so minili, toda železen prst je črtal na severu in jugu, na vzhodu in zahodu; rdeča meja loči dvoje svetov.

Kastelka stoji z Janezom na griču za hišo; sive oči ji merijo obzorje, misel ves daljnji svet. Solze je zdavnaj obrisala, moči povezala v trden snop; čelo ji sili naprej, roke se gibljejo široko, drzna guba deli obrvi: vdova čuti nevidnega sovražnika in si ne da skočiti za vrat. Četrto stoletje ni šlo za življenje in smrt; zdaj stoji drugače nego takrat. Ona že ve, da je Bog in zlodej ne zmoreta, ne, nikoli! Volja sega na drugi konec sveta, in mati veruje vanjo, saj ni le njena volja: to je duša zemlje, katero je ona vzdramila.

»Takšen pokoj naokoli,« govori Janez kakor iz sanj. »Čudna je misel, da streljajo tam s kanoni.«

»Dobro se čuje,« pravi Kastelka; ona ne laže!

»Streljanje, mati? Zdi se vam! Komaj vročino slišim peti.«

»Sam Bog ne pomni takega: na gosto, kakor pesek z voza. Ti mladič, ne slišiš, ali mati čuje, in zemlja.«

»Zemlja?« Gad se odmakne, da bi ji bolje videl v obraz.

»Zemlja,« ponavlja vdova, mirno, kot bi knjigo brala. »Po zemlji prihaja. Misli si, da te zbode trn v peto: mari ne čutiš povsod, v glavi in v srcu? In to je hujše od trnja; misliš, da nje ne boli?«

»Koga?«

»Zemlje... Sinoči mi je bilo, kakor bi govorila pod menoj in mi tožila. Kastelka, pravi, sam hudič jih je dal; premisli, kaj delajo! Vso kožo mi slečejo, ves drob izdero... In mrličje spuščajo vame: vse belo mrtvih je v meni. Strah me je, pravi, kadar spite ljudje...«

»To vam je odleglo, ko ste se zbudili!«

»Zakaj? Saj jih slišim, podnevi, ponoči... Toda vse krogle lete mimo Jože in Toneta. Ne upajo si; ne smejo.«

»Kdo jim ne da?«

»Zemlja; ona ju varuje.«

Široko strmi Janez materi v obraz; ali se ji meša?

Vdova gleda bistreje ko kdaj.

»Enkrat se mi je v sanjah vrag prikazal. Pomni, mi pravi, dobro zapomni, Kastelka: Bog se ne bo ravsaral zate z menoj! Pozabila si ga, zapisala si dušo zemlji, da ti služi; paradiž si prodala prsti za svoje bogastvo in svoje otroke. Na zadnjo uro se vidiva, stara! In meni se je zdelo, da odgovarjam: Pridi, zlodej, kar pridi! Samo da ohranim gade in grunt, drugo mi je deveta briga; kar držim, ne izpustim, če me tudi vzameš po smrti.«

»Nu, mati, braniti svoje ni greh, zasluga je!« meni Janez, ali sveta groza mu lije v kosti.

»Braniti svoje ni greh, toda greh je misliti na več. Zemlja je pokazala, da me hoče imeti zase — kadar sem se obrnila k drugemu, je bilo zlo. Še vas gadov sem se bala dotekniti, prav do zadnjega me je bilo strah.«

»Tudi tako ste bili dobri za nas; kar smo, ste vi dali!«

»Zdaj pravim: motiš se, za to ne more biti kazni. Tudi ona ima rada žito, ki raste iz nje, in vendar ji sonce ne neha sijati.«

»Ne, mati, za to je ni kazni; zemlja hoče, da bodi srečno, kar diha na nji.«

»Kosček zasluge prinese vsak na oni svet,«
ugiblje vdova. »Za moje grehe ste vi lahko boljši
ljudje; in Bog mi všteje, da bi bili drugače ci-
gani. Malokdo si zasluži nebesa brez kruha in
strehe: naša se je majala komaj par let, pa moram
zato preklinjati do groba. In zdaj povej, Benja-
min, kam hočeš jeseni?«

»Nikamor, mati, dokler se ne zvedri. V burji
je dobro sedeti na svojem.«

»Doma ostaneš?«

»Pri vas.« Toplo ji pogleda v lice. »Tehtal
se bom, delal, pazil v svet in poslušal zemljo, kaj
pripoveduje.«

»Poslušaj; ali potem ji gospodarji, da jo boš
prav razumel.«

Komaj skrije zmagoslaven smehljaj; gruda je
mogočna ljuba, in kdor jo enkrat obljame, ga več
ne izpusti.

»Posli!« ga stavi opoldne pred družino.
»Dokler se Joža ne vrne, je on zraven mene vaš
gospodar. Kar zapove, je moja volja, kar obljubi,
moj dolg; njegova beseda je moja!«

Srečno gleda Janez in rdi kakor mladi kralj,
ki prvokrat čuti krono na čelu.

Mati sliši topove na meji, le volka ne, ki tuli blizu

Ne vojna, poslednji dan je tu; ves svet zdaj skleplje račune. Ni je ljubezni, ki bi ne upala, ni ga sovraštva, ki ne bi dvigalo noža ta čas. Kdo je suženj, pa ne čaka svobode? Kateri trinog ne kuje novih spon? Sleherni pohlep izteza roko; čuj in straži, zemlja dedov, strni se tesno, poldrugi naš milijon! Prihajač in Judež hočeta dopolniti desetstoletno delo, pečat je urezan tvojemu poginu. Zdaj govori sila, in tvoja je majhna; greh vlada svetu, in ti si bil pravičen; v uho sodnika siče laž — kar močni rad verjame, je resnica!

Jud-premogar se brati z jaro sodrgo; trški pisači, štacunarji in pitani oštirji s tirolskimi klubki stikajo glave in šušljajo, poglede zamaknjene v sliko te lepe zemlje: daleč drže bele ceste, ob cestah se ziblje drevje, na drevju mrtvaško sadje — najboljši rodú, ki se ni dal ubiti . . . Osirotela čreda moli gamzov šop; nežna deca joka v tuji šoli, poje po taktu lehrerjeve palice pesem zmage nad svetinjo svojih mater.

Tako se menijo, ko teče zanje naša dobra kri. Maščevanje piše črna pisma; ne pomniš nič sovražnikov, Kastelka? Komu si tresla pest? Koga vzame satan prvega? Petindvajset let je zdaj temu;

ali Petschnig ni pozabil. Herr Petschnig udari gada, ko tebi nič ne more; on kaznuje otroke in otrok otroke, kakor Gospod, bog vojskinih trum. Čez štirinajst dni bo sam verjel; pogladi si trebuh in se napihne, zaslugo razmazano po vsem obličju.

Od poldne do poldne je bil Janez gospodar; k obedu prirožljata dva žandarja s komisarjem. Vdovi pade žlica iz rok; gad jih gleda, čudo kako mirno:

»Koga iščete?«

»Janeza Kastelca!« ropoče stražmešter; danes mu štrle brki naravnost pod oči.

»Mene hočejo,« se Benjamin obrne k stari.

»Ne strašite se, za Boga, ne govorite; molčite, mati, mislite na grunt, na vse... Vi veste, da nimam skrivnega na vesti. Ali je zmota ali obrekovanje... Kastelka, drži se; dovolj, da enega zadene!«

Težka roka mu pade na ramo:

»V imenu zakona!«

»Čemu!« pobara Janez z rezkim glasom.

»Prehitro zveste,« se sovražno zmrдне komisar. »Skromni bodite, mladi mož! Vklenite ga, in pri najmanjšem poizkusu...«

Dve mrzli železni sponi mu stisneta zapestja; drugi orožnik pomenljivo nagne puško z ostrim bajonetom.

Kastelka sloni na mizi, oprta na stisnjene pesti. Začenja se Kalvarija, na vsakogar pada veliki križ; da je ne sliši zemlja vpiti v tej minuti! Ali veriga zarožlja med sinovimi rokami; glas se začuje kakor vihra v hojah; vdovine oči so strašne, zalivajo se s krvjo, in mizna plošča poka med njenimi prsti.

»Mati,« krikne Janez bled, »ne delajte mu veselja, kdor je kriv! Naj ne vidijo solze v vaših očeh, naj ne slišijo vašega joka; s častjo in slavo se vrnem, mati . . .«

»Hm,« gode stražmešter, »to ni gotovo!«

Janez ga ne pogleda. Toda Kastelka se je vzravnala:

»Dveh je zadnja beseda, pravice in Kastelcev!« oznanja kakor s prižnice.

Skoro bi bila vesela gada. Kakor bor stoji, pogled mu plapola, verigo nosi kakor žezlo, obraz mu sije od ponosa. To ni obraz človeka, zemlja je, ki odseva zarjo mučenikov! Ali vdova gleda v duhu ječe in vešala ter moli sama pri sebi:

»Še to pot pomagaj, ti tam, ki mi stojiš ob strani; Bog ali satan, vzemi mojo dušo v odkup!«

Gospodje opravljajo hišno preiskavo; ves dom pretikajo od vrha do tal, vse kašče, shrambe in podstrešja. V fantovski sobi je plen bogat.

»Zastava? Za puntarje, že vemo. Z risanico je hodil Joža na srnjaka? Mhm, to se razume; petnajst nabojev — tetete, čimdalje lepše! Pa zemljevid slovenske zemlje, ki bi jo radi odcepili!«

To so reči, ki jih plačujejo s konopcem; ali Janez ne trene z očmi. Smehlja se: le kdo je iztuhtal vse tako neumno? Še usta ni da bi odprl, sodniki se bodo zvijali od smeha!

Par knjig zatlačita žandarja v svoji torbi; ozri se, Benjamin, poslednjikrat! Jo slišiš, zemljo, kaj ti poje v solčnem blesku? Orehe, kaj šume, zeleno trato, kaj pripoveduje?

Kremen, ostani trd!

»Bog z vami, mati; vrnem se — vesel odhajam!«

»Vidim, gad; korajžo! Zdržim, dočakam te... Voz je zaprežen.«

»Voz — zame? Izprezi, Lipe, konja v hlev! Vsi naj me vidijo; Kastelci ne povešamo oči.«

Vdova stoji na pragu, trka s palico, gleda za njimi; črno ljudstva se je zbralo pokraj ceste, da bi videli gada v železju. Gredo: Janez naprej, žandarja zadaj, komisar v vas, kjer ga čaka voznik. Veriga tiho žvenkeče. Povsod šepet, ženske ihte, nihče se ne smeje; ko stopa mimo, se Galjot odkrije, za njim vsi. Na Kastelcih ni madeža, čast komur čast!

Ob vodnjaku zaječi: Zina je planila k njemu, obraz belejši od snega.

»Stran, v imenu zakona!« jo goni stražmešter.

»Suni! Poljubim ga vendarle!« Na usta, in niže, na vklenjene roke. »Svete so; ali me blagosloviš ž njimi, kadar prideš?«

Ženske jo prestrežejo ko mrtvo.

»Do svidenja, vi ljubi moji!« klikne Janez.

»Bog s teboj!«

Ali zdaj — tega ne pozabi vsa dolina: trap-traptrap koleselj izza vogala, v koleslju Petschnig, trški župan; volk je tu, da izpije čašo zmago-slavja. Koga si s stolom, stara, koga si gnala: marš? Nizko se skloni sovražnik z voza:

»Verräter, Hund! Na cesti bi ga potolkli, izdajavca . . . Ná — tfej!«

In mastno pljune Janezu v lice.

Gad se zdrzne, krikne, trga; oba žandarja ga komaj držita, kri mu lije izza nohtov. Zdajci odneha; kakor plamen mu leti pogled po ljudeh:

›Judežev pljunek na mojem obrazu! Kje si, da ga ubiješ namesto mene?‹

Toda levinja je gledala s praga. Že leti, že je snela vile pred hlevom, pet mož jih komaj izdere njenim pestem; vdova hruje naprej, razbija množico vsaksebi, kreči nohtove, kaže zobe ko gol nož izza pasa. Že je tam, leze v koleselj; Petschnig tuli, rjavec se vzpenja, Kastelko strgajo nazaj. Dvajset rok jo drži, vsa vas visi na nji kakor roj na veji. Zadavi ga, čeprav mu ne dado pregrizniti grla. Hu, grozotni glas, ko da se para zemlja na celem:

›Stekli pes, krvoses, zemljegolt! Glejte, ljudje, škarijota: v zibelki ga je misliš okraštiti za očin dom, in sem ga pregnala; zdaj se maščuje, toži po krivem, pogublja nedolžno kri! Poznam te, vampasti Judež, ti si ga zaznamoval! Si odkril svoj obraz in zapisal, kdo si, krivoprisežnik, zavratni morilec? Čuj, volk, in vsi poslušajte: izdajavec pogine od svojega dela! Meniš, da moram roko položiti nate? Haha! Na drugem koncu sveta te ubije materina kletev: ne zaspim, ne jem,

ne pijem, dokler živiš . . . Preklet! Preklet! Preklet!«

Množico stresa mraz. Žandarja z gadom hita svojo pot, Judež Iškarijot zelení groze, bije konja, dreví, ni ga več; in vdova kleči sredi ljudstva, joče k nebu, tuli k zemlji, moli k Bogu in satanu za maščevanje.

Drugič zahaja solnce. V tujem mestu ženó Janeza po razjarjenih ulicah; psovke frče kakor divji sršeni, pljunki oblivajo glavo in prsi, kri čelo in lice jetnikovo. Toda Janez stopa ponosno: ž njim gredo duše pradedov, ki so jih vlekli pod Brežicami na kol, pred njim obraz zlatolaske, in njiju oči si pripovedujejo, kako človek smehljuje trpi.

Le mati ga ne spremlja. Doma sedi na prazni sinovi postelji ter gleda srepo čez gore; še Galjotove Zinke ne vidi na pručici ob svojem znožju, ne sliši je, ko tiho joče v njeno krilo. Kastelka ne je, ne pije, ne spi, ona moli svojo strašno molitev.

Sosed Jelen potrka, z grozo v vseh črtah obličja:

»Petschnig je mrtev, gospa Kastelčeva! Pred dvema urama ga je zadela kap.«

»Mrtev?« Vdovino lice oživlja v temni zarji.
»Kaj je povedal pred smrtjo?«

»Govoriti ni mogel več; še svetega olja ni ućakal.«

In sosed hiti, kot bi se bal.

Kastelkina misel ubija; poslej jo bo stražil trepet, črni psi bodo vili okrog hiše v viharnih jesenskih noćeh. Le Zina se je ne boji; in vdova se sklanja k nji, zamišljeno mrmraje:

»Zinka je dobra, dobra . . . Laske bi ji po-božala v njegovem imenu, roko bi ji položila na glavo; pa nemara je bolje, da ne . . . Pojdi, mala, pojdi; trudna sem nocoj.«

In veli odgrniti posteljo ter prinesiti belega kruha in vina.

Visoke zvezde gledajo z enim očesom na bojne poljane, z drugim v Kastelkino sobo, kjer leži mati med snežnimi rjuhami; še v spanju je kletev na njenih ustnicah, in roke se ji krćijo na praznem životu, kjer je nosila svoje gade.

Gospa sanja: črni vrani so ji razkopali srce; brez njega ne more živeti ne umreti. Zdaj prhu-tajo nad njeno glavo, krvave kose v krempljih, in krakajo s hudobnimi glasovi:

»Kaj daš, da jih vrnemo: zemljo ali gade —
povej!«

In Kastelka ne da tega niti onega, ne more
živeti ne umreti, še vpiti ne more, da bi povedala
svoje gorje.

VII.

Dnevi so se razlezli v tedne, da nihče ne ve kako. Že se je tigra opila krvi; v zadnjo kočo sega njen glas, v najbolj zaklenjeni hram, in strašne tožbe ji trepečejo izpod rdečih krempljev po vsem širokem svetu.

Vojna? Dve polovici zemlje, ena večja, druga manjša, sta se spopadli kakor dve besni želvi velikanki. Čeljust melje čeljust, šapa lomi šapo, oklep rožlja na oklepu, želva trga želvi drob iz života; vsaka hoče požreti drugo, da zraste od njenega mesa. Toda nista si kos, nobena ne zmore sovražnice. Pazi, mala želva, vsak hip bo po tebi, velika je sedemkrat jačja! Toda mala zver je huda in urna; krvavi, ali grize in trga, da svet ni videl tega. Živ krst ne ve, kakšen bo konec borbe . . .

V mesto so pripeljali prve ranjence. Njih povesti gredo od ust do ust in rasto kakor plazovi.

Niti staro srebroglavo solnce ne pomni grozot, enakih tem, ki mora zdaj sijati nanje.

»Da, da,« zdihujejo sivci pri Galjotu, »svet se levi, in vsaka nova koža je slabša od stare. Tak v to smo zabredli z vsemi ongá, izumi!«

»Če pomisliš, kako je bilo pred sto leti...«

»Tokrat so lepo marširali semintja; smolo je moral človek imeti, da se je zleknil v travo.«

»In komaj si dobro zaduhal smodnik, je bila parada pri kraju.«

»Kajpak! V štirinajstih dneh je bilo vse opravljeno; amen, spet smo si dobri, Bog daj srečo, ljubi sosed, pa nič ne zameri.«

»Tokrat je bilo skoraj veselje, kakor pretep na žegnanju; dandanes gredo milijoni drug zoper drugega, in kar z mašinami se pobijajo.«

»To, to! In s kakšnimi hudičevimi! Kanomi pokajo hitreje od pušek v naših časih, puške jezikajo kakor babe, in zraven tiste mrtvaške raglje: komur zapoje, zbogom oča in mati. Eh, marsikaterrega ne bo nazaj!«

»Jaz pravim, da so se nalašč zmenili, ker je preveč ljudstva na svetu...«

Očanci kašljajo, sučejo kupice in zamišljeno kimajo v mizo. Navadna mokra pivska miza je, toda zanje polna slik; v mlakah vina vidijo poljaj, nastlana z mrtvimi ko senožeti z mrvo: drug pri

drugem in na drugem, vsi rdeči in beli. Sleherni se boji zagledati med njimi sina.

Vsak dan je več novic. Rus je navalil s strašno silo, kozakov je kakor kobilic v Egiptu; Rus je vražji, nobena vojska mu ni kos.

»Pa čudni dedci so ti Rusi! Namesto, da bi ti odrezali glavo, če te ujamejo na samem, te lepo pozdravijo, nasitijo in napojé, in še pokramljajo s teboj: nu, hodi zbogom, doma pozdravi pa oglasi se kaj.«

»V boju jim, pravijo, ni para. Gredo, kar naprej gredo, bolj ko pokaš nanje, huje pritiskajo. Naši že kar ne vedo kaj storiti, da bi jih pregnali.«

»V Galiciji je vroče te dni. Zdaj ali nikoli, so rekli generali.«

»Hudo je, hudo.«

Nikjer ne vidiš človeka, da bi se smejal.

Jela hodi bleda in mrtva, z Joževimi kartami na golih prsih. Še vedno ližejo zublji noči, ko sta se objela v senci kapelice. Nebo in zemljo bi prodala, da se vrne k nji, v pekel bi šla, da ga vidi le uro prej. Z okrutnim veseljem posluša druge, ko tarnajo za svojci. Že hlipa v vasi prva vdova, vpije mati za edincem, ki je pal; toda Jela šepeče:

»Naj vsi poginejo, samo da ostane moj ljubi živ.«

Galjot jo vidi, kako trpi. Marsikdaj bi tolažil, ali stori se mu, kakor bi hotel prijeti z roko za skrito belino dekliškega telesa. On čuti, da stoka v tem srcu ženska, poznajoča svoje globine; oba bi gledala v tla, če bi govoril. Večkrat se ozre nanjo s strani; obrite ustnice se mu zganejo, zakaj oče je oče. Toda mahoma strese glavo in umolkne, preden je zinil.

»Da bi vsaj rajnica živela,« vzdihne sam pri sebi. »Križ je imeti odrasle hčere v hiši in ženo pod zemljo.«

Kadar se Jela sredi noči prevrže na postelji ter sune odejo s sebe in se dobro sliši, kako grebe s prsti v razgaljeno grud, vstane Zinka tiho v svojem koncu sobe; v sami srajčki pride bliže in sede k sestri.

»Ne premišljaj, Jela, ljuba moja. Spančkaj, da hitreje mine čas.«

In brodi z nežnimi prstki po njenih razpuščenih laseh.

»Mari tudi ti ne spiš?« vzdigne sestra glavo iz blazine; čez minuto povzame s trpko zavistjo: »Kaj veš ti, kako je človeku spat — s tem!«

Zaihtela je: mala se nasmehne v mraku.

»Jokaj, Jelica, tako ti odleže.«

»In ti, ne jočeš nikoli?«

»Da, včasih; ne zmerom, kakor ti.«

»Otrok! Ti ne veš ničesar. Ti tega ne poznaš.

Ali te nič ne skrbi? Si res prepričana, da ostane živ in zdrav? Pustili jih bodo stradati, dokler ne pomro; ali pa si umislijo lepega dne in jih postrele. Kdo ve, kaj se lahko zgodi v teh časih,« dreza Jela sestri v srce, da bi se razbolelo: tako dobro de, če sta dva skupaj nesrečna.

»Ne dam se ti oplášiti, ne! Ali bi mu pomagalo? Kadar pomislim, kje je in kaj mu preti, si ponavljam samo: tega ne sme biti, ne sme . . . Vsa lepota sveta bi se razsula v laž, ako bi poginilo, kar je med nama.«

»Eh, žal je njim lepote sveta!«

»Ne sme se zgoditi, ne sme! Janez se vrne, in vse bo še lepše, nego je bilo. To si mislim, kadar me napadejo črne skrbi, to hočem toliko časa, tako vroče in napeto, da se mi zvrtil v glavi ter čutim, kakor bi šla moja volja v gostem toku naravnost do njega.«

»Brezžični brzjav!« se nasmehne Jela po sili.

»Le norčuj se, sirota. Videla boš, z voljo in vero izmolim gada iz vsega.«

»Nu, da . . . Saj ni storil ničesar. Oprostega in pošljo domov.«

»In vojna bo kmalu končana, Joža se vrne k moji črni mucii, kaj? Svatovanje bo na Galjotovem in na Kastelčevem, Jelica vzame Jožo, Zina zapleše z Janezom — kaj?«

Mala je hvaležno zlezla k sestri ter popravila odejo. Dekleti se držita s toplimi rokami okoli vratov; Zinka poljublja Jeli solze z obraza in začne v tem polagoma misliti nanj, kako leži v ječi, nemara na golih tleh, mogoče v železju, in zdajci sama zajoče. Tako ihtita druga v drugo; nazadnje se strnejo slike temnic in bojišč v nekaj zmedeno mehkega in fanastično pisanega, kar miglja čez oči liki turška žida ter šumi in boža, tiho in rahlo, dokler ne zatisne trepalnic. Joža piše domov: zdrav je, nič mu ne manjka, ognja se je privadil, mati naj ne skrbi. Kastelka se je medtem pomirila; fantovska soba je zaklenjena, ključ leži globoko v njeni pisalni mizi. Puščoba v domu in v vasi ji ni več tuja, vsem strahovom gleda v oči. Že je zmožna misliti s hladnim srcem, da hodi Joža nekje po daljnji

zemlji in je kroginkrog vse živo letečega svinca. Mrzlo in besno je njeno zaupanje v srečo; Kastelka noče zdihovati, noče ljubiti in tožiti, zakaj »skrb in strah rodita slutnjo, ki je prva dekla hudičeva: komaj se ozreš po nesreči, že te ima za vrat«. Tone še čaka, da ga pošlje na bojišče; tem manj je vzroka cmeriti se. Petschnigova smrt jo navdaja še vedno z mračnim zadovoljstvom in utešenjem, polnim mogotne zavesti; prepričana je, da je ona kaznovala Iškarjota s svojim prekletstvom in maščevalno voljo. Zdaj vidi spet, da ni navadna ženska; nekdo se je naselil v nji, ki je močnejši od vseh. Kar hoče ona, je volja zemlje, in zemlja je bog nad bogovi; kakor veruje njiva v svoj rjavi sok in blagoslov žita, ki ga rodi, tako veruje mati v desnico, ki jo drži čez doline in hribe nad svojimi gadi: nobena krogla je ne prebije, noben sodnik je ne presodi.

Dan potem, ko so odgnali Janeza, se je peljala v mesto k odvetniku, prijaznemu staremu gospodu, ki jo dobro pozna in visoko ceni. Sprejel jo je z veliko častjo in obljubil ogorčen, da stori vse, kar je dandanes mogoče.

»Ali čas je težak, in zakon velja samo še za

tiste, ki ga teptajo z nogami,« je dodal nazadnje.
»Zaupajmo v zmago pravice.«

Z lažjim srcem se je vrnila domov.

Ljudje jo gledajo strahoma, odkar je Petschniga »zagovorila«; po vseh udarcih nesreče se jim zdi silnejša, bolj divje trmasta ko kdaj poprej. Sive oči se ji bliskajo, kakor bi tleli v njih novi naklepi; sosedje že čakajo, kdaj iznenadi dolino s podobnim čudežem kakor pred petindvajsetimi leti. Mogoče; onidan, ko je po stari navadi postala sredi brvi, ni stresla pesti, ali zlobno je pokimala trgu ter zamrmrala:

»Zdaj vem, kdo bo prvi hudičev, svojat ti za hrastjem! Enkrat ste si že lomili zobe ob Kastelki; četrsto let je bilo treba, da vam je zrastel nov greben! Zdaj, ste si dejali, je prišel naš čas — kaj ne? Prvi ste se lotili vi mene; dobro, Kastelka sprejme boj v imenu svojem in svojih gadov. Tisti dan, ko bo vojna končana, si skočimo v lase, krščenduš! S trebuhom za kruhom mi pojdete iz doline, beraško palico v roki, preden doglodajo črvi moje kosti!«

Prvič se je branila, topot napade sama; dolina je ž njo, to se ve. Kolikor v gnezdu srše-

nov, toliko je v glavi načrtov, in jajček, ki kdaj maščuje gadje pleme, je že znešen.

Take so njene srdite sanje; zraven ukreplje še marsikaj. Kakor vedno v važnih trenutkih, se je tudi v teh dnevih izkušnje obilno spomnila bratov-svetnikov, ki stražita, »da se ne tujči za-lega«; pa tudi župniku je poslala za maše: »dvakrat zadržnjeno dvakrat drži«. Košati mož je toplo pohvalil vdovo, srečavši jo drugi dan.

»Da bi le tudi sami prišli k maši, gospa,« je povedal nazadnje davno željo, vesel primernega trenutka. »Zatecite se k Bogu, da vzame žalost od vas! Tolažba svetih zakramentov vam bo krepčilo v teh urah bridkosti.«

Ali Kastelka se je ponosno uprla s palico v fla.

»Gospod župnik, jaz hodim po bližnjicah in se z Bogom sama pomenim, kar treba. Če sta res tako prijatelja ž njim, vprašajte ga vendar, kdo mu je bližji: mati, ki so ji vzeli otroke, ali samec, ki nima za kom jokati — ako bi hotel, se pravi!«

To rekši ga je prepustila mislim, ki so mu zavrele v glavi. Pogledal je za njo, ozrl se k zvoniku ter povetil glavo v otožnem spoznanju,

da so ženske besede včasih modrejše od vseh cerkvenih knjig. Ni ji zameril; on ve, da ne dreza v tuje zadeve in mu ne pridi zvestih ovac.

Res so trenutja, ko niti Kastelka ne more premagati čudne, brezmiselne tesnobe. To se razleze v srcu kakor strupena megla po brezdnu, ki zeva vse globlje in širje in je nazadnje tako črno in votlo, da se boji pogledati vanj. Pred takimi hipi beži gospa, ker se boji za svojo moč; ali ona ne krene v cerkev, po njivah se napoti, k svoji zemlji se zateče, k zdravnici in tolažnici. Čuvstvo, ki jo prikleplje k nji, je bolj živo ko kdaj, in zadnji dogodki so ji razodeli še očitneje, da tli v prsti njen lastni ogenj in je prav to njena sila. Kadar stopa med razgoni, se ji zdi, da trepečejo pokraj nje kakor mišice živega telesa.

»Obe imava eno dušo v sebi,« ugiblje takrat, »pa bodi dobra ali slaba, božja ali hudičeva — najina je! To je tisto, kar lomi zapreke, ubija sovražnike in varuje moje otroke. Tako močno je, tako svetlo in krasno, mogoče Bog sam ali misel njegova? In če ni Bog, je nekaj enako svetega, da, še močnejšega od njega. Nič se ne boj, ki ne hodiš k maši in zanemarjaš izpoved:

ako je v zemlji Bog, si živela tik ob njegovem srcu, ako je drugo, se bo teplo zate ž njim na sodnji dan.«

In kdo ne bi ljubil večne zapeljivke? Loke in polja so kakor zelene pesmi, razgovor šum je gost ko nikoli, nebo nad zemeljskim paradižem še ni bilo tako čisto kakor sedaj. To čuti vse, kar se giblje na zemlji; odkar se je začelo veliko umiranje, nima njena lepota in slast življenja nobenih meja. Kakor slepci ob čudodelnem studencu strme ljudje v blagoslovljeni svet in šepetajo v svojih srcih:

»Ah, kako dobro je biti rojenemu!«

Vesoljna mati se lišpa in lije žar hlepenja v kri svojih otrok, da bi se zarastla brezbrežna košnja smrti z novo brstjo. Zato so dekleta polna medlečih sanj in stokajo žene v premočena zglavja.

VIII.

Hladna septembrova noč stoji sredi zemlje, sloka in nežna kakor kraljičina v bajki, opasana z rimsko cesto, zvezdni plašč razgrnjen od obzorja do obzorja. Še na teh žalostnih tujih poljanah, ki jih para jarek za jarkom in krogla za kroglo, cveto pod njenim lesketom mehki, domači spomini. Jezera krvi je popila črna zemljica, tisočem je postlala v sebi, tisoči leže blede med travo in gledajo kvišku s širokimi očmi, ne videč prečudnega sijanja; povsod se poznajo koščene stopinje smrti, še tihi veter diši po nji ter ponavlja njeno pesem — in vendar je marsikomu sladko pri srcu.

Poročnik Kastelec sloni v svojem jarku in čuje. Blizu njega šepečeta dva vojaka o domu in svojcih; šepet in dihanje se sliši z desne in leve. Spredaj in zadaj butajo topovi, v daljavah bobni njih zamolkli glas; puške se redko spleše tam kje, zalajajo in utihnejo kakor psi-stražarji. Zdi se, da hoče bitka zaspati; opoldne je začela

pešati, zvečer se niso genili v tem koncu ne eni ne drugi.

Joži je prav, da se more nemoteno vdajati svojim mislim.

Mislím? Kar zveni v njem nocoj, dosega višave in globine, ki jih misel komaj vidi. Že včasih se je oglašalo, kadar je sam v svoji študentski sobici ali v skritem kotičku parka poslušal rahlo melodijo gosli, jedva še resnične akorde klavirja, ki so plavali k njemu bogve odkod. Človek se zamakne vase in čuti v sebi drhtenje najglobljih skrivnosti bitja, ne da bi bil modrejši kakor vsak dan. Karkoli si in imaš, misel, čuvstvo, spomini, predmeti vnanjega življenja, cilji hlepenj in jutrišnji načrti, vse pleše po čarodejnih ritmih, kakor bi si igral veter z listjem zrelih rož. Nekaj silnega in temnega te odnaša v kraje, kamor je hladnemu umu predolga pot; uganka ljubezni in uganka smrti se objameta nad teboj, se strneta preko tebe, se poljubljata v tvojem lastnem srcu.

Joža ju čuti prav zdajle. Tako sladko mu je, tako žalostno; vsa ljubezen je kakor mrtvaška maša, vse umiranje kroginkrog kakor visoka pesem ljubezni. V žarkem hrepenenju po nevesti,

v češčenu do matere, v tegobi, s katero kliče daljnja rodna gruda svojega otroka, v slehernem utripu žil poslušá gad žuborenje globokih valov, ki nosijo njega in vsakogar po strugah večnosti. Valovi se svetijo in šume brezimno pesem; oni so zemlja in nebo, so luč in mrak, so čas in prostor in sila, in so več od tega, brezdanje globlji, brezbrežno širji: morje, ki ga nikoli nihče ne izmeri!

»Odkod nocoj ta sanjarija?« se vpraša Joža, ko ga za hip iztrezni oddaljeno streljanje. »Nekdaj me je prijemalo samo, če sem poslušal godbo...«

In mahoma se mu zazdi, da sliši godca, ki stoji razkoračen nad poljanami ter vleče z lokom po strunah ogromnih črnih gosli. Ne, ne; bilo je petje železnega ptiča, ki je letel visoko nad glavami v to čudno noč. Poročnik strese ramena in si potegne z roko po očeh; na vojni se noče zamišljati. Privadil se je divjega življenja kakor vsi, ki spe in bede okrog njega; brez radosti je odrinil, ali zdaj hvalijo njegovo hrabrost. Kri pradedov se oglašá v Kastelkinem sinu, divji sok, ki je pljuskal ob zidove Carigrada in prepljavljá beneške ravní; neizrabljena moč se je opila borbe ter spoznala v nji svoj drzni obraz.

»Vražje pleme smo!« govori poročnik sam pri sebi. »Doma ovčice, na tujem levi; tu bi vzeli pekel z naskokom, tam hodijo po naših glavah, kakor se komu zljubi. Železni polki — da, da... Vse to junaštvo je sad ponižnosti in krotkosti, v katero smo zakopali svoj talent. Natura je v svojih globinah sita hinavščine, in kadar nas pode v bajonete, vriska, da sme besneti.«

»Premalo Kastelk se nam rodi,« pomisli čez minuto.

Z mehko tesnobo ga prešine dojem zadnjega slovesa: prvikrat je videl solze v teh jeklenih očeh. In tisti poljub, kako neroden je bil, kako sramežljiv in nevešč! Nikoli ga ni poljubljala — na dolgo pot v kraljestvo smrti mu ga je vendar dala s seboj; za svetinjo je spravil njegov spomin. Kako dobra je vendarle; za vse ga je prosila odpuščanja! Mari je bila res kdaj krivična in trda? Sinova misel roma k materi ter jo kleče zahvaljuje za luč in srečo življenja. In nehote vzdigne gad roko na čelo, kakor bi hotel potipati, ali še nosi dragoceni biser, katerega mu je pripela.

Neverjetno mirna je noč; zdajle se zdi, da je vse zaspalo. Brez butanja v daljavi bi človek

pozabil, kje je. Joži prihaja dolgčas; če bi se vsaj odločilo, naprej ali nazaj! Skoraj pred nosom je ruski jarek, dalje zadaj gozdič; na desni in levi se majčkeno vzdiga ravnina, komaj dovolj, da ne vidiš nikamor. Dobro, da je ponoči; tako se človek manj jezi. In tudi razgled po zvezdah je lep: glej tam Veliki voz . . . Bogve ali sedi tudi na ruski strani poročnik ter vprašuje zvezde, zakaj je moral na vojno, ko je vendar Veliki voz povsod enak — če ni doma sploh najlepši? Kaj mislijo Rusi pravzaprav, da ne pridejo bliže? Ojačenj čakajo? Brez skrbi pogleda čez, Rus je len in slabo meri . . .

Joža vstane, iztegne glavo. Ničesar ne vidi; polje se koplje v temi, gozdičeva senca na obzorju je črna kot oglje. Rahel veter z one strani češlja travo in prinaša duh po nezakopanih mrličih. Vseeno je grdo, ako dobro premisliš; in muhe, in ptiči, ki prilete in kljuvajo oči. Poročnik se spomni senice, majhne, trebušate seničice, katero je videl predvčerajšnjim zobati strnjeno kri . . . Iz ruskega jarka gomaze pridušeni glasovi; ljudje so tam kakor tu. Joža gleda v noč in nastavlja uho, sam ne vedoč zakaj.

»Gospod lajtnant!« ga nekdo potegne za

bluzo. »Gospod lajtnant, nikarite . . . Koren jo je izkupil prav tako: pol ure nobenega strela, komaj pa je on pomolil glavo — naravnost v odprta usta; še zapreti jih ni utegnil.«

Joža se ozre. Njegov sluga je, Mrkunov iz Podskale, uro daleč od njih. Siromak se neznansko boji za gospoda; najrajši bi ga skril in v boju sam komandiral.

»Prismoda! Pusti me.«

»Gospod lajtnant, za pet ran božjih!«

Mrkunov Peter se ne da odgnati. Vsi ruski šrapneli ga skrbe manj kakor Joževa drznost: on se nastavlja o belem dnevu, ne le nocoj. In Peter vleče z obema rokama, da bi podvojil moč svarila. Toda Joža se mahoma ujezi:

»Peter, zdaj pa čisto zares. Izgubi se mi, drugače te oplazim s sabljo!«

In jo izdere napol iz nožnice.

To je druga beseda, ki gre Petraču do živega: domačin mu ne bo razbijal glave. Bliskoma izgine, odkoder se je vzela.

»Pa bodi,« godrnja sam pri sebi, »pa zijaj, hudič; boš že videl, kako boli pisker od svinca! Samo da je ne bi izteknil, o mati božja s svetih Višarij!« trepeče v isti sapi.

Takrat šine mahoma bel curek v nebo; zvezde temnijo, ravan se razgrinja v hipni svetlobi. Še eden, še tretji! Rusi spuščajo rakete. Puška bevske tu in tam; vse skoči pokoncu, streljanje zavre na obeh straneh, jarka igrata v ostrih bliskih repetirk. In spet se uleže hrup; še nekaj minut jezikajo streli, potem odžvižga zadnja krogla preko glav, bogve kam po dolini.

Joža se ni genil z mesta; mirno je nesel kukalo k očem, prislonil se in gledal, kakor da ni na svetu zanimivejšega in manj nevarnega prizora. Čudno, kaj vidi tam, še zdaj, ko je spet tema?

»Tič pa je, tič,« kima Peter pohvalno. »Jaz si ne bi upal, nak, jaz že ne!«

IX.

Gad Benjamin je pozabil vojno in vse, kar je bilo. Trije oficirji z zlatimi ovratniki so stopili na vse zgodaj v celico ter mu izročili pisanje, da je njegova nedolžnost izpričana in sme iti, kamor mu drago. Toliko da ni zavrnil med temnimi stenami; lahkih nog je planil na ulico, dirjal na postajo, sedel v prvi vlak ter se odpeljal proti jugu. Kraji so švigali mimo, da sam ni vedel kdaj; že mu leži potujčena zemlja za hrbtom, že prha železni konj k sinjim grebenom hribovja, ki čuva rodno vas. V dolini je; radostno zategel žvižg, in vlak stoji na domači postaji. *Solnce velike ceste pozdravlja mladega* potnika, trava in žito se smeje kraj poti ko sama živa nedelja; tiste njive tamle so že Kastelčeva last. Srce mu zastaja od veselega nemira, ko jo ubira proti Galjotovim. Jagneda pred gostilno mu kimata zdaleč, rasteta pred njim vse više in više ter šelestita čimdalje glasneje in skrivnostneje:

»Pozdravljen, Janez! Zina te vidi skozi okno, zdajzdaj prileti naproti . . . Nihče ne ve, kako je

plakala za tabo, le midva sva jo gledala pri lini, ko se je skrivala pod streho in ihtela.«

Zdi se mu, da je vsa leta le sanjal ta kraj: tako živo kriče barve predmetov, tako zgovorno se razodeva obris in telesnost oblik. Radost je postoterila potniku čute; sto korakov pred hišo sliši razgovor pivcev, šteje drobne Zinkine korake po stopnicah. Dekle ga je zagledalo na cesti; zdaj teče, komaj lovi sapo, tišči si roko na srce, omedleva in vendar hiti naproti. Kaj ji poreče v pozdrav? Ali ne bi pokleknil pred njo, za vse, za poljub, ki ga je pritisnila takrat na ustnice vklenjenega, krvavi sodbi izročena jetnika? . . . Le čudo, koliko časa je ni; saj jo vendar sliši teči nizdolu; to je večnost, kakor bi držale stopnice iz nebes na dno pekla. In kako dolga je zdajci pot do hiše! Janez se dviza, dviza, s čela mu lije znoj, v grlu siga dih, moči mu pešajo, toda cesta se daljša, kakor bi vlekel pšenično testo . . .

Zdaj je tam, in Zina plane na prag, vsa bela ko mati božja v kapelici; njene oči so polne širokega strmenja in biserne sreče. Smehlja se, cel zastor solza se ji usuje po licih, roke se ji širijo, in Janez priskoči, da bi prestregel na ust-

nice njen pozdrav — takrat pa ga tuja pest udari v prsi, hudoben obraz se nagne vmes, in pljunek zadene Janeza v lice, kakor tisti dan :

»Verräter, Hund!«

»Petschnig!« krikne fant in sune roko v žep : Bog ne daj, če nima noža pri sebi . . . Toda noža ni, Petschnig se je vgreznil v tla, in Zinka je izginila; slika gostilne pod jagnedi se je razprhnila na golem zidu jetniške celice, veseli poletni dan je utonil v slabotni električni luči, ki sveti pod stropom od mraka do zore.

Jetnik je sanjal!

Zunaj rožljajo ključi. Nevidno tektekne linica na okovanih vratih, in spet utihne vse. Paznik se malokdaj spotika nad nočnimi kriki; vaje jih je. Vsi, kar jih čaka tu pravice, spe težko in kriče v snu. Včasih, ko leži Janez vznak in ne more zapreti oči, ga obide, kakor bi stene te mrkle hiše drhtele od gorja, ki se valja med njimi; tihota noči tu ni tihota, marveč snop stoterno zamirajočega ječanja. Muka bruha spečim iz sanj: vsaj ona hoče biti svobodna v kraljestvu okov!

Janez je stisnil pesti na srce, ko se je prebudil: prostost — dom — Zina — in Petsch-

nigov pljunek ter mrzla resničnost med golimi stenami! Ali kar je premišljal v teh dolgih nočeh, kipi v srcu više od vse bolečine.

»Da, da, pravica je,« šepeče strastno v svojo samoto, »resnica je in pravica je, ki se izpolni sama od sebe, če bi tudi poslednji njen vernik poginil. Naj se ne zlomi tisoč let zvestobe, Kastelkin sin: v tebi izkušajo grudo iz naše zemlje, kapljo iz reke krvi, eno iz petnajststotisoč duš; naj se izkaže pravičnejšo od njihovih kjučev, trjo od sodnikov, ošabnejšo od sile! Živ ali mrtev boš povelečan v prihodnjem stoletju: da niso Krista križali, bi bil ostal ubogi Jud, ki je bil.«

On čuti utrip zmage v svojih žilah in vero dedov v svoji duši. Zgodovina, ki snuje bogve kje tam zunaj, diha noter v ta zaklenjeni grob.

»Težka kladiva padajo; toda mi smo trji od jekla. Kujte, kovači! Kladivo poka od lastnih udarcev; vi menite, da kujete smrt, pa kujete brst in življenje. Kaj za to, če se odkrhne drobec in izgine? Zdaj gre za vse, ne za enega, ne za sto. Janez bodi trd, da se ne vpogne petnajststotisoč bratov in sestra, izmed katerih si bil izbran!«

Mati mu raste pred očmi, ponosno križemrok, kako gleda po gruntu, polna divje odločnosti. On

ve, da ji ne klone glava, kljub vsemu ne; vesoljnemu narodu bi jo pokazal v teh časih ognjene izkušnje!

»Kastelci in stara pravda! Čuj sina, mati, in spavaj mirno; ne prošnje, ne vzdih ne bo iz mojih ust, v mojem srcu ne senčice plahosti. Povej to svojemu gruntu, stara, malemu in velikemu, ki je vseh skupna last . . .«

Oslabelo telo mu igra v drgetu zanosa.

»Ali ti nisem rekel, Zina, tisti večer: kar je v naju, ne umre? Če bi prav tisočkrat strohnel v tej jami, bom vendar pri tebi, zakaj gad je zemlja, naša večna zemlja, ki spoznala svoj zakon in božji ukaz; kjerkoli boš hodila, me boš gledala z očmi, čutila pod nogami . . . In zemlja se bo krčila in sama kričala, če tudi zadnjega iztrebijo ž nje, in nihče ne bo stal na nji, kdor ne priseže na staro pravdo!«

Znoj mu rosi čelo in sence; truden je. Komaj, komaj odpira trepalnice. Ječa se polni z drobnim, tihim zvenenjem, ki poje ujetemu gadu uspa-vanko. Iz stene raste nekaj, pomika se bliže, stoji pri postelji, sklanja se k njemu. Obraz je, včasih kamenit in ošaben, včasih mlad, mil in ljubeč. Mati? Zina? Oboje se zliva v eno; močan angel

razgrinja perot nad jetnikom: on svojega gada ne da . . . Čuj šepet — strah, kako votel in mrzel:

»Daj sina, ljubega, zemljo — daj gada, meni je zapisan! Hočem ga imeti — daj!«

Toda angel odgovarja:

»Vprašuješ me, ker ga sama ne moreš vzeti . . . Gad ne pogine, gad je moj: odkar so ga bili in opljuvali, tebi zapisali in živega pokopali, ni več Janez, ampak Pravica-Resnica, ki ne umre, dokler ga jaz ne zapustim . . . Vera-Upanje-Ljubezen drži Pravico-Resnico; iztrgaj jo, Smrt, če si nama kos!«

Zli glas molči.

In Janez diha mirno. Potok šumi po dolini. Škrjanci pojo nad njivami. Nedeljski zvonovi se ubirajo iz devetih fara, in jutranji plamen skače s Sevškega hriba k vitkim borovcem Konjske rebri.

X.

Kastelka se je nenadoma zbudila ter sedla v postelji. Zaropotalo je, padlo, počilo — kdo ve? Pa ne da bi bili tatovi v hiši? Zdaj ima sodrga več poguma, ko je malo moških doma; dva hlapca so ji pobrali, tretji pojde vsak čas . . . Toda tema je v sobi, le komaj se rišeta štirikotnika oken; zunaj tih, droban, strupeno enoličen dež. Vdova seže tipaje po užigalice, da posveti. Ničesar ni videti, ničesar čuti: še nekam tiše se zdi kot po navadi.

»Budalo,« se ozmerja sama. »Kaj skačeš, hudiča, koje vse tiho? Lezi, stara, in spi!«

Toda reči je lahko, storiti težje. Najprej se spomni Toneta, ki je pisal danes, da odhaja zdaj na bojišče; v Srbijo, pravi. In komaj prežene misel nanj, jo zmoti Janez; beži, skrb, saj pravijo vsi, da je zadeva jasna ko beli dan in se ni bati ničesar! Kajpak, tretji je Joža na vrsti, ali njega se oklati z obema rokama:

»Tak vsaj ti me pusti pri miru! Ali naj res ne zatisnem oči zaradi te ljube gadje zalege?»

Odkar je vojna in Janez zaprt, ne poznam več pravega spanja . . . Tak beži; ne, ne in ne; Kastelke ni doma, pa mir besedi!«

To rekši se obrne v steno, zatakne ušesa in šteje: ena, dve tri, štiri, do petinosemdeset. Zaspala je.

Glasno reže njeno dihanje tišino; zdajpazdaj zasmrči, kar se drugače redko dogaja. Roke nimajo miru na odeji, telo se premetava, kakor bi uhajalo težkemu bremenu; srajca zdrkne z ramen, mogočne prsi štrle nage v mrak. Toda vdova hoče spati in spi do jutra.

Bleda, sivkasta zarja gleda skozi okno. Kastelka si mane oči; udje so kakor od svinca, nič se ji noče vstati. Bude jo? Kdo stoji zunaj? Jera ni; ta bi stopila noter in stresla gospo za ramena, saj je že osmo leto pri hiši.

»Trk, trk! – Trk, trk!« sitnjari sitnost pred vrati.

»V uho me piši, kdor si!« de vdova srdito in se odene čez glavo. »Ni hudič, da se ne bi naveličal.«

Toda zgodnji prišlec je trdovraten; on hoče h Kastelki, ne da se odgnati.

»Trk, trk, trk!« ponavlja čimdalje glasneje, da ropoče kljuka in rožlja ključ v ključavnici.

»Ali bo mir, krščenduš!« zarohni gospa, vsa pripravljena, da skoči ven ter osebno vrže nadlego po stopnicah.

Sedaj zasliši Jožev glas, tako čuden in daljnji, kakor bi stal tisoč milj od nje:

»Zakaj me ne spustite k sebi, mati? Ali me ne poznate več? Joža sem, vaš Joža, najstarejši gad . . .«

Tako žalostno govori, kakor bi mu bili zobe izruvali in izžgali strup.

»Jezus!« vzklikne Kastelka; da bi zaklela, se niti ne spomni. »Ti, Joža? Počakaj, precej ti odklenem!«

»Ni treba, mati; nič ne vstajajte, saj pridem tako . . .«

Že je v sobi, ne da bi bil vrata odprl; vstopil je kar skozi celo.

Tako bled in reven je v svoji blatni vojaški suknji, da se mati pozabi začuditi. Počasi, kakor bi komaj prestavljal noge, je prišel k njeni postelji ter zdrknil na kolena.

»Joža!« Kastelka iztegne roke. »Joža, kaj je s teboj? Odkod prihajaš? Mari si bolan, moj Joža?«

»Oddaleč, mati; vi ne veste, kako dolga je pot. Bolan sem.«

»Kaj ti je, otrok? Govori!« siga vdova. Strah jo prijemlje od hipa do hipa, leze iz uda v ud: sin je bel ko sredica, in kaplje krvi ni v njegovem obrazu, in mraz mu diše od lic.

Joža tišči roko na čelo:

»Boli me . . . Tako hudo boli, oh, mama!«

Od nežnega imena se stari še težje stisne srce; in hkrati jo je groza, sama se vprašuje zakaj.

»Glava me boli . . . Oh, tako strašno me boli glava — tu, prav tu, kjer ste me poljubili . . .«

In stoka ter kaže s prstom na sredo čela.

»Joža,« ječi Kastelka, »pa ne zato? . . . Reci, otrok, imej usmiljenje: ne zato, ker sem te poljubila?«

»Zato,« mrmra Joža. »Samo zato.«

In kot je prišel skozi celo, si seže v glavo ter vzame iš nje krvavordečo rožo; s tihim smehljajem jo položi materi na srce.

»Jezus!« zarjove vdova z nečloveškim glasom. »Tak vsaj povej, ali si živ, ali mrtev!«

Sin se bridko nasmehne, pokima in nič ne pove, kako. Izginil je kakor upihnjen.

Svetlo solnčno jutro sije v sobo, vrabci čivkajo v žlebu, Jera ropoče v kuhinji. Tista zarja

poprej je bila kalna in siva. Sanjala je . . . Toda ko si oddahne, polegne vase tujo vonjavo, kakor po sladkih, temnokrvavih gavtrožah. S tresočimi rokami razmeče posteljo; rože ni. Kastelka je sanjala.

»To ima zdaj človek od vsega,« rentachi, ko se umiva. »Krščenduš, take sanje . . . Hoho, moj gad! Prav nič ga ne boli glava, zdrav je kakor riba v vodi; njegova krogla še ni ulita in tudi ne bo. Mogoče pride zvečer pisanje.«

Pisanje pride, ali vdovi ne odleže. Danzadnem lete v hišo Joževe karte, prešerni, lehkomiselni pozdravi fanta na vojni; toda mati jih bere le s pol očesa. Mrkla in srepogleda hodi okrog, komaj ji leze beseda z jezika, misli se ji zapletajo, kadar sploh kaj misli. Nekaj ogromnega jo tišči še huje nego takrat, ko so naznanili vojno. Duša leži stlačena pod bremenom na dnu srca in se ne more geniti; bogve če sploh še diha. In kar je najbolj čudno: vdova dobro ve, da so jo zastрупile sanje o gadu, pa si vendar ne upa misliti nanje. Pozabiti jih hoče: ni res, ni jih bilo. Kjerkoli jo napade spomin, začne preklinjati, da si vse tišči ušesa. Toda moreča slika jo drži kakor past; čim obupneje se izvija, temu

bolj jo davi, tem ostreje dehti roža z bledega čela. Kastelka ne spi, ne je, ne pije, ne odgovarja ljudem. Kakor nora bēga okrog, in zares se ji meša v glavi; le pomisliti noče, odkod in zakaj.

Z bojišča dolgo ni poročil o strašni burji, ki divja pri Levovu. Generali molče, toda ljudstva vedo, da se koljeta dva na življenje in smrt. In zdajci — glas kakor blisk po deželi:

»Naši se umikajo daleč nazaj!«

Tedaj se Kastelka osrči:

»Nemara je ujet,« razsodi sama pri sebi.

»Rekla sem, da ostane živ.«

In leže izmučena sredi belega dne ter spi do drugega večera.

XI.

Po krčmah cvete vojskovodstvo. Kaj zdaj? se vprašujejo vsi. Ta prerokuje mir; ženske mu kimajo, Galjotova Jela vriska natihem. Drugi pravi, da Prus maršira na pomoč. In tretji, da so besede odveč: sam Bog ve, kaj se izkuha.

Druga za drugo kapljajo novice o veliki bitki. Močvirje se dela od same krvi; ujetih je mnogo, del vojske je razpršil naval; vse bi bilo izgubljeno, da se ni oslavlil regiment, kjer služi mladina iz naše vasi s Kastelkinim Jožo. To se pravi, da marsikaterega ni več . . .

V nedeljo po maši sedi Galjot pri Kastelki. Sosega je spočita, pomirjena še ni; pogled ji venomer uhaja k vratom, dasi nima koga pričakovati. Galjot opaža s skrbjo, da so njene oči krvave in črno obrobljene.

»To ni dobro, Mana. Preveč si razjedaš srce . . . In tudi lepo ni: vsaj meni bi potožila. Meniš, da mi bo lahko pri duši, ako bi tebi — česar Bog ne daj?«

Vdova ga meri topleje; žalost hčera je tudi njemu razgrebla obraz.

»Saj ne mislim nanje!« pravi zamolklo, kakor bi jo bilo sram.

»Tega mi ne pravi!« mahne sosed z roko. »Skrivati znaš dobro, vem; in da ne utegneš, vem tudi. Ali kadar ti gre kupčija po glavi, in hmelj, in stelja, in krma — kaj vem, kaj še! — je srce pri njih, da sama ne veš. Vsi zvonovi pojo, katera je najboljša mati pod solncem.«

»Nu, slaba vsaj nisem bila. Kar sem storila, je zanje storjeno,« de ona resnobno. »Joža in Jela imata s čim gospodariti.«

»Jela je sirota; še zdaj žaluje kakor prvi dan. Nič več je ne morem gledati v tisto objokano lice; pa tudi ona — kakor me ne bi poznala.«

»Vroč kri ima tvoja večja,« pove Kastelka njegovo skrito misel. »Kadar se vrne Joža, ne čakamo več; sama izprevidim, zadnja ura bije. Boga zahvali, da je gad poštene reje.«

»Tvoje, Mana, lahko se postaviš. Zaupam mu kakor tebi.«

»Ne varaš se; tudi on si zaupa. Toda mladost je norost in ljubezen je pijanost. Ko pride,

sedem v zapeček; Jela, mislim, se me pač neha bati.«

Droban smehljaj je razjasnil vdovi obraz ter se odbil na sosedovem licu.

»Jela . . .« Galjotu se zdajci utrga beseda.

»Jela!« je kriknil nekdo na dvorišču, kakor da ga je slišal in ponavlja za njim. Toda glas je groze poln, kot bi zavpil: gori!

»Galjotova Jela?« vrešče babščeta v prestrašenem zboru. »Krišč nebeški!«

»Zdajle so jo potegnili iz vode . . . Toliko da je še živa!«

»In nazaj, praviš, nazaj je hotela skočiti?«

»Trije jo komaj drže: kriči, kolne, lase si puli.«

»Jezus in mati božja!« Galjot beži brez klobuka; zobje mu šklepečejo gredoč.

Kastelka sedi in se komaj pregiblje. Tisti tam doli pripoveduje še več: nekdo je prišel h Galjotovim . . .

»Kdo?« vpije Polona, »kdo je prišel?«

»Mrkunov Peter, iz Galicije!«

»Iz Galicije? Mari se ti sanja?«

»Avša budalasta! Prav iz Galicije; umikal se je.«

In je v krčmi nekaj povedal; Jela je šla mimo vrat, slišala in stekla naravnost v jez. Če bi ne bil hodil mlinar tam blizu . . .

»Pa kaj je povedal? . . . Jezus! Kaj praviš?«

Zdaj se menijo tiho, čimdalje tiše. In kolikor tiše govore, tolike bolj si vdova zatiska ušesa. Toda bučeč glas se dviga, vstaja odnekod, prihaja bliže in tuli grozo brez imena. Vdova rije z glavo v mizo, grebe s prsti v sence, stoka in preklinja, da ne bi slišala.

»Stran od mene, hudič! . . . Saj ne blaznim, krščenduš . . . O, prekleta moja glava! Bleda se mi . . . Kaj je to, tristo satanov? Ali so vsi znoreli, ali je konec sveta?«

Babe na dvorišču so zagnale jok, Micon debelo, Katra milo, Polona le vpije:

»Aaa! Joj, Bog pomagaj . . . Aaa!«

»Saj tamle prihaja Mrkunov; sam gre gori!« vikne dedec, ki je prinesel vest.

Peter je tukaj; vse utihne okoli njega.

»Kje so gospa, ljudje krščanski?«

Menda mu kažejo na okno. Toda okno se odpre, in sama bela smrt se skloni doli; ni smrt, Kastelka je.

»Gori pojdi,« mu reče z glasom, kakor bi

grob izpregovoril. »Vi drugi ostanite, kjer ste; da se mi nihče ne prikaže!«

Peter stoji pred gospo, gospa sedi v naslanjaču; trdo bi ga rada merila, toda ne more. Njene oči so kalne in zbegane, komaj da je še pamet v pogledu; in ko izpregovori, drhte ustna in glas.

»Nu, Peter, počemu stojiš kakor lipov bog in molčiš? Zini besedo, povej, kaj prinašaš!«

Peter stoji v pomečkani suknji in suče kapo v rokah; ne upa se ji ozreti v lice.

»Si bil ves čas pri Joži, kaj?« Gospa ve, da je služil sinu. »In zdaj si ga pustil samega? To ni lepo.«

»Vročje je bilo,« menca Peter. »Umikal sem se . . .«

»To vidim, to vidim,« kima gospa hudobno. »In Joža je tam?«

»Je tam.« Peter se trese, blede in zardeva po vrsti. »Saj zato sem prišel.«

»Kako se ima?« ga ustavi ona, da ne bi govoril. »Je zdrav, kaj ne? Pozdrave pošilja? Lepo, lepo. Tonač ni šel v Galicijo, na Srbsko so ga poslali.«

»Ni zdrav!« se osrči Mrkunov. »Ne da se reči, da bi bil.«

»Nu da, napori, seveda, napori! Spanje pod milim nebom, saj vemo . . .«

»Napori ne ravno —« povzame Petrač.

»Prehladil se je, hočeš reči! Da, da, prehlajenje; kašljal je vsako jesen, čeprav je krepak kakor gora. In v bitki je bil, v tej veliki, ko ste bežali?«

»Se pravi, ni bil . . .«

»Bog bodi zahvaljen!« si oddahne Kastelka natihem. »In jaz norim od golih hudičevih sanj . . . Nu, sedi tamle in kaj povej!« ga vabi na glas.

Peter sede ter ji odločno pogleda v oči: enkrat mora na dan, naj bo potem, kar hoče.

»V tej bitki ni bil, zakaj on, bi rekel . . . Eh, gospa, kar lepo naravnost vam povem — se pravi . . . I nu, prav nocoj bo štirinajst dni od onega večera. Mi tu, Rusi tam, tik pred nosom, veste? In vse mirno; bolho bi slišal lesti. Živ krst si ni mislil . . . Nihče ne strelja, ne naš ne njihov; vaš mladi gospod sedé in tuhtajo nekaj — gotovo so bili v mislih pri vas, sem dejal potem, kakor bi — nu da! Naenkrat pa jih dolgčas obide; vstanejo, vzdignejo glavo in gledajo tja na Rusa skozi svoj rešpetlin. ‚Gospod lajtnant,‘ jim pravim, ‚za pet ran božjih, nikarite!‘

Oni pa so bili hudi, kar s sabljo so me nagnali, glavo so mi hoteli odsekati, zakaj pravico imajo, tam zunaj. Kaj sem hotel siromak? Pustim jih in gledam; oni Rusa, jaz njih. Tedaj pa Rus posveti z raketo, ker je bilo pretema in človek ni videl streljati; ali mislite, da so se gospod umeknili? Kaj še! Rakete lete kvišku, puške pokajo, svinec leti, kakor bi muhe rojile — oni pa stoje, gledajo in se nastavljajo. Nu, kmalu je streljanje minilo; Rus miruje, mi se ne ganemo. ‚Bog bodi zahvaljen in mamka božja s svetih Višarij,‘ pravim pri sebi, ‚zadnji čas je bil!‘ In stopim h gospodu, češ, zdaj vas nič več ne pustim, če gre tudi glava na kose! Toda oni se ne zmenijo zame . . . ‚Gospod lajtnant,‘ pravim, ‚gospod lajtnant, slišite?‘ Oni ne slišijo, molče, ne ganejo se . . .«

Petrač obtiči; kalno gleda gospo in čudno požira.

›Nu, nu!« priganja ona.

›In se ne ganejo. Mene kar nekaj popade. Če bi vsaj izpregovorili,‘ si pravim, ‚vsaj zadrli bi se nad menoj!‘ In stopim še bliže, pocukam jih za rokav. In takrat — takrat . . .«

Peter se zdajci udari z obema pestema po glavi, z obrazom po kolenih, in zatuli v svojo mastno kapo.

»Takrat?« krikne vdova ter plane pokoncu.
»Kaj takrat? Govori, baba, ne cmeri se! Takrat?«
ga trese za rame.

»Takrat...« Peter vzdigne zaripli obraz in se davi z besedo: »Ta — ta...« Ne gre mu iz ust; zdajci strese glavo in pokaže s palcem na čelo.

»Jezus!« zatuli Kastelka. »Ranjen, praviš, ranjen?«

Peter kima, da ne, in tuli še huje.

»Mrtev?« hrope gospa. »Mrtev? Moj Joža mrtev?«

In Peter pokima... Vstane, še vedno kima, ter plane iz sobe.

Hiša se trese od njenega glasu, tako groznega, da padajo krščénice na kolena in drsajo v kot, ne vedoč, kam bi se skrile. Kastelka leži z životom čez mizo, grize trdi les, bruha pene in lomi ploščo z rokami, rjove brez solze v očeh; to ni jok, ni tožba v besedah — to je, kakor bi krvavele skale in šume in globine zemlje ter klele Boga s svojim blaznim bučanjem.

In zdajci zavlada po vasi vrišč in jok; otroci beže v kamre, ženske se križajo na hišnem pragu, dedci zijajo izpred hlevov in skednjev ter čutijo,

da se jim treso kolena: v divjem teku nese Kastelka svoje tuljenje med hišami, steklenooka furija z razmršeno grivo, obleko na prsih raztrgano, prsi krvave od nohtov. V desni palico, stiska levico v pest in grozi nebu in zemlji v nerazumljivem jeziku obupa. Jera, Polona in Jernejec jo love, meneč, da teče v vodo; toda ona jih oklesti s palico, da ne morejo z mesta. Nihče se ne upa približati; brez palice dirja naprej po travnikih in njivah; čez drn in strn jo ubira, lučaje štrene izpuljenih las kakor seme prekletstva.

Nazadnje izgine v ajdi. Valja se vznak ter grize bilje in prst kakor stekla volkulja. Dolgo v dan se razlega njeno rjojenje; poldan se ne sliši z zvonika, ljudje ne jedo, komaj če kdo šepeče. Potem se glas prelije v jok, in jok te neukrotljivke je še strašnejši. Kakor v krču ji kopljejo trde roke po životu, kjer drgeče usehla maternica in kliče svoj mrtvi plod.

Večerne sence rasto, Konjska reber je odeta v škrlatno glorijo; češčenamarija drhti od hriba do hriba. Vdovin glas se je utrnil v tihem ihtenju.

Kalno pogleda kvišku. Vsa vas je zbrana okoli. Nobeno oko ni suho, nobeno srce hladno. Galjotova Zina kleči zraven nje ter ji odeva raz-

galjene prsi z ruto. Oče razganja množico: treba je spraviti revo odtod.

»Mana,« se sklone k nji, »vstani, mrači se; tako ne moreš ostati.«

Ali Kastelka sede sama od sebe.

»Ljudje božji,« pravi z izjokanim glasom, »čujte, kaj vam povem! Enega otroka so mi ubili: v čelo ga je zadelo, prav kamor sem ga poljubila v slovo... Joža je mrtev, dva še imam; Tonč je na Srbskem, Janez zaprt. Dobra fanta sta, sami veste; vsa dolina boljših ne premore. Toda jaz ju zdaj preklinjam, tu pred vami vsemi; mati kolne svojo lastno kri, da je njen blagoslov ne zadavi!«

To rekši, vstane, zategne ruto okrog ramen ter krene domov, glavo pokoncu, oko mrko in ponosno, kakor bi hotela pokazati, da pozna tudi zoper najhujše gorje le eno: boj in upor.

»Vse je v božjih rokah!« je zamrmrala stara ženica za njenim hrbtom, križaje se z vozlatimi prsti.

Vdova se ne ozre; le njen smeh se začuje, tako mrzel in divji, da zebe sosede v kosti.

XII.

Sveti dan je. V peči pokajo bukova drva, toda Kastelkina soba je kljub toploti pusta, kakor da so pravkar odnesli mrliča in pospravili oder. Popoldanska luč medli na pohištvu in tleh. Iz kota poganja temna goščava mraku; zdi se, da vidiš rast njegovih vej in jih slišiš šumeti.

Kastelka sloni pri svoji pisalni mizi, ki so jo izpremenili ti meseci v oltar genljivega malikovanja. Kamorkoli pogledaš, vidiš Jožev obraz. Njegova fotografija v otroškem krilcu, Joža petošolec z vihrajočo ovratnico, Joža v Pragi med veselimi tovariši, Joža z lovsko puško na rami, Joža v oficirski uniformi, Joža na bojišču, malo dni pred smrtjo — sam Joža je razpostavljen v lesenih, kovinastih in papirnatih okvirčkih. Pod steklenim zvoncem leži pramen prvih las, ki mu jih je ostrigla, in stena je cel muzej njegovih spominkov: cvetlice s Triglava, rogovile dveh srnjakov, našopana mokosevka, orglice, na katere je deček igral. Z bojišča so poslali materi njegovo

listnico in uro; zdaj tika na novem črnem stojalcu, navita vsak dan o prvem jutranjem svitu, in bo tikala, dokler Kastelka živi.

Pred temi relikvijami obuja edino človeško ljubezen, ki je ni pregnala iz svojega srca. Mrtvega sme ljubiti, ko ga zemeljsko gorje ne doseže . . . Vseh milih besed se je zdaj naučila, vsa nežna imena zdaj ve, brez skoposti deli njegovi senci poljube; o, kako mehko sloni Joža na vdovinih prsih! Kar svet stoji, ni videl bolj zaljubljene matere, bolj oboževanega sina. Po cele ure in dni sta sama, in kadar jo kličejo stran, šepeče njegovi sliki:

»Potrpi, Joža, otrok moj zlati, da skočim pogledat za posli: Katra je lonec razbila, Jernač je z vozom prišel; vse je narobe, nihče si ne ve pomagati, če stara odnese pete. Samo trenotek, in spet bom pri tebi, moj gad!«

Kdor bi jo videl takrat, bi komaj spoznal kamenito Kastelko.

In kdor bi jo videl, ko se obrne od mrtvega k živim ljudem, bi komaj verjel, da so ta otrpla usta zmožna mehke besede in je v teh brezdušnih očeh prostora za nežno luč.

Pred vrati stoji Zina, otresa čevlje in trka.

Stara molči, ona ne kliče nikogar več. In Zina vstopi sama kakor vedno.

Svež duh po mrazu napolni zrak, ko se izmota iz tolste volnene rute. Izpremenila se je Zinka v teh mesecih, omedila se v žalosti kakor hruška v jesenskem solncu; višja je in polnejša, obraz cvete v ljubki bledosti, višnjeve očke gledajo, kakor bi vedele vse skrivnosti.

»Dober večer, mati,« pozdravi Zina. Zadnji čas kliče Kastelko za mater, ker jo beseda spominja nanj.

»Bog daj,« odgovarja gospa in ne vzdigne glave. »Bog daj, pa sédi.«

»Važne novice imam za vas,« hiti dekle, »Vesele in žalostne hkrati.«

»Zame ni več novic na tem svetu. Ako je zate potreba, govori; če ne, rajša molči.«

Plašna bol trepeče Zinki na ustnicah: takšno sporočilo ima, da je ves dan jokala nad njim.

»Glej tam,« pravi stara, »pismo leži na mizi. Če hočeš, odpri in beri, pa zase.«

List je Tončev, iz Zagreba; dekle se ne more krotiti:

»Vaš Tone piše, mati! Ranjen je . . .«

»Čigav Tone!« vzroji Kastelka; in vendar povzame: »Kam je ranjen? V glavo?«

»V prsi je bil ustreljen . . . Rešili so ga; rana se celi, čeprav je slab.«

»Nu da, ta je šel brez poljuba!«

V gospejinem glasu drhti bogokleten posmeh; z zadovoljstvom čuti, da je srce ostalo mirno. Ali vendar se zgane v kotičku še drugo veselje; in zdajci pograbitata staro jeza in strah.

»Kaj me briga! Jaz nimam sinov. Naj umre ali okreva, živi ali pogine — meni nič mar.«

»Moj Bog!« se ustraši Zina. »Tone piše, da bi pogledal domov, kadar vstane . . . In zakaj da se ga nič ne spomnite, ali ste nemara bolni? Tak najde vrata zaprta, ko pride?«

»Dom je njihov po očetu, hiša in zemlja, vse, kar je. Vrata v svojo sobo pa menda še pozna.«

»Mati! In Janez — kadar pride Janez, mari tudi on ne najde matere?«

Zina skleplje roke.

»Če hočeš, da ga izgubiš, mi ga vsiljuj!«

»Iz same ljubezni ste ju zavrgli, mati, o, saj vem! Kakšni črni strahovi so vas zmotili? Vsaj dobro besedo mu privoščite, pismo iz materinih rok . . .«

»Matere nima,« trdi Kastelka. »Ubijavka ni mati.«

»Rotim vas!« Zina se spravlja na kolena. »V vsakem pismu piše: zakaj? Kako naj mu raztolmačim? Boji se, da ste umrli, mi pa mu skrivamo.«

»Če hočeš, da ga izgubiš, mi ga vsiljuj,« ponavlja gospa. »Meni je vseeno: vrzi mi ga v naročje, če mu ne privoščiš sreče in življenja. Sama premisli; kakor želiš, tako ukreni. Jaz ne ganem s prstom, ne s srcem, ne z mislijo. Če bi ga hotela ubiti, vzamem nož, ne ljubezni. Zame ga ni, ti pa kakor hočeš. Le pripelji ga.«

»Saj ne more priti!« ihti dekle. »To sem hotela povedati . . . Ali veste, mati, da ga je sodišče oprostilo? Resnica in pravica se je izkazala! In so ga vendar —«

»Zaprli?« potegne vdova ravnodušno.

»Ne . . . Velike tabore imajo, kakor za vojne jetnike; in kogar sodniki oprostite, pride tja in ostane ujet do konca vojne, češ, pravica je dokazana, sum pa ostane.«

Toliko da Kastelka ne zakolne; v prvem hipu je čisto pozabila, da Janez ni več njen sin. Toda premaga se.

»Da, sum!« pravi še hladneje ko prej. »Dandanes lahko sumiš, kogar hočeš, magari iz gole hudobije.«

»Iz česa drugega? Janez je nedolžen!«

»Jaz tudi mislim, da je; ali včasih tehta crkel Judež več kakor zvrhan paradiž svetnikov. Nu, kaj je njim do resnice in pravice! In kaj briga mene vse to?«

»Kaj vas briga, mati?« Zinka stiska peščice na prsi; v očeh ji plamení ogorčenje.

»Ah, pusti!« mahne vdova z roko. »Rajša poglej drugo pismo — tisto, da. Odvetnik piše, nemara prav o tem.«

»In ga niste sami odprli?«

»Počemu? Vseeno mi je . . . Že tretji dan leži tam; kaj ga nisi videla včeraj?«

Zina bere, kima in vzdihne.

»Zina!« povzame gospa. »Kako veš vse to?«

»Oče poizveduje, odkar se vi ne zmenite zanj. Nekoga mora vendar imeti na svetu!«

Ta hip bi se mala sprla s Kastelko; toda stara se ogne vade.

»Reci Galjotu, naj stori zanj, kar hoče, samo ne v mojem imenu, ne meni na ljubo.«

»Mati, mati, kje imate srce! Tam, glejte, v

taborih jim ni dobro . . . Morda potrebuje denarja?«

»Če mu kdo kaj posodi, si vzame ob času iz njegovega deleža; pol grunta je Janezovega, vsak to ve. In kar je stvari, obleke in drugega, lahko pobereš in pošlješ — jaz se ne dotaknem ničesar.«

»Bog vam pomagaj, mati Kastelka! Toliko brezsrdnosti, in je vendar ljubezen . . .«

»Zato,« se zdajci obrne vdova k nji, »zato si dobra z mano, ker misliš, da ga imam rada? Zaradi mene starke pač ne bi hodila gori, kaj? Hahaha! Joj, to se motiš! Toliko mi je zanj in zate, kakor za lanjski sneg, ali slišiš? Kakor za kamen na cesti — še manj: kamen mi je napoti, zate mi je vseeno, če si ali če te ni.«

Mala pa stopi tesno h Kastelki ter položi svojo mehko dlan na koščeno gospejino ramo:

»Bodi vam hvala za te besede,« ji pravi z vročim šepetom, »bodite zahvaljeni, mati! Trde so, ali meni pričajo, da se bojite zame, ker me imate radi; in tega mi je treba, tega želim ves čas . . . Vidite, tako so me zmedle vaše črne misli, da večkrat sama trepečem zanj! In zato ne odneham, dokler ne bom vašemu srcu draga,

kakor vam je sin ljub in drag, čeprav ste ga zatajili; ako me spodite, poklekнем pred vašim pragom ter bom klečala in prosila, da hrastova vrata preprosim, da kamnati prag omečim . . . Zakaj? Ves svet ga je zapustil, ali jaz ga ne zapustim; njegovo življenje je moja luč. Ako je res, kar pravite, da rodi vaša ljubezen pogubo, potem hočem biti deležna te strašne ljubezni: Zina ostane ž njim v življenju in smrti.«

Še preden se stara osvesti, jo drži z obema rokama okrog vratu in ji poljublja sive lase, zgubančeno čelo, drčasti lici, nabrekle oči in ležnive ustnice, ki skrivajo ubog človeški drget.

»Pusti!« vikne vdova nazadnje. »Sebe pogubljaj in njega . . .«

Tega se prestraši Zina, in mati se izvije njenim rokam.

»Budalo!« najde zdaj pravo besedo. »Kje si pobrala te avšaste marnje? Bodi vesela svoje mladosti in hvali Boga, da živiš!«

Dekle pa, kakor v pečat na svojo daritev, se skloni prav do zemlje ter poljubi rob njenega krila.

Molče sedite še pozno v mrak, gospa v naslanjaču, Zina zraven na pručici. Dve veliki solzi

visite Kastelki na vejicah; hvala Bogu, da ju mala ne vidi.

»Kje so zdaj njene misli?« ugiblje dekle.
»Pri njem? O Bog, če bi vedela.«

Strašne reči je slišala, kako ravnajo z jetniki: nad temi zgodbami bi kamen zajokal, ne le materinsko srce. Toda Zinka ne črhne in grize ustnice; upati hoče, dvomiti še v zadnji uri ne.

»Vera-Upanje-Ljubezen!« ponavlja sama pri sebi, neslišno gibaje ustnice. Ona je rekla Janezu to čarodejno besedo; zvesto jo hoče hraniti v duši ter ostati močna, da njemu ne uplahne duh. In vest jo skoraj peče za hipe, kadar jo premaga mrtvaški zrak te hiše, da upogne svojo lepo mlado zaverovanost in svojih smelih sedemnajst let pred Kastelkinimi strahovi.

Ali hkrati je zadovoljna s seboj:

»Jela je ležala mesec dni za vročico in bledla; zdaj pa se smeje in suče med pivci ter meša moškimi glave! Kako je v njenem srcu, Bog vedi... Ona pravi, da hoče užiti mladost, zdaj nalašč; življenje se punta v nji zoper smrt. Jaz ne bi mogla tako: kdor ima svoje lepo in visoko, naj mu sledi kamorkoli, kamorkoli, tudi onkraj grobov...«

V Kastelkini sobi je črna tema kakor v zadnji postelji njenega sina. Zina je tiho odšla; stara volkulja sloni sama in bulji v noč, ki ji zaliva srce s svojim mrzlim šepetom:

»Tone pride . . . Tone pride . . . Tone pride . . .«

XIII.

Ali Toneta ni. Sneg je skopnel, trobentice so odcvetele, njive so posejane, črešnje stoje na bregeh kakor beli oblaki, v hribu se razpreza mlado zelenje izmed borovcev in smrek, ne da bi se gad prikazal domov. Zina mu piše, on piše nji; tako se zve na Kastelčevem, kaj počenja in kako se mu godi.

Izkazalo se je, da je bila rana težja, nego je prvič sporočil; ko je Zinka na Sveti dan odpirala njegovo pismo, zdravniki še niso vedeli, ali ostane živ. Celitev se je vlekla dolge mesece; nazadnje je zmagalo žilavo pleme, in Toneta so poslali v zdravilišče, da okreva dodobra. Lehko bi bil prišel domov; ali zdi se, da ga je odvrčala Zina, ki se je bala zlih posledic v težkem ozračju na Kastelčevem. Kesneje so ga dali vežbat novince; njegova pisma so po malem usehnila, dekcle ga ne omenja, in vdova je vesela, da molči o njem.

Brezskrbnejša postaja, odkar meni, da je pozabila sinova. Komaj ju še vidi z duhom; njiju

megleni postavi bledite na daljnem obzorju ter se raztapljate v brezizrazen dim, ki hlapi na vse strani in kmalu ne bo več obujal spominov. Takrat si oddahne gospa; neha ji biti pri srcu kakor gobavcu, ki se ne upa dotekniti ničesar razen lastnih gnojnih ran.

In kakor bi se hotela prepričati, da nima več svoje duše na svetu, živi samo še gruntu, misli zgolj nanj, čuti le njegovo žejo in glad. Bliža se čas, ko ne bo več umela človeške besede; vsaj nji se dozdeva tako. V tej vdanosti je nekaj slastno hotljivega kakor v objemih grešne žene, ki je enkrat za vselej zavrgla kes in vest, zadavila spomin na moža in otroke ter se oklenila ljubimca z vsemi nenasitnimi udi. Toda kakor se zdrzne prešuštnica sredi noči ter otrpne v temni tegobi, pozna tudi vdova trenutja, ko je nití mastna gruda ne veseli in se zgibljejo njene ustnice v brezupnem: čemu?

Ali ti dvomi jo motijo malokdaj in minejo naglo: težko je letos gledati polja in misliti še na kaj razen njih; zdi se, da je zemlja odprla skrivnostne shrambe ter se nakitila z lišpom, ki ga ni nosila tisoč let. V rjavi prsti, v resnih črtah njiv, v vsaki mladi travici, v deviškosvetlem ze-

lenju drevesnih vej, v šumenju gozdov in potočkov, v trepetanju čistega zraka in bleščanju oblakov visoko v njegovi globini je toliko hrepenenja, kakor da svet umira in sanja v zadnji uri še enkrat ves svoj sijaj. Morda se bliža še hujši čas in hoče okrutna Vsemati poslednjič razodeti blagor življenja? Na milijone jih je zapisanih smrti; naj se nagledajo zemlje božje, naj se zaljubijo vanjo, da jim bo težje slovo . . .

Opojno je dihati zdaj; človek hodi kakor v neprestani pijanosti. Vsa živa in mrtva okolica je polna močnih sil, ki te prešinjajo s svojimi valovi, kolikorkrat se jih dotakneš. Kaj je obsedlo ljudi, da umirajo v taki pomladi? Nikoli, nikoli ni bilo tako dobro živeti na svetu!

»To postorim, ono opravim,« našteva Kastelka v mislih. »Medtem bo vojna končana, in starka leže sanjat pod zeleno rušo, umakne se mladim ljudem. Da bi vsaj umrla pozimi, ali da bi zavesili okno, kadar se bom spravljala odtod: hudo je odhajati, če vidiš pred nosom najlepši paradiž — in tam, kaj je tam, pa vendar ne veš. Prvič je negotovo, kam posade Kastelko, v nebesa ali pekel; nekoliko je zaslužila oboje. In drugič pa — kdo ve, ali je sploh še kaj razen

te zapeljive zemlje. Umreš in padeš v temo, kjer sebe ne vidiš, v tihoto, kjer svojega glasu ne slišiš, v pokoj, kjer zase ne veš.«

Vdovi se toži po takem miru; toda njeno srce ima v zemlji milijon korenin.

»Ali ne bi bilo lepše, da se vzdrami svet iz krvavih sanj in se združimo vsi, kar nas je ostalo v tem zemeljskem rajju? Poznam ženo, ki bi imela takrat spet dvoje sinov.«

Toda kdo pravi, da potem ne bo več napoti njuni sreči? Mnogo je storila v svojem življenju, in več je dobrega nego slabega vmes; toda vse priča, da se je zato prodala nekomu, ki sedi zdaj razkoračen za mizo in trka: plačaj račun!

»Zemljo ali gade!« je šepetal izprva; zdaj je smiljenejši pa dostavlja skrivnostno: »Ali sebe, Kastelka . . .«

In tako bo; kakorkoli obrača, najboljšo je, da plača s seboj, zakaj ogoljufati se kupec ne da. Ne, ne, ona nima otrok; ta grunt ima, nič drugega, prav nič. Njemu postreže, nato se zlekne počivat; trudna je — tako je sklenjeno in zapečateno, tako bodi. Če bi vsaj ne imela toliko posla, preden zatisne oči!

Danes na primer se vrača s Sevškega hriba;

na vse zgodaj je krenila gori, da vidi, ali so posekali tiste smreke. Meseci minejo, preden se les osuši, potem bomo žagali, tesali in popravljali pode v kašči in na skednjih. To mora videti na lastne oči; dokler ni vse urejeno, sam Bog ne daj. Še umreti ne utegne!

In kdo bi mogel premišljati štiri poslednje reči, kadar stopa med njivami?

»To bo žita,« računa gospa, »samo če vrag toče ne pošlje, ali pa suše, recimo . . . Kaj neki store na vojni, kadar pridejo do take zrele, zlate njive: ali je mogoče, da planejo vanjo in jo pomandrajo? Bogokletstvo . . . In ljudje leže mrtvi, na kupe, na tisoče; vse to zakopljejo tam, iz njiv naredo grobove . . . Mari ne bi bilo lepše, da bi zravnali tla in bi rastel kruh na rdeče pognojeni zemlji? Tako bi se jim vsaj dramila vest, ko bi ga jedli.«

Zagleda se v duhu, kako seje pšenico na Joževi gomili: visoko, visoko raste, od krvi je klasje ko storži in zrnje ko lešnik debelo; zaliva jo, vsako bilko posebej, in trga klas na klas; iz klasja lušči zrnje, iz zrnja melje moko, iz moke peče kruh, bel kakor hostija, in ko ga uživa, čuti njega zopet v sebi kakor v davnih, davnih dneh . . .

»Moj Joža!« Čaka jo doma; komaj dobro jutro mu je voščila v naglici.

Skoraj srečna stopi v hišo, dišeč po rosnih travi. Smehljaje gledajo dekleta gospo: take je ne pomnijo, kar je bil Mrkunov pri nji.

XIV.

Toda pred vrati izbe začuti gosta; voha ga kakor zver pogubo. Mogoče je dacar? Nemara žagar, ki ga je naročila? Galjot? Obraz se ji zmrači.

Nihče ne zna vstopiti kakor ona: komaj je položila roko na kljuko, že stoji sredi sobe. Ni se zmotila, za mizo sedi človek.

Vojak je, oficir, mlad, bled in povrhu ožgan — opaža gospa zaporedoma. Naočnike nosi, v obraz ji je znan; smehlja se, žalostno in veselo hkrati . . .

»Tone!« krikne Kastelka in odskoči k peči, dlani od sebe, kakor bi se branila prikazni.

»Tone!« ponavlja zamolklo ter si zakrije obraz.

»Mati!« Gad je planil kvišku, k nji, z razprostrtimi rokami. »Ali me niste spoznali? Mati! . . . Kaj vam je?«

»Blazni!« mu šine po glavi, in strah ga pri-bije na mestu.

»Stran od mene; pusti me . . . Stran!« tepta Kastelka; vse groze teh mesecev se dramijo v

njenem glasu. Oči so se srepo zapičile vanj, in palica jo obdaja s steno srditih zamahov. »Mari ni Zina pisala, da te nočem videti? Ni pisala, da se varuj doma? In da nimaš matere — kaj?« kriči v besnem obupu.

»Pisala je, mati, kako ne bi!« Tone se plašno in dobro smehlja. »Toda jaz nisem verjel; smejal bi se bil, da ni prežalostno. Bolečina vas je zmotila, mati; nu, dajte že gadu roko.«

»Stran! Veš, kaj je ubilo brata?«

Sin jo široko pogleda.

»En sam moj poljub! Ko sta odhajala in je skočil še enkrat v hišo — pomniš? — sem se izpozabila in ga poljubila na čelo. In tja, prav tja ga je zadela krogla; sam mi je povedal v sanjah, in Mrkunov je potrdil, ko je bil pri nas. Beži od mene, da ne pogineš še ti!« mrmra vsa iz sebe, braneč se venomer. Brezdanja muka trepeče v njenem glasu.

»Pamet, mati, pamet! To so zmote vaše žalosti, to je zbegana ljubezen; še zdaj komaj verjamem, da mislite zares. Prepolno srce vas vodi v zablodo, dobrota in močni um vas delata brezsrčnejšo od brezsrčnežev in nespametnejšo od neumnih.«

»Zabavljaj, samo da me pustiš! Ne veš, da sem te preklela?«

Gad se kratko, skoraj veselo zasmije.

»Kdo sliši, kar kolne materina ljubezen! Blagoslovili ste me.«

»Nočem te umoriti, kakor sem Jožo. Rekla sem, da nimam sinov. Mari ne razumeš, ne čutiš? Hočeš, da znorim pred teboj? Naj skočim v vodo, da te rešim? Če imaš kaj usmiljenja, pusti me. Sedi tam in povej, kar imaš, pa kratko; ničesar, kar ni za tuje ljudi. Matere ne drezaj, ni je več; od matere živé sinovi, od Kastelke umirajo.«

Obup mu igra na ustnicah. Boril bi se ž njo; ali kaj zaleže pri stari beseda! Kar si vtepe v glavo, stoji na vekomaj, če sama ne izvrže. In razume jo, stokrat globlje nego ona sebe: to je ljubezen, ki je molčala od rojstva, v uri nevarnosti pa se dramí in blede; ljubezen, ki svet ni videl enake. Vse njeno delo, karkoli je mislila in čutila, še strast do zemlje je bila nemara ljubezen do njih; ljubezen, tako velika, da se sama žrtvuje! Kolne, ker blagoslavlja; podi, ker ljubi... Le taji sina, Kastelka, in goni ga stran; to je sve-tejše od objema. Zamoti se, čeprav z mrtvaškimi

fantazijami: čez leto dni, ko se vrne mir in ž njim gada v rodno gnezdo, skopne kakor slana v solnčnih žarkih!

Vendar mu je tesno: da le omeniš senco, že pade nate odkod.

Pokorno sloni za mizo in govori; vse svoje prigode pove, vse križe in klance opiše. Vdova za pečjo ga ne vidi, ne sliši; sive oči strme kdove kam preko njega, za čelom ji kuje bogve kaj. Tonetu zastaja glas, reči se motajo v glavi; nazadnje pravi trpko in zlovoljno:

»Kaj si imava povedati, če niste več moja mati?«

In vstane, zategne si pas; kljub vsej ljubezni ji šteje v greh.

»Prav govoriš,« meni stara. »Ničesar. Ali bodi kakor doma; sam veš, na svojem si. Soba je zmerom pripravljena, za jed ukaži, kar hočeš, in daj si nositi gori. Vseeno mi je, le pri miru me pusti; kadar pojdeš, si prihrani slovo.«

Tone pokima v žalostnih mislih in gre. Cesta h Galjotu je bela in suha, zdi se, da poje gredoč pod nogami; kot senca se vleče tegoba od doma za njim.

Galjot razprostira na pragu roke:

»Pozdravljen, Kastelkin gad! Vsaj eno veselje v teh žalostnih časih!«

In Zina gleda svetlo ter mu stiska desnico, misleč na Janeza, ki je njegove krvi.

V lepo sobo ga vabita, on pa se spravi med kmete:

»Da vidim naše dobre ljudi.«

Vest o njegovem prihodu je naglo zletela po vasi; gostilna se polni z grčami, britimi in brkato sršečimi kakor jelševe korenike ob vodi, če jih ivje zapade; z vseh strani mu rasto naproti desnice liki okleščeni gabri.

Že teče beseda; Galjot in Zina le gledata. Tone o bojih, kmetje o stiskah; eden omeni Janeza, drugi našteva krivice, ki vpijo do neba: društva razpuščena, dobri ljudje po nedolžnem v ječi, obrekovanje in laž strahujeta deželo, poštenje se skriva ko divja zver.

»Če premisli človek, da teče naša kri kakor njihova!« škrtajo sivci. »Mari ni vseh mati rodila?«

»Naj teče!« Gad trka po mizi. »Naj se polnijo ječe, naj besne ovaduhi; tem preje bo lonec krivice poln. Ljudje ravnajo kakor slepci in norci; kar se zdaj godi po svetu, ostane v svarilo, očitnejše od slave in hrabrosti. Vsi vedo, kaj delajo;

vest pa lahko utihne, ugasniti ne more. Ko mine krvavi čas, se zruši krivica sama vase: zakon sveta je močnejši od ljudi. In vse, kar mi odveč trpimo, bo prihranjeno potomcem, solze in rane današnjega rodu so v odkup za jutrišnjo srečo.«

»In vi tam zunaj,« vzklikne Zina s svetlimi očmi, »vi ne trpite in ne krvavite zato, da se vrnete tlačani.«

»Da, da,« kima stari Jelen, »kdor to preživi, doma ne bo več trepetal, kadar se kdo zadere nad njim po nemško. Česa naj se boji, kdor je to izkusil? Ti ljudje bodo železo, pa naše lastno, ne njihovo.«

»Verjemite, ljudje krščanski,« se oglašá Galjot, »po tem divjanju pobegne nasilje samo pred seboj; naša pravica pride, ne da bi morali prijeti za puško.«

»Vest človeštva povzdigne svoj glas tako strašno in mogočno, da se nihče ne bo upal upirati. Kri milijonov ne teče zaman,« potrjuje Tone resnobno.

»In vsak kraj bo ponosen na tiste, ki so zaradi pravice preganjanje trpeli,« prerokujejo starci. »Slavolok postavimo Janezu, kadar se vrne domov! — Z muziko mu pojdemo naproti. — Z

Zinko - nevesto!« ugame Kurent in ji mežikne skozi kozarec.

»Da bi le živ ostal!« vzdihne dekle tesnobno.
»Veš, Tone, kako ravnajo ž njimi?«

»Gad ne pogine, pretrdo pleme smo. Še svinec nas komaj podere; mene glejte!«

Ali zdaj mislijo vsi na Jožo; Galjotov pogled je rosan, gadovo čelo je mračno. Nihče ne reče zakaj, le kozarci se vzdignejo ter zazvene v spomin.

»In Jela?« vzklikne Tone, kakor da so slišali drug drugega misel. »Kje je in kaj pravi? Hudo žaluje sirota?«

»Tu stoji in posluša,« se obrne Galjot. »Nisi je videl, ko je prišla.«

Kdove zakaj oblije gada rdečica, ko ji seže v mehko roko. Jela je bleda, pogled na gosta je odprl vse njene rane; beli zobje se ji vgrezajo v ustnico. Dozorela je, vsak kosček telesa je žena; noben cvet ne diši omamneje, kakor dehti Jela sama po sebi.

»Kdaj se mi spet nasmeješ, Jela?« govori Tone otožno in kakor v sanjah. »Tako svetel je bil včasih tvoj smeh... Ah, mi ubogi ljudje, mi siromaki!«

Tedaj se vzdrami in strašno zardi; na vojni je nehal sovražiti ženske, ali dvoriti še zmerom ne zna. Jela, videč ga tako nerodnega, se zdajci zvonko zasmije in njen obraz je ves ko nekdanji Gadu poskoči srce od pijane misli.

»Pa mati?« ga vzdrami Galjotov glas.

»Mati?« Tone se udari po čelu. »Molčimo, Galjot; naj me zemlja pogoltne, če je kdo nesrečnejši od naše stare.«

Poldne je odzvonilo pri fari; drug za drugim vstajajo starci, stiskajo gadu roko ter ga vabijo, naj se oglasi. Tone pa, ko se dotika trdih desnic, čuti iznova, da nikjer ni bolje, kakor med njimi; s hrepenenjem misli, kako bo hodil enkrat star samec na počitnice ter poslušal vsak dan modrovanje teh sivih, razumnih glav.

Nato sedi v lepi sobi med Jelo in Zino, Galjotu nasproti; kosilo je pospravljeno, iz dolgo hranjene zelenke lije dišeča starina v kozarce. Tone je oživel, stara plahost pred ženskami ga je minila, vinski ogenj mu greje kri. Zgovoren postaja, vse svoje načrte gradi pred sosedi. Galjot je vesel, da ga vidi židane volje kljub senčam, ki mu ogrinjajo dom.

»Bog te živi, mladi sosed!« nazdravlja stari

z očetovsko iskro v očeh. »In bodi naš gost vsak dan, dokler ostaneš med nami; tam gori si doma, ali tukaj tudi, kolikor hočeš in kadar hočeš, Tone!«

Toda gad se kratko zasmije:

»Na zdravje vas vseh in vseh poštenih ljudi! Ali kupica je zadnja — nu da, vsaj ena izmed zadnjih, ki jih praznim pri vas: ostati tu in doma ne videti — kdo bi mogel na mojem mestu? Materi ni pomoči; gorje vsega sveta ji leži na srcu kot križ na Kriščevih ramah. Karkoli storim, karkoli porečem — ona ne sliši, ne vidi; ona trpi za grehe sveta, in bo, dokler ni vse pri kraju. Mari naj stražim mrtvašnico, ko nič ne pomaga? Joža ne obudim, stare ne ozdravim . . . Zdaj so časi, ko človek ne ve, koliko dni mu je dano živeti. In kogar jutri zadene, ali bo manj mrtev, če se danes čemeril? Radost je naša predpravica, dokler ne pride tema. Bog vas živi, Galjot, in vaju — in vaju, prelepi sosedi: drevi se peljemo v svet. Saj moram itak kmalu na mesto: veste, da je vojna z Lahom gotova reč?«

»Tak vendar?« vzklikne Galjot. »To sem mislil!«

»Moj polk bo zraven; tam kje pri Gorici padejo v naše roke.«

Oči se mu bliskajo, lice mu je zardelo.

»Greš rad?« ga pogleda Jela.

»Kako ne! Vse te dni sem premišljal . . .

Res, grenko je odhajati v nov pokolj; ljudi, za katere se živa duša ne trese, je malo pod solncem. Njih matere bodo jokale grenko, kakor jokajo naše. Ali vseeno! Tu gre za nekaj drugega; za nas, predvsem za nas! Za tisočletno pravico do solnca, ki nam jo tajé že tisoč let; za pravdo, katero smo jim tesali v butice, preden je svet poznal Avstrijo in njene meje. Pljuvali so na nas, odkar smo sosedje; in danes, ko bije usodna ura v življenju narodov, so nam sklenili iztrgati našo ubogo zemljo, da raztrosijo po nji svoja kukavičja jajca in potujčijo, kar je našega od vekov! Nihče, oča Galjot, nihče, kar jih zdaj vojuje, ni umazal pravice in svobode bolj kakor Italija, ko jo piše na svojo zastavo. Da bi tudi noben lump ne bil bolj razočaran!«

»Bog daj, Tone!« Kozarec v sosedovi roki drhti. »Da nam ostane večji grunt, kakor pravi Kastelka!«

»Da nam ostane in zraste za tisto, kar je našega pod laškim žezlom!« Gad je planil kvišku; nosnice mu burno igrajo. »Zdaj gre za nas! Kri,

ki jo bo plavila Soča, bo prelita za nas, kakor pred tisočletjem; ta Kalvarija bo v naše lastno zveličanje, kakor so ječe in sodbe in vse, kar trpite doma. V nobenem boju me ni dozdej zapustila misel: da bi ostal živ! Da bi še gledal solnce, dihal zrak in živel življenje vas srečnih, ki ste doma . . . Tam doli mi bo vseeno. Če z vso svojo srčno krvjo odkupim le zrnce tiste prsti, da ostane naša — naj teče! Naj teče toliko naše krvi, kolikor je treba, da za vekomaj zapečati našo dediščino, našo last: naj živi naša dobra, častitljiva, nedotekljiva slovenska zemlja!«

Izpije in trešči kozarec ob tla. Tedaj ga prime Zina za obedve ušesi, potegne njegovo glavo k sebi ter ga krepko poljubi na usta.

»Zaslужil je,« se smeje Galjot. »In ti, Jela, kaj praviš?«

Ali Tone je ves vojak na pohodu; on jemlje sam in nič ne vprašuje . . . To je močnejše od vseh vin sveta; eh, Bog, hudo je trohneti v Galiciji, kdor je imel dekle s takimi usti!

»In vam, oča Galjot,« pravi gad, ko je naglo pripasal sabljo, »po moško: pošteno roko. Hvala za vse, kar ste nam storili, za nazaj in naprej. Pa prošnjo imam: ne zapustite matere, ne po-

zabite brata. Če se vrnem, vam bom hvaležen do groba, in če nikoli več — še v smrtni uri se vas bom spominjal.«

Sestri pospremita gosta domov, da skoči k stari na kratko besedo; potem se odpeljejo vsi trije na postajo. Jela je oblečena, ker je bila dopoldne v trgu; Zinka se zgoraj napravlja, očeta je hlapec poklical. Tone in Jela stojita sama in se gledata. Oba molčita, le govor oči je glasan; njene diše po sladkosti kakor dve zvrhani čaši medice. Gadov pogled se kali; nekaj hlepi v njem, hoče in se ne more odločiti. Zdajci pa jo zgrabi okrog pasu ter jo stisne k sebi:

»Še enkrat, Jela . . . Enkrat samkrat še!«

Njena glava mu leži na rami, usta cveto navzgor kakor škrlaten tulipan z globoko čašo. Tone pije, pije; pijan je, da se maje svet okoli njega, in vendar ne more ugasiti žeje.

»Jela, kadar se vrnem, te vzamem namesto Jože, slišiš? Hočeš, Jela?«

Dekle se mu izvije; v prešernem smehu za-
blisne z zobmi:

»Kaj bi s teboj, ki sanjaš o junaški smrti? Kaj hočemo ženske z žrtvami in mučeniki, povej! Zdaj ne skočim več v vodo; živeti hočem, živeti,

pozabiti, veseliti se . . . Smeha in sreče nam dajte, vi čudni apostoli — malo je živim do vaših grobov!«

In gad je mahoma trezen.

»Prav imaš, Jela,« mrmra s povešeno glavo.

»Vsak po svoje, prav imaš.«

Kratek sen se je razsul; toda ni mu žal, da ga je sanjal.

V pomladnjem solncu vriska Kastelčevina s sveže pobeljenimi zidovi, rdečimi strehami in zelenimi okni; kdo bi si mislil, da sedi v tej bogati hiši žalostna žena, ki še besede ne najde, da bi jo rekla otroku v pozdrav in slovo . . .

Tone je našel Kastelko pred njenim oltarjem; glavo upira v dlani, komolce v mizo in strmi v fotografije. Bog ve, ali se giblje kaj v tej sivi glavi, ali je vse mrtvo in tiho kakor v ubogi prestreljeni Joževi lobanji?

»Odhajam, mati. Zbogom, zdravi ostanite!«

Vdova molči; ne ozre se, oči ne obrne.

»Zbogom, mati! Čez nekaj dni sem na laški fronti; nihče ne ve, kaj me čaka . . . Ne daste roke?«

Stara ne sliši; trepalnice se ji spuščajo globlje na oči, kakor bi jo trudnost morila.

»Tak zdravi. Ne mislite name, če vam je lajje tako; vseeno, vseeno bom zmerom pri vas!«

»Z mojo voljo nikdar. Beži, beži, beži!« kri-kne Kastelka s tolikanj izmučenim glasom, da ga zazebe v srce.

»Zbogom . . .«

Koleselj drdra po cesarski cesti, Jernač poka z bičem, Tone se smeje Galjotovi Jeli, ona siplje iskre z očmi; le Zina je spet otožna in čudno strmi tjavendan.

Prav si povedala, Jela: sreče in smeha nam dajte, dokler dihamo! Bežite, sence, počivajte, mrtvi — lepota svetá je živih, dokler žive . . .

XV.

Soča teče krvava že delj ko leto dni. Kadar je mirno vreme, odmeva čez hribe grom topov. In kadar piha veter s tiste strani, se grozé vaščani na poljih: lasal je mrliče, božal črviva lica, poljubljal steklene oči; dišati bi moral po smrti, pa dehti po življenju. Bajе tudi ptičke pojo tam doli. Drobčkane ptičke sede na mrtvih in žvrgole . . . Nebo in zemlja ne čutita umiranja, le srca ljudi zastajajo, sluteč rdečega zmaja, ki leze bliže in bliže.

O, ve naše suhe skale na jugu, ve lačne, žejne! Gorje materam, kí so rodíle za vas! Odkar se kolje na vaših brdih tisočletna lakomnost s tisočletnim gnevom, je ni hiše v vasi, ki ne bi vedela vaše cene . . .

Kastelčev Tone je ves čas tam doli; parkrat je bil ranjen, dvakrat odlikovan, že zdavnaj je nadporočnik. Njegovim pismom se nič ne pozna zamišljeni filozof z naočniki, tihi fant, ki je blodil s knjigo v roki po gozdih. Trda bojovniška

roka jih piše kratko in skopo. Zdrav je, godi se mu dobro; dokler stoji Lah nasproti, ne pride domov.

Kastelka živi svoje novo življenje; privadila se je tišine in molka. Morda je mirna v svojem srcu, še nekaj sreče ji je nemara dodeljene. Toda nihče je več ne sliši kleti, in to pomeni, da ni zdravja v nji; čeprav se ji bliska oko, čeprav se smehlja, kadar hodi po polju! Zdi se, kot bi nekaj razkrajalo njeno divjo moč in jo pretapljalo v zmedenost. Včasih mrmra gredoč, sama ne razume, kaj; ljudje govore vanjo, ona pa kima in jih ne sliši, gleda jim v obraze in nazadnje ne ve, kdo je bil.

Joža jo spremlja povsod. Cel razgovor teče med njima; zdaj se oglašča mati, zdaj sin.

»Gad,« modruje gospa, ko stopa v žago in gleda oddaleč Galjotova jagneda, »Boga zahvali, da si ubit, moj gad; Jela ni bila zate.«

»Tudi jaz sem že dejal,« potrjuje sin nekje zraven. »Zato mi je laglje spati.«

»Sramoto bi nakopala na tvojo glavo in ves naš dom. Komaj si legel, se je smejala. In zdaj, ko gredo vojske tod skozi in imamo zmerom soldate v vasi, je ne srečaš drugače ko z oficirji.«

»Da, da, še prej sem jo videl na izprehodu z dvema Ogroma.«

»Vsak ve, da jih rada gleda; in koliko je drugega, česar vsak ne ve!«

»Jaz vem, mati! Jela ni več, kar je bila. Njena vroča kri — pravzaprav je vredna usmiljenja. Brez te nesrečne vojne bi bila moja žena in nihče ne bi kazal s prstom za njo. Meni bi ostala zvesta; rada me je imela — kaj bi pravil! Hudo je, mati; vse kar je prav. Oni večer sem jo videl pod hruško na vrtu . . .«

»In pod jablano, in pod češpljo, pod brajdo in jelšo in gabrom, in ne le enkrat vsak večer! Boga zahvali. Kakor le stari pete odnese, je ž njimi; vsa vas je priča. Galjot jo tepe in suje, pa nič ne pomaga; prav ima, da jo klesti, jaz bi jo tudi. Boga zahvali, da je nisi vzel, preden si šel na vojno; v sramoto bi ti bila. Še Ogra bi pestoval nemara, če bi se vrnil živ. Soldaškim kurbam ni mesta pod našo streho, gad.«

»Prav pravite, mati,« se uklanja sin. »Vi ste mi svetovali zmerom najboljše; tako zelo radi ste me imeli!«

Mehkoba obdaja vdovo; oči se ji rose in večkrat seže pokraj sebe, kakor bi ga hotela stisniti za roko.

»Zina je drugačno dekle,« povzame čez minuto. »Kakor noč in dan! Še vedeti noče, da je kdo razen »njega« na svetu; nanj misli, o njem govori, o njem sanja podnevi in ponoči. Si jo videl, kako je bleda, sirota? Če bi se zgodilo in bi umrl v jetništvu, stavim, da izdihne še tisti dan. Na kolenih naj hvali Boga, da jo ima!«

»Da, Zina je čisto srce,« pritrjuje gad. »Zina je suho zlato, dekle brez para na svetu. Žal mi je, da si je nisem izbral.«

»Da bi zdaj žalosti umrla? In kdo bi hodil k meni, hudobnež ti? Zinka je tista, ki jo še trpim zraven sebe; in kadar ne pride ob uri, mi ni obstanka. Pa vendar me boli srce, ko je pri meni. Poljubila bi jo, in si ne upam; božala bi jo, pa me je strah; »dobro dete« bi ji rekla, in se mi smili. Hudo je, gad, če bi človek rad ljubil, in ne sme, ter bi rad sovražil, pa ne more.«

»Hudo je, mati!«

»Glej moje drage njive tam!« iztegne stara desnico nad poljem. »Letošnje žetve je bilo malo prida v dolini, ali pri nas je obrodilo da nikoli tega; in kruh je zdaj potreben, ne? Gladu vendar ne smemo pomreti, če se oni vojskujejo, mislim! Že se začinja lakota; v velikih mestih,

sem brala oni teden, kradejo pse in jih koljejo v jed. Še to bomo videli, da zapuste Boga, ki ne ve pomoči, ter bodo molili pšenični klas...«

»Zdaj je kmet prvi na svetu,« pobira Joža.
»Ves svet se bo klanjal pred plugom kakor pred kraljevsko krono.«

»Dandanes vidijo, da je naša zemlja enako imenitna kakor bogve katera slavna dežela,« se košati vdova, »kaj? In naš žuljavi rod ni manj plemenit od mogočnih na zemlji; naša pšenica je dobra pšenica, le naša pravica jim ni pravica, hm?«

Toda Joža je truden, nič več je ne sliši. Mati utihne; njen rjavi obraz se zmračí.

Tako leze v dolino že tretja vojna jesen. Leno se miče življenje, kakor pramen vode po usehli strugi; nekdanjost je davno izbrisana, v sivo ime vojne se izteka sleherna želja in skrb, vsako delo pod solncem je že naprej vkovano v njen temni pomen. Že slišiš dete, kako vprašuje:

»Máma, kako je to, če je mir?«

In drugo hoče vedeti:

»Ali pri nas nimamo ata kakor pri sosedovih?«

Milijoni bitij ne razumejo pravljice:

»Takrat ni bilo vojne. Jedli smo do sitega. In oče je bil doma.«

Dnevi so kakor močvirje, v katero se naglo pogreza vse. Ljudi je izginilo toliko, da komaj kdo koga pogreša. Najmlajšega gada so vsi pozabili; le oče Galjot in Zina skrbita zanj, govori o njem vse dolge večere. Janez piše; pisma hodijo po mesec, po dva in po šest; zunaj so rdeča od pečatov, znotraj črna od črtanih mest. Kadar prejme Zinka tak list in bere, da mu je dobro, ne dvomi, da laže gad radi nje.

»Ni je boleznj za mojega ljubega,« moli natihem, »ni je moči zoper mojo ljubezen; moj moj dobri, moj svetli se vrne!«

Ali križ neizmerne Golgate je zabit s svojo strašno težo v globine njenega srca.

XVI.

Janez nejeverno odpira oči. Laški krik zaliva prostor kakor val iz kloake; noži mraza režejo skozi špranje lesenih sten, baračni smrad pritiska na pljuča. Prsi bole, možgani plavajo kakor v redkem blatu, v živcih in mišicah se nekaj ruši, pa se vendar ne more podreti do tal.

Ostalih devetnajst mož njegove sobe — vsa baraka je razdeljena v štiri po dvajset ljudi — je že na nogah. Oblečena in polunaga se drenja pisana družba z vojaškimi menažkami v rokah okrog vedra, v katerem so prinesli črnih pomij: to je kava, vsakdanji zajtrk jetnikov. Nihče je ne pije brez kletvic, toda iz nekakšne dolžnosti se ujedajo zanjo vsi signorji, vpijo za vsako kapljico več ali manj, bijo z rokami po umazani mizi ter psujejo drug drugega z odurnimi besedami in grezniškimi izrazi, katerih je Dantejev jezik bogat ko pekel hudičev; to se ponavlja dan zadnem, vselej zaradi pol žličke pomij. Lahov je v sobi večina, kakor v baraki in v taboru sploh: težakov, delavcev, trgovcev, uradnikov, učiteljev, sodnikov,

zdravnikov in odvetnikov; tudi slavni zločinci so vmes, in eden je baje lastnik javne hiše.

Vpitje prihaja čimdalje hujše, signori razgrajajo s slastjo in umetniškim užitkom, v blagodejni zavesti, da so manjšini v nadlego. Zdaj se oglašajo tudi poljski Judje v drugem koncu sobe; Izrael protestira, latinstvo brani svoje predpravice; pan Twardowski, v jutranji zamaknjenosti nad žepnim zrcalcem, gode nekaj o pasji krvi; bätjuška, star unijatski pop iz vzhodnje Galicije, dreveni z menažko pred strniščastimi ustnicami, zavija oči ter ponavlja svoj osupli: »Tak šo? Tak šo?« Ni ga, ki bi razgnal peklenski semenj; hvala Bogu, ruski študent Onisimov se vrne iz umivalnice; grdo pogleda oratorje, nato skoči mednje ter jih opsuje po materi. Signori ga ne razumejo, toda utihnejo, kakor bi odrezal: kadar se »porco russo« ujezi, tepe brez dolžnega spoštovanja do žlahtne latinske pasme. Icek, Morдох in Mojše zaženo psalm škodoželjnosti, ki traja, dokler se ne skavsajo med seboj. To so poglavja iz jetniške duše; kdor noče zblazneti, mora gristi bližnjega in pljuvati v njegove rane gnoj mržnje, sumničenj in škodoželjnosti, ki se cedi iz lastnih razmesarjenih prs.

Bolni gad se je oblekel ter stopil na dvorišče. Prebivavci črne vasi ne poznajo miru; nekaj jih goni iz kota v kot taborišča, nihče pa ne ve razodeti, kaj hoče in kam se mu tako mudi. Janez je spoznal, da jih biča želja samote. Udarce s puškinim kopitom, psovke in lakoto, dvajset stopinj zime v nezakurjeni baraki, vse je izkusil v teh strašnih letih, ali nič, niti muka domotožja, ni bilo tako neznosnega kakor večna družba ljudi. Tri leta bo kmalu tukaj, in ni minute preživel sam; podnevi in ponoči, v najskritejših krajih, čutiš drugega zraven sebe. Janez včasih ječi v pesti; kakor brezumen bega okrog, išoč mesta, da bi se zamislil vase. Toda povsod ga obdaja blejanje zaprte črede, vsa zatišja med podlimi človeškimi stajami so polna ljudi, ki takisto iščejo samote in so prav tako drug drugemu napoti. So trenotja, ko bi jih mogel hladnokrvno moriti, da ni tako bolan in slab; zakaj ni je strupenejše strasti od mržnje do tovariša v nesreči, ki zaliva s svojo navzočnostjo sleherni kotiček lastne človekove duše.

Prvi teden aprila je minil, in zemlja se je odtajala komaj na vrhu. Kraj leži nekaj v stran od Dunaja; dve uri je vozil živinski vlak s trans-

portom — kam, Janez še danes ne ve. On so-
vraži to zemljo robstva, kjer stoji toliko jetniških
vasi in gine toliko človeških bitij, oskrunjenih v
svobodi, svoji najnedotekljivejši lasti; ne ozira
se, kje je sever, kje jug, niti ne vprašuje, kje za
obzorjem tonejo gore, za katerimi zeleni domo-
vina; jetnik mrje od koprnenja po domačih hribih,
in vendar ne pozna vetra, ki veje od njih.

Kamor seže oko, povsod sami griči, pusti
kakor preobjedeni vampi, valjajoči se v lenem
solncu; nikjer v mozolčasti panorami ne vabi oči
temnejša lisa gozda, obraščena struga reke ali
količkaj smelejša vzboklina tal; njive leže kakor
ravnila, in vmes kaka cesta v enako oduren kraj.
Vse je uravnano in izrabljeno, črta veselja ne
reže nikjer te zelenorjave pustinje. Kakršna zemlja,
takšni ljudje: sito se majejo mimo, kakor bi
vsako uro sedeli pri obedu; na obrazih se me-
njava lokavost s topim zadovoljstvom, v pogledih
ni duše, v govoru ni melodije; njih pesmi, ki se
slišijo v nedeljo zvečer iz vasi, so podobne tu-
ljenju.

Tabor se zdi jetniku danes žalostnejši nego
prvi dan. Pol tucata barak čepi razkropljenih po
blatni brežini kakor jata onemoglih kavk; njih

okna se gledajo iz katranastih sten liki skaljene oči mrličev. Kroginkrog tabora je plot od visokih lesenih drogov, tako gosto nabitih, da mora prav do njih, kdor hoče videti cesto. Le čisto v gornjem koncu, pri skladišču, je višji kraj, s katerega se odgrinja očem brezupna slika nezaplankane okolice; tisto mesto je edino, kamor Janez nikoli ne stopi. Ob vsaki strani plotovega štirikotnika se izprehaja noč in dan straža z nabitimi puško; izlet v svobodo stane glavo.

Tako je zaprtih štiristo ljudi obojega spola in vseh starosti. So matere, ki imajo otroke s seboj, da jim ne poginejo zapuščenčki na cesti; je deca, spočeta in povita v tem kraju izobčenih, kjer se ljubezen nima kod skrivati pa hrope zvečer na vseh stezah v spotiko nogam, med pljunki in odpadki, sama izpljunek najzadnjega ponižanja. Štiristo ljudi jetnikov od začetka vojne: to bo kmalu tisoč let pokopanega življenja. Čudež bi bil, če bi sredi tisočletja gorja in gneva še rastle zelena travica, poganjala živa brst. Izprva je bilo v taboru nekaj grmičja, pa so ga Lahi poruvali; tudi trata je bila, pa so jo pomandrali jetniki na svojem begu drug pred drugim in pred seboj. Zdaj je zemlja gola kakor lobanja gnilega

trupla, s katere so črvi znesli kožo in lase; nekdanj rumena, je zdaj vsa temnosivkasta, počrnela od mrklih duš, ki so jo klele, in obupa, ki jo je teptal; ob deževju se razmoči v hudobno testo, ki požira stopala do gležnjev ter se obeša na podplate v kepah, težkih kakor usoda.

Ostra sapa je sprejela Janeza na pragu. Po teh krtinah se vlačugajo vsi vetrovi sveta; mrzli kakor bajoneti straž, so vendar izžgali iz njegovih prsi zdravje, moč in skoraj vse želje in misli. Zgolj ponos in mučeniška vera še stojita v njem, belo okostje, ki ga vežeta domotožje in ljubezen z nestrohnljivimi kitami; toda meso življenja je odpadlo. Gad čuti, da mu stoji nekdo za pleči ter kreči grabežljivo roko. Ali to ve: preden se stisnejo kremplji okrog njegovega grla, bo vse končano; ležal bo v domači zemlji, in zmago-slavje pravice mu bo zvonilo k pogrebu.

Mraz in lakota ga ne bi bila zmogla, da ni tega strašnega podnebja, dežele brez gozdov in gora, s suhim ozračjem, ki ne diši po ničemer. Že prvo leto je začutil njegov strup, kakor vsi ubogi sinovi juga. Bolečine v prsah, krehanje, pešanje telesnih sil, vpadla lica in nazadnje postelja v jetniški bolnici, s katere ni več vstajenja

— takšna je usoda, ki čaka vsakogar in žanje s čimdalje širšim razmahom. Že mrjó, ki jih je zgrabilo pozneje od njega; pogledi vseh se mu čudijo, da on živi. Čez leto dni bo umiral ves tabor . . . Ne, on ne, on noče trohneti v brezsrdni tuji zemlji!

Divji veter ga zanaša po lesenem hodniku pred barako; vsak hip se mora loviti, da ne pade. Še enkrat hoče prebrati Zinkino pismo: na božični večer mu je pisala, sinoči je prišlo. Če bi sirota le vedela, kako mu je! Toda Janez ji zmerom sporoča, da se mu dobro godi. On noče, da bi obupavala zaradi njega, noče, da bi dragi ljudje prosili zanj: enkrat se odklenejo vrata sama od sebe. Ob nedeljah smejo sorodniki obiskovati jetnike; svidenja se vrše na stražnici, vojaki pazijo zraven ter se odurno rogajo med seboj. Bog ne daj, da bi moral Janez tako govoriti s svojim človekom; Bog ne daj, da bi Zina pogledala v ta svet gnusobe! Rajši nikoli več: gad je sporočil, da ni dovoljeno priti k njemu.

Poveljnik taborišča je orožniški stražmešter. Tik za malo barako, v kateri stoluje, raste divji kostanj; pod njim obdaja nekaj bezgovih stebel prazen prostorček s surovo zbito klopjo. Tja se

je napotil Janez, ker upa, da v takem vetru nihče ne sedi na prostem. Ni se varal: klopica je prazna; tesneje se zavije v svoj ogoljeni plašč, izvleče pismo in bere pobožneje ko mašne bukve, zauživa besedo za besedo, kakor bi hotel posebati že zdavnaj izpuhtelo vonjavo doma in mehkih deklčinih rok.

Ubogo Zinkino pisemce! Na štiri majhne strani je morala spraviti vse, kar mu ima povedati, zakaj cenzorji mečejo predolga pisma v koš; in tisto, česar ji prekipeva srce, svojo hrabro, jasno ljubezen, je morala čisto zamolčati, ker bi ji drugače vrnili pismo z opazko: »pišite kratko in stvarno!« Saj tudi ne gre, da bi jo razgaljala zlobi uradnih oči... Toda Janez bere izmed vrstic vso njeno skrb in bol; kako genljivo ga izprašuje, ali je v resnici zdrav in se ne hvali samo, da bi njo tolažil? Nato mu rahlo potoži o materi, kako čudna je še zmerom, ves čas od Joževe smrti. »Samo ne misli, dragi, da te je pozabila; ona si le domišlja, da mora žrtvovati skrivnostni usodi ljubezen do tebe in brata; brezsrdnost te žrtve pa je zgolj vnanji obraz najvišje, najnesebičnejše ljubezni.« Opominja ga, naj vztraja v veri: »Glej, ljubi, kadar premišljam

svoje upanje, se mi zdi, da se mora gorje uklo-
niti njegovi moči; in v tem upanju ne morem
ločiti tebe od vsega drugega. Zaupaj v zmago
pravice, zaupaj v svojo vrnitev, ne dvomi o tre-
notku veselja, ki ga čutim včasih tako blizu, da
slišim tvoje korake pred našimi vrati...« Na-
zadnje mu pravi še nekaj; tisto pa je cenzor
debelo pokrtil s kitajskim črnilom.

»Trenotek veselja!« mrmra jetnik. »Sveti mi,
lučka, dokler ne pride.«

Koprneča mehkoča mu je narasla v prsih,
kakor da je zdajci začutil ob sebi dišavo njenih
las. Kradoma poljublja papir, na katerem je slo-
nela draga ročica; nato ga zamišljeno zloži in
spravi. Ali se je mahoma zjasnilo vreme? Janez
je svež in pokrepčan; ljubeče misli pode obledelo
kri hitreje po njegovih žilah, in upanje se oglašča
z drznim fantovskim vriskom. Kljub vsemu, kljub
vsemu!

»Živeti, ostati na tem svetu, ki mu vsi zlo-
čini ljudi ne morejo vzeti dobrote!« vzklikne
sam v sebi ter plane kvišku liki pripognjena jelka.
»Ah, kako bo še lepo!«

Takrat pa se zdrzne in nastavi uho proti
žandarjevi kolibi, iz katere se je začulo neraz-

ločno kričanje in teptanje z nogami. Komaj pogleda, že se odpro vrata, in star možiček — gotovo je prišel k vsegamogočnemu s kako pritožbo — zleti kakor bomba na sredo dvorišča; za njim se vidi izprožena žandarjeva noga v angleških mehurkah in gizdalinskih žoltih golenicah.

»Schon zeigen, den Lumpen!« rohni razjarjeni glas gospoda komandanta, dočim se starček pobere in v obupu krevlja proti svoji baraki. »Še pritožuje se mi, svojat!«

In zdaj sledi prizor, ki ga je težko pozabiti.

V kolibi zazvoni telefon. Mož pravice izgine, vrata lopnejo za njim; dolgo časa je vse tiho. Na dvorišču se je zbrala gneča gledavcev, ki stiskajo pesti in preklinjajo, ta zamolklo, ta glasno. Iz barake se razlega po taboru sivčkov jok in zgovorna pripoved o žalitvi; ogorčena družbarine tja, da si olajša srce. Janez stoji nepremično in škrtá z zobmi.

Tedaj pa se vrata drugič odpro; mogočnik skoči ven ter zakliče z glasom vsiljivega postreščka:

»Stojte, gospoda, prijetno sporočilo imam!« Njegov obriti plavolasi obraz z ogabno mlečno kožo je ves predrugačen, jastreb se je izpremenil

v goloba. Z očetovskim smehljajem nadaljuje: »Pojutrišnjem se pripelje komisija z nalogo, da po ukazu njegovega Veličanstva preišče vse posamezne slučaje . . . Velika večina vas bo izpuščenih; vse dame in gospodje, ki imajo čisto vest, se potemtakem lahko pripravijo na odhod. Izvolite razglasiti veselo novico po barakah.«

»Prej lumpje, zdaj gospoda, maledetto!« zakriči srditež iz množice. »V petih minutah se mu je obesil nos . . . Počakaj, še drugih litanij se naučiš!«

Ali gospod komandant ne sliši; njegova zastavica se je obrnila po vetru. Še priklonil se je, in njegov pogled je meden, kot bi izbiral žrtev, da jo poljubi. Jetniki so v očeh tega nasilneža mahoma spet ljudje; svet se mu ruši izpod nog. Radovedno se ozíra, kdaj izbruhne obče navdušenje, in ko ne dočaka ničesar, izgine v kolibo, da niti ne veš, kako ga je zmanjkalo.

Janez gleda, posluša in komaj razume; čudi se, da ni ne vriska, ne smeha, ne poskakovanja. Le mrmranje se je razneslo po vsem taborišču; tam zgoraj nekje je viknil osamljen paglavec »evviva!« ter mahoma utihnil. Sam po sebi čuti, kaj je: tako zelo so se nesrečneži odvadili pro-

stosti, tako popolnoma je umrla zanje, da jih je skoraj strah njene bližine. So tudi ljudje, katerim je dolgo jetništvo izmolzlo poslednji vinar in zadnjo kapljo moči; prvi napor za kosček kruha jim mora podreti. Njim pomeni svoboda lakotno smrt ob veliki cesti. In tistim, katerih se ni posrečilo ugonobiti — kdo jim je porok, da obljubljena komisija ni zgolj ena nešteti, ki prihajajo vsa ta leta ob nedeljah z Dunaja, kar tako, da se gospodje izprepeljejo z avtomobilom ter zaslužijo mastne dijete s tem, da se trebuhajo za stražmeštrom po barakah: »Ja, ja! Ja ja!«? Še upanje se tu izpreminja v muko; »vesela vest« prinaša jetnikom dva dni brezupnega koprnjenja in jalovih sanj . . .

Trpke volje se vrača Janez v barako.

»In vendar,« si oporeka natihem, »in vendar napoči dan, ko bo vest resnična; zakaj ne bi bil današnji?«

Globok nemir se mu dviga v srcu; napol je bol, napol veselje, in vse druge misli ugašajo pred to skrbjo brez imena.

Dva dni potem je Janez prost in ž njim večina jetnikov. Vrata ostroga so se odprla; velika, strašna svoboda izkoreninjenih je zaklicala

s ceste svoj rod. Gad izprva ni mogel verjeti; široko je gledal, bled kakor zid, ter majal z glavo. Nato je šel počasi k svoji postelji, zakopal obraz v počrnelo blazino in se razjokal bogve zakaj. Storilo se mu je, kakor bi spričo njegovega osvobojenja izginjala vsa ta brezbrežna, krvava vojna in vsa zgodovina človeštva ter bi ves svet ne pomenil drugega kakor njegovo prostost.

Na svojo bolezen ni pomislil; ko pa je natlačil potno košaro, v kateri mu je poslala Zinka najpotrebnejše stvari, začuti mahoma, da ni več tisti, ki jo je nosil do semkaj. Roke in kolena se mu treso od prvega poizkusa. Toda Janez se tiho nasmehne, vzame ključek in odklene: kdo hoče kaj? Léti, uborna gadova last, razsuj se na vse vetrove; náte, vzemite, in ti, ki si zadnji prišel, dobiš košaro . . . Doma je vsega dovolj!

In gad odhaja s tem, kar ima na sebi; le palico nosi v desnici, v levici pa v ruto zavezan vogal jetniškega kruha, s peskom soljenega, s trskami in kamenjem zamešenega, da vidita Zinka in mati . . .

XVII.

Kastelkina okna so nastožaj odprta; v izbo diha zrak prvih toplih dni. Beli zastori se majejo v rahlem vetru, ki polni vse kote z vonjavo zemlje in mladih trav. Vrabcji, senice in ščinkovci se kosajo po drevju in žlebovju, da bi prevpili mnogoglasni hrup dvorišča, ki se dviga h gospe liki šum neutrudnega, večno teptajočega stroja. Dekle kriče veselo okrog vogalov, ruska ujetnika Ivan in Prohor brundata ob skednju; pomlad je pomlad, in vsaka stvar ji rada vriska naproti, ko se po dolгих mrazovih nasmehne izza gora.

Edino bitje na vsej Kastelčevini, ki ne sliši radosti, ne vidi plesa žarkov po nežnem brstju in ne čuti vesne v vseh kosteh, je gospodinja. Vrata v izbo so prislonjena, in Polona, ki hodi vsak trenotek mimo, se ji čudi že dobro uro, kako strmi pred mizo križemrok na sredo prta. Zarana so posli opazili, da ni kakor po navadi; nikogar ne ošteva, z živo dušo ne govori, jedi se ni doteknila. Pismo, ki je prišlo včeraj, je

danes proti svoji navadi odprla in prebrala; zdaj se veter poigrava ž njim, zrinil ga je tik do nasprotnega vogala mize. Kaj premišlja stara? Zina je bila dopoldne v trgu; po kosilu je tudi ni bilo h Kastelki. »Da bi vsaj prišla in jo razvedrila!« zdihuje dobra Polona sama pri sebi.

Toda vdova se ne spomni Zine; kar praznота je v nji. Sivo je v možganih, sivo pred očmi, tihota v srcu, molčanje kroginkrog; njen obraz je mrtev kakor glina, le ustnice se pulijo izpod zob, in kaplje krvi na njih pričujejo, da ji ni dobro v tem pokoju.

Čez dolgo se zdrami; blodna luč se ukreše v njenem pogledu, usta pa utrpnejo v obupni, grenki črti. Prav gotovo, Kastelka bi jokala, če bi še vedela kako. Zgane se, roko položi na čelo in tava kakor v snu na hišni prag. Toda spet ji ni pogodu; solnce ji vriska preveselo v obraz, naravnost iznad Konjske rebri, in poslopja se preveč bahavo šopirijo v njegovem sijaju.

»Ali naj zažgem vse to in skočim v ogenj, ko bo najvišje úlil, da se rešim pekla?« mrmra vdova z mrzlo brezupnostjo.

Okrene se v hišo in hodi iz kotà v kot, iz sobe v sobo; nikjer ji ni obstanka. Pred fantovsko

kamro postoji, pomisli ter izvleče ključ; leto dni je ni odklepala, prah leži prst na debelo po tleh in pohištvu. Stara tiplje tuintam, odpira predale, opoteka se kakor pijana in sama ne ve, kaj počenja. Nazadnje odpahne okence ter klikne Jero, naj posnaži in prevetri. V star »Narod«, ki ga je pustil še Benjamin na komodi, pobere nekaj drobnih reči ter jih odnese doli; komaj je položila zavoj na pisalno mizo, se oglase na pragu koraki. Moški je, Galjot; brez trkanja stopi skozi odprta vrata.

»Dober dan Bog daj, soseda!«

Nejevoljno vzdigne Kastelka glavo in mrzlo pogleda prišelca, ne da bi odzdravila. Toda Galjotu se trese glas, potrč se zdi, njegove oči so rdeče in čudno vprašujoče.

»Nu?« zategne vdova nehote. »Ves izgubljen si ... Kaj te je pobôlo?«

»Se mi pozna?« osupne sosed in pomolči. »Eh, so reči na svetu, so vesti, Mana, ki udarijo človeka po glavi, kakor bi se zgodile njemu samemu ... Gorje nas tepe, Kastelka, gorje ... Pogum in upanje sta edina tolažba, ki nam ostane.« To rekši premolkne, kakor bi se ugriznil v jezik. »Pravijo, da bo Janez kmalu prost,« po-

vzame čez nekaj časa. »Takšna komisija hod zdaj po njihovih taborih, ki preiskuje in vse izpušča. Sam cesar je ukazal storiti konec svinjariji.«

Kastelka molči; nič se ne zdi, da bi jo veselilo. Galjot jo gleda postrani, kašlja, menca in spet primakne:

»Tak Janez bo izpuščen... In Tone ti nič ne piše?«

»Pred štirinajstimi dnevi je prebrala Zina njegovo zadnje pismo,« mrmra stara, strmeč preko njega v zid. »Sedi, kaj boš stal!«

Galjot seda raztreseno in obširno; stol mu nikakor noče stati prav. Nato vzdihne:

»Tudi nam ne piše... Da bi le ne bilo hudega; skrbi me tvoj gad!«

Vdova ne zine.

»Slišal sem, da je bil vražji boj te dni... Odbili so naše po strašnem klanju in s težkimi izgubami. Ubogi fantje!«

»In?« zategne stara porogljivo.

»Bog ve,« pobira sosed, stokaje na svojem stolu. »Mogoče je Tone ranjen, ker nič ne piše...«

»In?«

»Drži se, Mana, pripravi se... Bridko reč sem slišal.«

»Samo slišal?« Kastelka govori zamolklo in mrtvo kakor iz jame.

»To se pravi . . .«

»Stoj; ne trapi se, prijatelj. Sama ti povem, kar imaš na jeziku: moj drugi gad je ubit. Zahvaljen bodi za dobri namen!«

Galjot jo široko pogleda, prebledi ter nekaj zastoka.

»Ná, beri,« pravi vdova tiho in mu porine pisanje, ki leži na mizi.

Sosedu se treso roke; solze mu drhte v očeh in v glasu:

»Od polka! . . . Tudi mi smo dobili sporočilo; tovariš piše, ker ga je on že zdavnaj prosil . . . Da naj te pripravimo, ako je še časa . . . In da je zmerom mislil nate in te pozdravlja še z onega sveta . . . Granata ga je ubila na mestu; ni se mučil; pokopali so ga Lahi.«

»Vse vem; tu notri stoji,« potrka stara na pismo. »Odprla sem ga, ker je prišlo takšno tudi po Joževi smrti; vedela sem, še preden sem brala, že snoči, vso noč . . . In davi sem ga odprla.«

»Uboga Mana!« Galjot ji položi roko na ramo. »Zaupaj in prosi Boga, da ti vsaj zadnjega

ohrani . . . Tolažil te ne bom; kaj so besede materinemu srcu!«

»Ni treba!« se otrese Kastelka. Ustnice ji drgečejo, v prsih se vidno nekaj napenja in raste, pa ne more na dan.

»Umrl je za nas vse,« povzame sosed.

»Za nas!« krikne vdova besno. »Tudi oni tam, na drugi strani, pravijo ,za nas! Kdo smo mi in kdo oni? Zaradi tega ,mi in vi, za nas in za vas' bodo svet iztrebili! . . . Za nas! Predvsem zame, kaj? Za mater, hahaha!«

Posinela je od strašnega, krčevitega smeha.

»To je drugi, ki ga imam na vesti: rodila in ubila! . . . O Bog, o Bog, ali slišiš matere, kako te kolnejo širom sveta?« Tako škriplje in stiska pesti proti nebu, da pokajo členki; vse more, jokati ne more več. »Zdaj pride tretji na vrsto . . . In kar storim, je zaman! Oh! . . . Dovolj, dovolj!« plane zdajci. »Znorim, razbijem si glavo, do tal požgem, kar sem napravila, in konec!«

»Mana, kaj misliš?« se splaši Galjot. »Kaj hočeš storiti, za Kriščevo voljo?«

»Kaj hočem storiti?« rjove Kastelka, stoječ sredi sobe in kopaje z nohti po nedrih. »Kaj

hočem storiti — haha! Hahaha! V cerkev pojdem, molila bom: zahvaljen Gospod, da si vse tako modro ustvaril... Rodila in ubila — zahvaljen bodi, o Gospod!«

»Ne, Mana, meni verjemi: fant je nesel to misel s seboj; da si ga slišala, kako je govoril pri nas... Za nas, je dejal, za nas gre zdaj; na Soči rad prelijem kri! Ta misel se ga je držala, nesel jo je s seboj —«

»Od misli nihče ne pogine,« mu krikne vdova v besedo. »Nihče! In tudi največji junak je vesel, da sme živeti... Jaz sem se bala zanj, to je tisto; podila sem ga, ker sem se bala! Pusti me, pusti, naj me duši, le naj — in konec! Oh, oh!« se zgrabi za grlo.

Nato se mahoma sklone h Galjotu.

»Povej, človek,« ga vpraša s hripavim glasom, »povej po pravici: kateri hudič je izumil te svete reči, ki se koljejo zanje? In kje je Bog, da ne ubije tistega, ki prvi ukaže: naprej!«

Sosed obupno mahne z rokami.

»Oh ti, Galjot!« se grohoče stara, »ti lahko tolažiš, oče dveh punic, ki sedita doma... Ali jaz sem imela tri sine! Kje so moji gadje, te vprašam, kje?«

»Dveh? . . . Nu da.« Galjot se grize v spodnjo ustnico. »Saj izgubim obe zaradi tvojih sinov, uboga Mana! Se pravi, če je tako zapisano . . . Mana, misli na Janeza; njega še imaš.«

»Pusti! Da pogubim tudi njega? Dovolj tega! Verjameš zdaj, kar sem povedala tebi, Zini in vsakomur? . . . Kaj naj storim? Kar objamem, je prekleto, kar podim, je prekleto — tak kaj? Tak kam?« ponavlja stara s suhim, še vedno brezsolznim siganjem.

Sosed se prime za glavo, kakor bi se bal, da mu počí. Za nekaj časa povzame:

»Ljuba Mana, poslušaj me pametno, ako moreš: zato sem prišel. Najtežje si vedela sama — hvala Bogu, in Bog te potolaži. Ali, Mana, prinašam ti drugo sporočilo — veselo vest, sem hotel reči,« popravi naglo, videč, da je stara izbuljila oči ter omahnila za mizo. »Veselo novico, takorekoč . . . Janez je prost.«

Kastelkin obraz se zjasni in stemni zaporedoma; še širje ga gleda zdaj, počasi nese roko na prsi.

»Janez je tukaj . . .«

Vdovina glava pade na trdo mizo . . . Pade, ne enkrat — ona pada, bije s čelom po hrastovini, da hiša bobni.

»Moj Bog! Moj Bog!« To ni renčanje besne volkulje, ki klesti z zobmi nad ubitim mladičem; tožba izmučene matere je, ki jo davi strah za poslednjo brst njenega krila . . . In zdajci sklene roke proti njemu:

»Imej ga pri sebi, Galjot — imej ga pri sebi! Ne domov, ne k meni — ti sam mu povej, da ne morem, ne smem!«

»Saj je pri meni . . . Pri nas leži; streže mu Zina. Sirota je sama bolj uboga od njega!«

Kastelkine oči so dva prepada groze.

»Leži? . . .«

»Leži. Bolan je . . . Dolga vožnja mu je ubila zadnje moči. Hudo je ž njim; na kolodvoru se mu je udrla kri . . . Uboga Zina, ki je bila ravno pri vlaku, ga je pripeljala komaj živega; vsak hip mora priti zdravnik . . . Mana, gad prosi domov, in tebe kliče; ne pojdeš k njemu?«

»Ne!«

»To veš, da skrbimo zanj kakor za svojega. In vendar . . .«

»Stori, kar hočeš! Domov ne, in jaz ne pridem; ne smem, ne morem — nočem, ali slišiš?«

Galjot vstaja.

»Kar je v človeških močeh, se zgodi.«

»Pusti me, sosed, pojdi, pojdi; mari ne vidiš, kako mi je?« hrope vdova lomeč roke.

In Galjot odhaja s povešeno glavo mimo objokanih dekel, ki so tačas začule črnega ptiča: gavran nesreče se izpreletava med orehi in jag-nedi ter kraka mrtvaško pesem . . .

Borovci na Konjski rebri gore kakor sveče nad krsto. Kastelka sloni s sencem na mizi, ter bode z očmi nepremično v gosteči se mrak; sivi lasje ji leže razmršeni po hrastovi. plošči. Bliža se korak, in ga ne sliši; človek je tu, in ga ne vidi; šele, ko jo strese za rame, se zbudi. Zina jo gleda; njen obraz je bel kakor črešnjev cvet.

»Kaj hočeš, dekle? Oh, nihče nima usmiljenja z mano!«

»Mati, Janez bo umrl . . .« govori sirota, komaj gibaje z ustnicami; njen glas je tišji od tišine same. »Doktor maje z glavo in pravi, da je preslab. Najhujšega se je bati.«

»O Bog! Čemu hodiš? Mari ne vem, da mora umreti?«

»Janez hoče umreti doma . . . Povej materi, mi je dejal, da hočem ležati v naši sobi; ako me ne pusti domov in ne pride k meni, jo bom klel v svoji smrtni uri!«

»Naj me kolne; dokler živi, je upanje . . . Nič ne verjemi, Zina; drži ga, ti ga rešiš! Zaupaj, dokler ni mene zraven.«

Toda Zina maje z glavo.

»Če bi ga videli, mati! Še jaz ne upam več — oh, niti jaz ne . . . Domov prosi, mati Kastelka; Jera mi je povedala, da je pravkar pospravila sobo; in jaz sem rekla, naj ga prineso . . . Slišite? Prišli so — čujte, v veži — po stopnicah gredo — že so gori! Stregla mu bom sama, nikogar ni treba k njemu . . . In zdaj, blazna mati, ga vrzi iz hiše, če moreš!«

Kastelka je planila kvišku, stoji kakor steber; utrip dveh src meri dolgo minuto molčanja. Zina se ne gane; strmo gleda gospo in skleplje roke na krilu.

»Ti si hotela!« izdavi vdova. »Kadar umre, boš kriva z menoj!«

»Kadar bo Janez mrtev —« povzame dekle zamolklo in mahoma utihne; oči govore za usta.

Šele zdaj ji pogleda Kastelka pazno v obraz, ki je ves popisán s strogimi črkami tragedije. To je konec. Še malo ur, dan ali dva, in dom bo brez dediča; teman vrtinec golta poslednji up Kastelčevine . . . Karkoli se je približalo stari, je

zapisano poginu; ubogo dekleta nosi pečat obsodbe na čelu! Groza bo kraljevala pod orehi, groza pod jagnedi — ona pa, nesrečna mati, bo stala kakor zla čarovnica sredi ugonobljene sreče ter poslušala soseda, kako si ruje lase in terja:

»Dvoje hčera mi je vzela ljubezen do tvojih otrok! Vrni mi hčeri, prekleta!«

In zdajci se bridko zasmeye ter položi dekletu roko na ramo:

»Le idi k njemu, Zina; zdaj je vseeno. Zidovi se rušijo, strop se podira . . . Idi, otrok; razumem te! Idi k njemu, Zina. Tvoje roke so mehkejše, in manj nesreče se jih drži . . . Ne, jaz ne; sama pojdi!«

Tema je. Vdova užge sveči na pisalni mizi; nato odgrne papir, ki ga je prinesla popoldne, ter začne razpostavljati spominke po drugem sinu. Ravno za Benjamina je še prostora . . . Vseeno, je rekla dekletu; in vendar ji ni vseeno. Bolj ko se brani, bolj mora misliti nanj; kakorkoli zatiska oči, venomer vidi fantovsko sobo, v nji belo posteljo, v postelji gada, ki umira.

»Joža in Tone!« mrmra iztezaje roke k njunim slikam, »kaj mi svetujeta, ljuba pokojnika? Vidva, ki vesta zdaj vse in poznata najgloblje skrivnosti — kaj pravita svoji materi, ubogi Kastelki?«

Toda mrtva molčita. Še ta jo zapuščata, še ta ne vidita njene muke! Stara upihne sveči: pa ne! Saj je vseeno; če tukaj ne sme obdržati sinov, jih tudi na onem svetu ne potrebuje. Bliža se veliko zlo, ura sodbe drevi naproti kakor oblak, ki ga jaše nevihta. Nekaj strašnega leze nadnjo; že je tu, že jo drži, odnaša jo bogve kam — še malo, in vse bo končano . . . Vseeno je, vseeno. Da bi le brž bilo, kar misli biti!

In vendar ji ni vseeno. Sedemkrat vstane izza mize ter leze po stopnicah; šestkrat se vrne, sedmič se splazi do vrat. V sobi je tiho. Svit bolniške lučke riše ozko črto na pragu. Ura v sobi tika, in kolikorkrat tikne, je gadovo življenje za sekundo krajše . . . Dolgo stoji gospa in ne sliši ničesar; mahoma pa ji razpara srce njegov revni, slabotni glas, ki ječi:

»Zinka! Zinka! Jaz nočem umreti!«

O Bog, o Bog! Stara kleči v sadovnjaku in tišči glavo v hladno zemljo. Kako je zbežala? Kod je dirjala? Ona ne ve, ne ve — in tam gori za komaj razsvetljenim oknom umira njen zadnji otrok in noče umreti . . .

Pri fari bije devet. Ne bo je konca, te strašne noči. Ura bo tekla za uro, in ena med njimi bo

ura smrti. Katera? Kdaj bo prepozno? Prepozno — o Bog! Kaj more storiti zanj? S čim ga odkupi? Ni ga odgovora, ni je rešitve!

Koleselj se zapraši na dvorišče, kot bi ga satan gonil; to je Galjot z zdravili. Čemu zdravila, ko gada ne davi bolezen, Kastelka ve, da ne!

Misel ji zablisne v glavi; že ji sledi, beži po vasi, pada, vstaja, teče brez sape, stoji pred župniščem... Okno v gornji sobi je svetlo, župnik ne spi. Pokliče ga, naj pride in ogrne štolo: uboga grešnica se izpove Bogu vsega-mogočnemu svoje krivde... Izpokori se, v prah se poniža, s pepelom si posuje glavo, in vse stori, karkoli ji poreko; po golih kolenih pojde na Golgato, samo da reši otroka!

Toda roka ji omahne s kljuke hišnih vrat: ali utegne čakati na milosti božje? In če je Bog ne usliši? Če je ne sliši — če ga sploh ni? Ona bo čakala usmiljenja, zaupala v čudež, in gađ umre medtem! Kje je svèt? Kje pomoč? Ječé izgine v noči.

Mesec jo zvabi na polje; vsaka stezica leži jasno pred očmi, druga drsi v drugo kakor mlečni potočki. Na desno in levo se razgrinja zemlja v svojem snu, ljubosumna zver, ki se je polakomila

njene sreče; tiho leži, v brazdah in debréh je rahlo dihanje kakor v kolkih dremajoče žene, ki sanja ljubimcu naproti:

»Pridi, skrivnostni moj ljubi, odeni me s svojimi krili, razžgi me v objemu, s sokom ljubezni me upijani! Glej, kako sem se nališpala, da bom lepa zate: v vroči krvi sem si okopala grudi, ledja sem si umila z materinskimi solzami . . .«

O, zdaj kolne vdova to zemljo! Brezumno tepta po nji, pljuje in psuje in krili z rokami, kot bi trosila zrnje prekletstva na sleherno ped:

»Gorje mi za vsako misel, ki sem ti jo dala, za vsako kapljo znoja, ki je padla nate z mojega čela! Preklet, preklet bodi dan, ki me je priklenil nate in me izročil tvoji oblasti! Mari bi bila vzela beraško palico v roko in malho čez rame ter prosila od hiše do hiše kruha za svoje uboge črviče, za svoje dobre tri gade; ne bila bi bogata in spoštovana, moja volja ne bi segala v sedem fará, ali moji sinovi bi bili živi in zdravi — tako pa si mi jih vzela ti, krvoločnejša od tigre, nehvaležnejša od vlačuge . . . Čemu, čemu se maščuješ za mojo dobroto in skrb? Oh, da ovene zadnja bilka na tebi! Da ti usahnejo lo-

kave nedri tri milje globoko in rode sivo kamenje
namesto rumenega žita — na vekomaj, na ve-
komaj!«

Ali sredi svojih kletev umolkne namah in
pritisne roko na srce. Hudobna zemlja se je
usmilila Kastelke; izpušča jo iz zakletja, odvezuje
jo skrivne zaveze, z mrmranjem neštetihih tihih
glasov preklicuje svoj čar. Vdova razume ta govor
zemlje; čim delj ga posluša, tem laglje ji bije srce
— in zdajci si vsa oddahne ter se udari po čelu:
rešilna misel je porojena . . .

Miruj, ubogo srce, in ve, stare oči, plakajte
od veselja: ne bo vam treba gledati gadove smrti.
Liži plamen upanja v čudež, vzpni se visoko do
srebrnih zvezd!

XVIII.

Polnoč je. Kastelka sedi za pečjo in šteje udarce z zvonika; vse je pripravljeno za nepovratno pot. Zanka iz perilne vrvi leži s kosčkom mila na njenem križu, skrbno zavita v papir. Ako je ona kriva, mora žrtev njenega življenja rešiti otroka; in če je nedolžna, vsaj konca ne bo videla, ne bo štrlela na samem liki okleščena jelša, ki gleda ob svojem znožju poslednjo zeleno vejo na tleh.

Preveč je bilo tega; nebo in zemlja nista mogla streti njene sile drugače, pa sta jo z nesrečo sinov. Zdaj je vse zapečano. Zanka je trdna; pol ure jo je vezala ob svetilki, z naočniki na nosu, ter poizkušala in razdirala, dokler ni dobila zaupanja vanjo. Le kam bi šla, da je kdo ne zmoti? Ženščeta se kar ne spravijo spat in švigajo venomer, kakor bi že nekaj slutile; kamorkoli stopi gospa, jih ima za petami. Nazaj grede s polja je zalotila Katro, da ji sledi; zdaj smučé Polona po veži, obstaja pred vrati in prisluškuje . . .

Vse to premišlja hladno in trezno; v svojih zadnjih trenutkih hoče biti spet Kastelka in dobro opraviti, kar stori. Oblekla se je praznično: kar tako naj jo polože na oder, je napisala v pismu, ki čaka pripravljeno na mizi ter obsega vse njene želje do tega sveta. Po prstih stopi k oknu, da še enkrat pozdravi bogato domačijo, ki se je vzdignila iz njenih žuljev in — gorje! — iz njene žive krvi. Mehkoba jo obhaja, ko leti z mislijo po vsej tej lasti, katero je toliko let pripravljala svojim sinovom: koliko ljubezni je v nji zakopane, koliko dobrih sanj in prečutih noči! Zbogom dolina, zbogom domači svet; Kastelka s Kastelčevega te pozdravlja v svoji zadnji uri . . . Zbogom ti, draga deca na mejah, ki je tolikanj skrbela zate, da ne utoneš v tujem morju: tudi nazadnje te ni pozabila! Da kmalu zaplešeš nad njenim grobom na velikem prazniku stare pravde, težko pričakovane, v hrepenenju obverovane, v usodni borbi obnovljene!

Stara se obrne k mizi, privije luč, pomisli ter jo upihne; mesečina je zanjo dovolj svetla. Mudi se, bela žena stoji ob gadovem zglavju; hiti, mati, predno zamahne s koso! Srce se ji krči ob misli, da si ne upa k njemu po slovo,

ko ga tako dolgo ni videla in ga ne bo nikoli več; vsaj ozrla bi se nanj, skozi ključavnico bi pogledala, v duhu bi pokleknila k njegovi postelji . . . Toda mari ve, s čim ga pogubi? Ali ni že njena skrb nevarna blede lučki življenja, ki se bori z ledeno sapo smrti? Šele spomin ljubezni, ki je legla sama v dar, se bo smel enkrat smehljati v njegovo ubogo lice, sijati mu v dneh ozdravljenja . . . Na pot, Kastelka! Le kam?

Takrat se ji ustavi oko na temni senci stenske ure. Kastelka položi prst na čelo in pokima; z neskončno opreznostjo sname uro, tiho jo položi na mizo, ter gre potipat železni kavelj, če dobro drži. Zadovoljna je; previdno odvijje zanko, da ne bi šelestel papir. Ali kdo posluša zunaj? V veži je tema in vse tiho. S pomirjenim srcem stisne milo in zanko v dlan ter vleče vrvico semintja, dkler ne drči kakor gladka belouška; nato si obriše roke in privezuje zanko, čudeč se skrivnostni lehkoti, ki jo skoraj vzdiguje od tal. Že si podstavlja stol, ko šepne tuj glas pri vratih:

»Kastelka!«

Toda vdovi se zdi, da je skočil veter po brajdi.

»Zaklenila bi,« mrmra sama pri sebi, »da
vrag koga ne prinese o nepravem času.«

»Kastelka!« ponovi glas od vrat.

Ona še zmerom ne sliši; rahlo sname zanko
z vratu in drsa zaklepat.

»Kastelka!« ji dahne takrat naravnost v obraz.
Gospa se splaši ter pogleda.

Popoten človek stoji pri durih; ta hip je
moral priti, roko drži še na kljuki. Mesečina se
svetlo upira vanj ter ga riše v črnem plašču
do peta, z brado razčesano na dvoje, pokritega
s širokim, ohlapnim klobukom, izpod katerega jo
gleda dvoje dobrih, žalostnih oči. Zrak okoli
njega ima sladek duh, kakor bi nosil medna ja-
bolka v žepu. Gleda jo, eno roko na kljuki, drugo
na palici, pa ne reče ničesar.

»Tak kaj te je prineslo?« se ujezi gospa. »Ne
veš, da je čas spati za poštene ljudi? Saj mora
biti zaklenjeno zunaj... Ti, čuj, menda nisi
prišel iztezat prstov po tujem blagu, kaj?«

»Nocoj ti je vendar vseeno,« de tujec z otožnim
nasmehom. »Daj mi sestti, Kastelka; truden sem.«

»Sedi,« mu reče vdova in se zavzame, kako
krotak je njen glas; s tem gostom ne zna trdo
govoriti. »Kaj bi rad?«

Mož sede za peč, kjer je ona sedela.

»Prisedi, gospa,« ji pravi, »pomeniva se truden sem, ali vendar me je gnalo k tebi, da se pomeniva.«

»Mari ne vidiš, da sem trudna tudi jaz in se mi mudi na pot?« reče vdova žalostno, toda prisede.

»Vidim; pa to še utegneš,« de tujec mirno ter položi svojo roko na njeno. Besede kapljajo Kastelki v srce kakor hladilna rosa; komaj je rekel, se ji zazdi v resnici, da se nikamor ne mudi. »Vidim in vem, Kastelka; zato sem jo mahnil k tebi.«

»Zato si prišel? Ti veš?« ostrmi gospa in dih ji zastane.

»Kaj ne bi? Tamle imaš namazano vrv in stol podstavljen, da se obesiš.« Mož kaže s prstom na zanko; njegove oči so skrivnostne kakor dva bazarja v luninem svitu.

Kastelka plosne z dlanmi in ne ve česa reči.

»Tvoj sin leži zgoraj na smrt bolan; v jetništvu so ga izmučili. In ti se hočeš obesiti, da ne bi umrl kakor prva dva. Ti misliš, da ginejo zaradi tebe in tvoje ljubezni.«

Vdova se zdrzne ter dvigne roke pred obraz.

»Za pet ran božjih! Odkod imaš vse, kar veš? Pa ne da bi bil onga, ti, čuj!«

In jadrno stori križ nad njim.

»S križem me ne spodiš,« se nasmehne popotni mož. »Če bi vedela, odkdaj sem ga vaju . . .«

»Tak kako moreš znati?«

»Ker sem ti sam vdehnil to misel, da bi te izkušal.«

»Ti sam — vdehnil? . . . Da me izkušaš? . . . In nisi hudič, ne bojiš se križa? Kdo si?«

»To je dolga povest . . . Moja mati je bila visokega rodu pa revnih ljudi; in oče, so zapisali, je bil tesar, čeprav ljudje ne verjamejo. Še jaz ne vem, s kom bi potegnil . . . So, ki pravijo, da sem božji sin; drugi so me podteknili rimskemu stotniku. Ali je to vseeno. Karkoli se zgodi v materinem krilu, je sveto in blagoslovljeno, kaj ne, gospa?«

»Je, tujec . . . Kdo si, te vprašam?«

»Pravzaprav,« nadaljuje mož, »se mi zdi, da sem mnogo starejši . . . Prva žena je bila moja mati, prva ljubezen moje rojstvo.«

»Kdo si?« dreveni Kastelka. »Kdo si, neznanec? Kdo si?«

»Dobrota sem . . . Že skoraj dvatisoč let mi pravijo Jezus.«

Stara odskoči.

»Jezus? . . . Ah, beži, kdo naj ti verjame! Dolgo je temu, kar sta hodila Jezus in sveti Peter po zemlji.«

Ali tujec vzdigne in razprostre dlani: dve znamenji se žarita na njih kot rdeče vino v solncu. Noge pokaže, svoje trudne noge v opankah; med jermeni sijeta rani, kakor bi bili zapeti z dvema rubinoma. Nazadnje odgrne plašč in srajco: na golih prsih mu zeva kot tulipan, blešči se ko jutranja zarja. Vsa soba, glej, je svetla od rešnjih pečatov in polna dišave po sladkih gavtrožah in zelenem rožmarinu. »Položi prste vanje, kakor Tomaž nejevernik!« povzame neznan mož.

Toda Kastelka veruje! Z grozo in radostjo, strahom in upanjem zdrkne s klopi ter mu objame kolena:

»Nisem vredna, o Gospod, da sediš pod mojo streho; le besedo reci, in zdrava bo moja duša! Zakaj delj ko petindvajset let nisem šla k maši, niti k izpovedi, niti ne k obhajilu; tvojega služabnika nisem poslušala, zapovedi nisem ubogala . . .«

»Tiho bodi, mati,« reče Gospod, »in vstani. Moj služabnik je dober človek, in vse, ampak — nu, kaj bi delal zdražbo! Jaz, Kastelka, ne pomnim, kolikokrat si bila v cerkvi; vsi žalostni in potrti so me vredni, in ti si prva med njimi. Ali nisi bila zmerom pri meni? Kaj nisem bil vedno s teboj? O, ljuba moja, ti nisi čutila v svojih skrbeh, kadar sem počival v tvojem srcu . . . Zapisano imam vse: tisto zaradi Polone — in kar si zdajala za male otroke —«

»Tudi tisto, Gospod?« se razveseli Kastelka. »Mari si z nami?«

»Z vsemi, ki so zatirani. Ali ne veš, da so me razpeli na križ, ker sem govoril zoper krivične oblastnike? . . . Prišel sem, da te izkušam, Kastelka; še s ceste sem videl skozi steno, kako si mazala vrv. Da nisem stopil hitreje, bi zdajle visela . . . Tak sin ti umira, gospa?«

»Moj zadnji,« pokima stara turobno. »Najmlajši gad; tisti, ki je bil najbolj strupen.«

»In ti hočeš umreti, da on živi?« jo bara Jezus.

»Hočem, ker ni drugače.«

»Zveličanje svoje duše zavržeš, da gad ostane?«

»Zveličanje svoje duše zavržem. Pehni me, Gospod, na dno pekla, na vekomaj me prekolni, le njega ozdravi, ki mojih grehov ni kriv! Dovolj je umrlo pravičnih, Gospod; zdaj je čas, da pošlješ smrt nad razbojnike.«

»Jaz ne pošiljam smrti,« de on resnobno. »Tak dušo zavržeš, Kastelka? Od mene se obrneš, premisli dobro?«

»Sina rešim, to mislim. Ne le, da se obrnem od tebe, Gospod, še borila se bom s teboj!« plane gospa ter iztegne roke. »Ti rečeš besedo, in moj sin bo živel; ne izpustim te, dokler ga ne ozdraviš!«

In seže, da bi zgrabila Jezusa, bori se ž njim ter mu zastavlja pot; toda kolikorkrat ga prime, se izpremeni Gospod v rožni grm z dolgimi, ostrimi trni. Kastelka grabi, trni jo bodejo v roke in prsi; drži ga, oni se zadirajo daleč v meso; vsa je pokrita z ranami, pa ne odneha, in kri, ki curlja iz njenih ran, se iskri kakor srage njegovih.

»Ne izpustim te, Gospod! Kje si bil, ko sta izdihnila Joža in Tone?«

»Odnehaj, Kastelka, saj ne uidem.«

»Kje si bil, Gospod?«

»Zraven sem bil.«

»In si pustil! . . . O Dobrota, o Jezus!« Slep srd jo popade. »In pravijo, da si poln ljubezni . . .«

»Roke mi daj, Kastelka.« Gospod se dotakne vdovinih ran, in tisti hip so zaceljene. »Nič se ne jezi name; sedi. Vidiš, ljuba moja, vsak ima prsto voljo. Kdor leze tja, kjer svinec leti, je sam kriv svoje smrti, s tistimi vred, ki so ga poslali; kadar se človek vdaja zlemu, nimam moči do njega.«

»Potem tudi zdaj ne moreš pomoči?«

»Morem,« se smehlja gospod Jezus. »Nič ni lažjega od tega.«

»Moreš, Gospod?« zavriskne mati.

»Samo vere je treba, Kastelka. Položi svojo vero v moje roke.«

»Verujem! Verujem! Verujem!« ponavlja gospa goreče.

»V veri je odrešenje . . . Čuj me tedaj in vedi: tvoja ljubezen je predrzno zaupala vase. Naj bo še tako velika, letečega svinca ne ustavi; še Bog ga ne more, zakaj tudi v smrtonosnem zrnju je on sam. In prevzetna je bila tvoja ljubezen, jezna, polna grenkobe; eno si ljubila, drugo sovražila. Dobra ljubezen ne meče sence, Kastelka; svoje varuje, mrzi nikogar ne. V tvoji

je bilo obilo suhega zlata, pa tudi mnogo nesnage; zato se je skalila v uri nesreče in zdvočila nad seboj. Vse tvoje črne misli, o mati, so zrasle v grenkobi srca . . . Zanko pa si zama vezala: snemi jo in vrzi jo v peč, zakaj resničro ti povem, da nisi nikomur napoti!«

»O, bodi zahvaljen za to besedo, Gospod!«
ihiti Kastelka in mu poljublja noge. »Zdaj je ozdravljena moja duša . . .«

»Ni zdrava, dokler kali seme zla,« prigovarja on z mehkim glasom. »Odpovej se sovražstvu; takšna je moja cena.«

»Premisli, Gospod, kaj so počeli z menoj!«

»Vse vem; ali kdor ne želi obupavati, ne sme sovražiti.«

»Ni mi do lastne sreče! Vrzi mene v pekel, le gada mi reši!«

»Potrpi, vse pride na vrsto. Odpusti sovražnikom, kakor sem jaz odpustil svojim. Glej, Petschnig je umrl na mojem srcu; jaz sam sem zatisnil njegove oči.«

»Gospod!« se zgrozi Kastelka. »Tak ž njimi držiš?«

»Vidiš, tega ne razumeš. Vsi pravični so moji, kdorkoli stoji zoper krivico, mi služi kakor

ti, Kastelka. Ali tudi skesani grešnik je moj in deležen moje ljubezni: Judež tvojega sinu se je izpreobrnil v svoji smrtni uri. Usta niso mogla več govoriti, srce pa se je kesalo in klicalo k meni; prišel sem ter mu odpustil, kakor nekdanj Iškarijotu.«

Toda žena se je splašila.

»Nemara si zoper našo pravico, Gospod? Potem ne glej name, ne glej na sina; potem ostanem in zdržim sama do poslednjega diha, čeprav zoper tebe. V nepravo hišo si stopil, Gospod, če nisi za našo pravico!«

Oči se ji bliskajo, toda Jezus jo gleda smehljaje.

»Stara pravda je pravda zatiranih, in jaz sem jo prvi podpisal ter bom do zadnjega ž njo; stara pravda je dobra pravda, zato ne sovraži v njenem imenu. Bojuj se, toda ne kolni; mrzi krivico, ki jo delajo — duše so moja last.«

»Tak njemu si odpustil!« ponavlja gospa in skoraj nič več ne upa.

»Tudi ti odpustiš,« veli Gospod, in komaj je rekel, že čuti vdova, da gasne črni plamen v njenem srcu. »Glej, kaj ti prinašam, in ti se braniš?«

»Sovraštvo me peče, Gospod, in tvoje besede so sladka rosa. Tak za našo reč mi dovoliš stati? Pa z nami, praviš, da si?«

»Za pravico se stati ne boj; jaz sam sem z vami, do konca. Odpusti jim zdaj, saj ne vedo, kaj delajo.«

Kastelka je že odpustila; gora ji pada s srca in lahko se ji dela pri duši kakor pred davnimi, davnimi leti. On pa jo nežno pritegne k sebi ter položi njeno sivo glavo na svoje prsi.

»Blagoslovljena bodi,« šepeče nad njo. »Vsa moja si zdaj, Kastelka; prišel sem nocoj, da ozdravim tvojo dušo ter ji pokažem pot. Ne boj se ljubiti, ne ljudi ne zemlje. Tudi v nji sem jaz, kakor povsodi. Zelo jo ljubiš, zares, in marsikdaj si žive prikrajšala, da si nji bolj služila; toda koliko ljudi si nasitila ž njo! In na skrivnem si vendar ljubila svoj mali grunt radi velikega, peščico zemlje radi mnogih duš: vse to je zapisano v mojem srcu... Ti pa, uboga mati, si mislila, da je tvoja ljubezen prekleta, in si jo ves čas davila, tajila? Da, jokaj, uboga Kastelka! Ne veš, da je ljubezni zmerom premalo na svetu? Davila si jo, tajila pred njimi in pred seboj, in čim bolj si jo morila, tem lepša je bila. Ali je moči ljubiti

sveteje od tebe, ki hočeš rada v smrt in pogubljenje? Zanja si pletla zanko, in vendar moreš ubiti le sebe: ljubezen bi te preživela, kakor sem jaz preživel telo razpetega Nazarenca . . . Ne boj se, Kastelka, tvoja velika ljubezen ga bo rešila.«

»Mojega sina! Moje ubogo, izmučeno déte!« kriči gospa. »O Gospod, kar svet stoji, nisi storil neizmernejše dobrote; še ti, ki poznaš vse skrivnosti, ne veš, kaj si vzel od mene!«

Jezus se milo smehlja, kakor bi bil srečnejši od matere same.

»Pojdi k svojemu gadu, Kastelka; tvoj gad ne umre, ne boj se.«

Ali gospa mu leži pri nogah, umiva jih s solzami, briše jih s sivimi lasmi. Njegove sladke roke pa jo vzdigujejo, in glas njegov ji veli:

»Ne kleči, mati; poglej!«

Kastelka gleda, kamor ji kaže, in vidi Janeza v postelji; bled je in beden, a mirno spi. Rahel smehljaj mu blodi po ustnicah ter odseva na Zinkinem licu, prva bleda zarja nade in sreče . . .

»In še to ti povem,« povzame Gospod, tiho in tiše, kakor bi plaval izpred nje. »Preden sem krenil k tebi, sem pogledal v bukve življenja ter videl zapisano, da boš kmalu sanjala v mojem

naročju. Trudna si, ljuba moja, in konec tvoje poti se bliža. Rabi čas, Kastelka, raduj se za vsa svoja mrkla leta, in bodi dobra, kolikor te žene srce; rabi čas, zakaj skoro se vidiva . . .«

Ta hip izgine njegovo obličje, izgine postava, plašč in klobuk; le rešnja znamenja še gore, pet rdečih plamenčkov pred temnimi vrati. Zdajci ugasnejo tudi oni, kroginkrog se zgrinja polnočni mrak, Kastelka sedi sama za pečjo in ne ve, kaj je bilo, resnica ali sanje. Toda srčna lehkota ne mine, črv obupa ne gloje več, in beseda tolažbe zveni v tišini, kot bi jo venomer nekdo ponavljal. Gospa ne pomišlja; v pijanosti svojega odrešenja leti k bolniku, ne čuteč stopnic pod nogami, ne vedoč, kdaj prime za kljuko in vstopi.

Do pičice je vse podobno, kakor je kazal gost; še gube odeje so take. Zinka sedi pri spečem, in ko zagleda Kastelko, se razlije njen zamišljeni smehljaj v solnčno glorio sreče. Janzovi lici sta votli, oči vdrte, v ustnicah skoraj ni krvi; toda zdi se, da ne umira.

»Gad se izliže!« zapoje v starki.

Rahlo se mu približa, poklekne k postelji ter otrpne, šepetaje:

»Moja velika ljubezen ga bo rešila . . .«

Na tihih solzah plava zadnja senca iz njene duše. Vse je pozabljeno; v neizmernem blaženstvu, da sme tiščati obraz v odejo, ki krije gadove ude, beže ure kakor minute. Prva zarja se je spopadla z medlo svetlobo oljne čuvajke; takrat začuti Kastelka rahel dotik na laseh, vrže obličje kvišku in vidi Janeza, ki se ji nežno smehlja ter jo boža po glavi, in sliši sinov radostni vzdih:

»Mama — mama!«

Toda ne da mu govoriti.

»Molči, zlati, počivaj; če si količkaj moj, ne govori! Bolan si, nesrečni gad, hudo si bolan; ali tvoje zdravje bo prva briga v hiši. Tiho, mali, da brž okrevaš; tiho, Benjamin, tiho... Potem bova govorila noč in dan, o vsem, o vsem, za vsa ta leta, za vse življenje nazaj!«

Vsako besedo poudarja poljub na njegovo koščeno roko; kratka trenotja so naučila Kastelko vsega, kar ume najnežnejša mati na svetu.

Janez uboga in ne govori. Le njegove oči pripovedujejo stari dolgo povest o trpljenju Pravice-Resnice, ki ni mogla umreti na tujem in noče umreti doma.

»Živeti, živeti!« kličejo te oči. »Pomagaj, mati, imej usmiljenje; glej, premlad sem še, in

svet je tako krasan, in moj delež še ni storjen na tej ljubljeni zemlji . . .«

»Živel boš, gad ne boj se!« mrmra Kastelka v presrečnem zanosu. »Gospod sam mi je obljubil tvoje zdravje.«

Zinka je ihtela z materjo vred; proti jutru je zadremala, trudna od solz in bedenja. Domov ne gre, dokler plava temni angel nad hišo; s težavo jo spravi stara v svojo sobo, da se re-
višče spočije.

Tega ni pričakovala Galjotova mala, da jo Kastelka kdaj položi v svojo lastno posteljo ter jo prekriža, odene in poljubi na čelo!

Janez je spustil trepalnice; njegove prsi se dvigajo in padajo v mirnem sopenju. Zunaj se bliska jutro čez Sevški hrib; solnčni žrebci drevé visoko, visoko in stresajo zlate grive nad gadjim gnezdrom.

Vdova pa gleda z enim očesom spečo mladost, z drugim lepoto, ki se razgrinja pred oknom, in prosi dobro zemljo odpuščanja. Kako naj bo zemlja kriva njenih nesreč, ko je mati nji in njenemu rodu ter raste iz nje človek kakor žitni klas, in so kruh in gruda in človek enako polni Gospoda?

XIX.

Visoko v Konjski rebri stoji hišica s tremi veselimi okni, ki je Kastelkina last. Do lani je imela najemnika, dva mlada brez otrok, ki sta živela ob njivici krompirja in črevljarski obrti; potem je moral mož k vojakom, žena se je preselila k materi onkraj hriba, in hišica je osirotela, pajki so razpredli svoje mreže iz kota v kot. Pred štirimi tedni pa, ko se vrnil gad iz jetništva, je mahoma zaškripal v vratih ključ, in ponižni domek je dobil svoje prebivavce. Tihi so; kladivo ne drobi po zaplatah, žvižganje se ne razlega kot za čevljarjevih dni; zato pa cveto v izbi in čumnati, na solnčni ravnici pred pragom in pod borovci in smrekami pokraj hiše tako žarka hrepenenja in toli pisani upi, da si mojster kneftra še v sanjah ni mislil enakih.

Trški doktor, Kastelkin dober prijatelj, je prisopihal tisti dan po Janezovi vrnitvi že zgodaj dopoldne, pripravljen, da najde reveža s svečo v rokah; ni se mogel načuditi izpremembi. Pre-

tipal in pretrkal je fanta od vseh strani, in čim delj ga je obračal, tem bolj se mu je vedril obraz; ves srečen je hitel povedat gospe veselo novico.

»Korajžo, Kastelka,« je vzkliknil v izbi, kjer je visela ura spet na svojem mestu. »Premotil me je snoči tvoj nepridiprav; nič ni zamujenega! S solncem, zrakom, svežim mlekom in krepilno jedjo ga popravimo, da bo lepši ko nov.«

Vdova je norela od radosti, ko je slišala potrdilo vseh svojih upov; le s težavo je izpustila zdravnikovo desnico, roteč ga, naj prihaja, kolikor le utegne, čeprav desetkrat na dan; kadar bo Janez zdrav, naj zahteva, karkoli mu drago.

Stari bradač, ki tika vse vprek, si je popravil ščipalnik in bele ščetinice ob pleši:

»To, ljuba gospa, je v tvojih rokah, ne v mojih. Drži ga, da ne uide prezgodaj iz gnezda, krmi ga dobro in praži ga na solncu, ki ga je toliko pri vas; zahvali Boga, da imaš vsa čarobna sredstva v svoji oblasti.«

V kratkih besedah je razložil svoje nasvete; Kastelka je še tisti hip zasnovala načrt, ki je pripravil zdravnika v glasno navdušenje. Pičlo uro po njegovem odhodu je odrinil hlapec z visoko naloženim vozom v Konjsko reber, za njim Po-

lona in Jera, šibeč se pod težkim tovorom. Hišica, ki jo je dala vdova zadnjo jesen prebeliti, je bila do večera izpremenjena v prijazen dom z belimi zavesami na oknih in slikami po stenah; še lonec s klinčki je mahal zeleno in rdeče s police ob vhodu. Vaški mizar je zbil lepo nosilnico; kakor hitro je zjutraj dodobra zasijalo solnce, so položili Janeza nanjo. Kastelka je skrbno zavila gada v volneno odejo; Ivan in Prohor sta ga vzdignila na ramena, ona pa je krenila za njima v hrib.

Tu se zdaj leči bolnik. Mati se komaj še zmeni za dom, kjer vladata Katra in sosed Galjot; noč za nočjo prečuje ob sinovem zglavju. Če leže dopoldne v čumnati spat, sedi pri njem Zina, ki prihaja s prvim jutranjim solncem in se poslavlja o mraku. Vsak utrip njegovih oči imata preštet, sleherni kašelj in vsak pregib rok na odeji. Kakor hitro se zjutraj ogreje ravnica, primeta gada pod pazduho ter ga odvedeta k robu gozda, par sežnjev od hiše, kjer je zrak smolnat od vonja smrek in vriskajo žarki prav do večera. Janez leži na nosilnici, katero mu prestavljata iz sence v solnce in narobe, ter srka dišanje gozda v bolna pljuča in nastavlja prsi čudodelni luči,

da izžiga iz njih vse zavratne kali. Rdečica se vrača v njegovi lici, jami v njih se polnita bolj in bolj, oči se dvigajo izpod obrvi, in temna obroča izginjata. Krehanje ga malokdaj še napade, moči se mu vidno množé, in glas mu zveni vsak dan krepkeje: nič več si ne da ubraniti, da ne bi govoril, čeprav uboga in se oglašá po pameti, da se preveč ne utruji. Doktor žvižga od veselja, kadar ga pride pogledat. In koliko hvaležnosti je v teh gadjih očeh, koliko sreče! Včasih molče vsi trije; on ju drži za roke in stiska, stiska, ničesar ne reče, le ustnice mu prebira smehljaj in pogled mu leti po mladem svetu kakor sokol z zlatimi prsi . . .

Kastelka se šali okrog njega ko mlada mati ob prvem dojenčku in se ne more nabesedovati. Nekaj dekliškonežnega je prešinilo njene prej tako rezke gibe; vzlic sivim lasem se je razcvela, kakor cvete naokrog njena zemlja, osvobojena zimskih spon. Toda volja ni opešala vdovi; neizprosno pita gada z dobrimi in krepilnimi rečmi, zaliva ga z mlekom in trdi vsak dan iznova, da je »trikrat boljši kakor včeraj«. Jokala je radosti, ko mu je doktor prvič dovolil vstati in ga je videla spet na nogah.

»Nisem se trudila zaman!« vzklikne tolikrat.
»Imam te, Janez, držim te, da mi zatisneš oči na smrtno uro ter sprejmeš ključe moje ljube Kastelčevine. Ti boš gospodar po moji volji, in moja zlata zemljica ti bo vdana, kakor je bila meni. Poglej jo, gad, začudi se svojemu kraljestvu!«

In kakor cesar, če pravi dobremu vojskovodji: Vse to ti dam! obkroža gospa svoj grunt s širokim zamahom roke.

On pa, ki je pustil na Kastelčevem trdo vladarico, strmi nad živahno mehko tega sivolasega dekleta in komaj pozna v njem svojo mater. Glej jo, kako zamaknjeno posluša Zino, ki včasih kaj bere iz knjig; ob pesmih se ji rosi oko, povestim sledi brez sape kakor v blaženih davnih dneh!

»Lasje so vam osiveli, mati, srce pa je pomlajeno za dvajset let,« ji govori sin pogosto.
»In kako da nič več ne kolnete, kaj?«

»Treba mi ni,« se smeje Kastelka. »Preveč sem srečna in pokojna; da bi bilo tebi vedno tako! Dobro mi je, ničesar si več ne želim, za ničimer se ne poganjam, in nič me več ne jezi. Dom stoji trdno, ti živiš, mržnji, napuhu in ničemurnosti sem se odrekla za zmerom; zdaj je

čas moliti, ne preklinjati. Edino, česar mi manjka, sta Jože in Tone; pa kaj, ko sem tebe tako vesela, da se komaj spomnim njiju dveh! Naj mi ne štejeta v zlo, saj pridem kmalu za njima.«

In ko se otroka upirata črni prerokbi, maje trdovratno z glavo ter utihne; ona ve, kar ve. Kaj za to, če ugasne stara garavka? Mladost bo cvetela brež nje in orala, kjer ona prestane; tako majhna bo cena za toliko blagra!

Kadar mati spi, se neredko spusti molčanje med gada in Zino. V teh letih izkušnje sta si povedala vso ljubezen iz dalje, spoznala jo v hrepenenju na vekomaj. Svet jima je neizmerna zelena roža; na nji ležita dve mladi rosni kaplji ter se bleščita druga drugi. Kako revni bi bili, če bi morali govoriti!

Včasih že kar ne verjameta, da besni vojna po zemlji; tako globoko in daleč sta jok in škripanje z zobmi . . .

»Kolikaj sreča je vendar živeti!« šepne Janez pogosto sredi tega zamišljenega molčanja. »Kljub vsemu je dobro na svetu — mi niti ne vemo, kako!«

Prestano trpljenje kopni in blede kakor gnusne sanje ob petelinjem klicu; zmerom red-

kejša trenutja mu dramijo v spominu sive obraze izza palisad. Takrat se zgrozi, senca mu zleti preko čela, in strastno se obrne k Zini:

»Veš veliko resnico, ki sem jo tam spoznal: brez doma in svobode ni zdravja telesu ne duši, ni dobrote, ni plemenitosti... Zapisano je, da blagor tistim, ki zaradi pravice preganjanje trpe; in kdo bi se branil križa, kadar so vsi poklicani? Toda strašno je: brez doma, brez svobode... Ne daj ti Bog slutiti, kako podlo gnijo ljudje v takam življenju! Dom in prostost sta izvor vsega dobrega; brez njiju ni zveličanja, ne enemu, ne vsem.« Jasno povzame čez minuto: »Zina, kadar nam vzidejo dnevi svobode — kakšni ljudje bomo takrat, samisvoji na svojem! Le kdor ne hlapčuje, kdor si gospoduje sam, more biti velik, dober in čist; le on je vreden sedeti za mizo človeštva. O, kako bodo ljudstva strmela nad nami!«

Ob deževnih jutrih se Janez posebno razveseli dekleta. Otožnejši je takrat in slabejši; komaj vrnjene moči potrebujejo solnča. Ves obraz mu zasije, kadar vstopi Zinka, sveža in rdeča od nagle poti, z lasmi polnimi rosnih kapljic, in poboža mater po trudnem temenu:

»Naspite se, mati, varuška je prišla!«

Kastelka objame malo s pogledom tihe zahvale, poljubi gada na čelo in stava molče na ono stran; počasi zaškripljejo vrata za njo. Vsako jutro je trudna do mrtvega, in vendar zdrži noč za nočjo v temi zraven sina ter ne zaspi, če jo še tako prosi. Moči ji pešajo; nič več ni stara železna Kastelka . . .

Zdaj počiva. Sama sta ostala otroka v sobi, ki jo zaliva dež s sanjavo godbo; skozi okno dihata gozd in trata svoj aromatični hlad. Rahel vonj po dobrem milu in sveži obleki se širi od Zine, ki sedi na znožju postelje z očmi svetlo uprtimi vanj. Luč ji prihaja izza hrbta; zlati oblak njenih las izpreminja svoj lesk od vsake meglice, ki plove mimo. Janez sloni napol oblečen in toplo zavit v volneno ruto na svojem ležišču ter v mehki hvaležnosti posluša dekličino kramljanje. Njeni ustnici sta podobni dvojici rdečih metuljev, ki trepečeta z razprostrtimi krili na cvetoči kitici zob. Zdi se kakor bi pela ptička o tisoč rečeh, žalostnih in veselih, resnih in razposajenih; zmerom jo je sladko poslušati, najbolj pa, kadar prerokuje bodočnost: tako modro ima vse preračunjeno v svoji lepi glavici! Janez strmi, kako se je razcvetla v letih ločitve, in komaj

verjame, da hoče biti njegova; v teh hipih ga polni misel na zdravje s šumečo neizmernostjo koprnenj.

»Zinka«, seže enkrat po njeni desnici, »kdam bova spet plesala, kakor sva včasih na vaši verandi?«

»Kmalu, zlati,« obljublja dekle. »Še letos, ako zdravnik dovoli. Cena ima novo harmoniko in je obljubil, da prvič nategne meh za naju dva.«

»On bo pa čakal!« se smeje gad. »To je predolgo, Zinka; jaz hočem takoj. Vsaj tebe naj vidim plesati.«

»Zaplešem ti,« pravi ona. »Ne, mati bi se zbudila; ne smem.« Pomisli, nasmehne se tiho, zardi ter ukaže gadu mežati. In Janez meži...

»Zdaj smeš!« mu šepne dekle sredi sobe; vrti se na bosih nogah, iztezaje roke, prav kakor bi se lovila ž njimi, ter si pripeva z rahlim, pridušnim glaskom. Medleč smehljay igra ž njenih na fantova usta.

In spet mora Janez zapreti oči; pa tudi če bi goljufal, bi bilo zaman, ker se je skrila očem za končnico. Toda on ne zna goljufati, premlad je še!

Včasih pride Galjot pod večer, da se vrneti s hčerjo. On in zdravnik povesta, kaj je novic

po svetu; ali Janez ju sam ne izprašuje. Gad ve, da pride, kar mora priti; danes ali jutri, svoboda jaše na rdečem konju s solncem vštric ter vihti upajočim bandero izpolnitve. In kdor ima gadja ušesa in gadje oči, sliši v kamenju stok in v vetru vriskanje, on vidi v majskem nakitju gor in dolin lesketanje strasti, s katero se pne ta uboga, krasna zemlja svoji veliki pravdi naproti.

XX.

Mnogo sreče je prinesel zadnji mesec našim ljudem; toda ostala je temna senca, ki mori Galjotu dušo in skeli Zino v dno srca, čeprav jo skriva Kastelki in njenemu sinu. Tej senci je ime sramota Galjotove Jele, in glas o nji gre od konca do konca doline.

Jela je divje krvi, pred zakonom spočeta hči prve ljubezni, otrok svoje matere, ki je v srajci ušla za očetom. Blagor Galjotu, da ji ni branil Kastelčevega Jože! Gad je bil poštenjak, čisto in nedotaknjeno je pustil nevesto, ko je odhajal v smrt; ali njegova kroglja je ubila tudi njo. Deviški zublji, ki so goreli zanj, so zrastle v razbrzdan požar, in tuji ljudje so jih gasili. Prvi jo je izročil drugemu, drugi tretjemu, kdor je hotel, jo je imel; njena blaznost ni poznala meja in ni iskala krinke. Kakor žival je sledila duhu po moških, žvenket oficirskih ostrog jo je mamil z nepremagljivo, usodno silo. Ko je oče izpregledal, je bilo zdavnaj prepozno: zaman prošnje in očitki, zaman polom in tepež; izpod njegove

palice je tekla na sestanek s pisano suknjo, iz zaklenjene sobe je skočila bosa na vrt . . . Škodoželjna slava njenih objemov je šla od ust do ust, vaščani so s prstom kazali za Jelo, in Kastelka je gledala v stran, če sta se kje srečali.

Galjot se je večkrat razjokal pri vdovi; nji edini se je upal potožiti svoje gorje. Sam ni vedel, ali naj ubije izgubljenega otroka, njo in prvega, s katerim jo vidi, ali naj jo pomiluje, zakaj predobro je vedel natihem, kaj je napravilo iz ponosne Jele to bedno igračo moških strasti.

Nazadnje so ljudje nehali pljuvati za njo, češ, da ni zdravega uma in sama ne ve, kaj počenja. Oče je stisnil zobe, ter se storil slepega; le po krajih, kjer je domneval njene sestanke, se je ogibal hoditi. S hčerjo ni več pregovoril besedice, in kadar je slišal njeno ime, je zardel ter povetil oči. Da ni imel Zine, kdaj bi bil že obupal!

Toda kmalu nato se je Jela poboljšala brez strahovanja in dobrih besed. Galjot in Zinka sta ugibala vsak zase, da se je morda zaljubila v mladega poročnika Ogra, ki je bil pred meseci z baterijo v vasi na odpočitku, v mirnih časih pa je opravljal službo gimnazijskega učitelja. To je

bila za očeta nova skrb: tujcu ne bi dal hčere za nič na svetu. Hkrati pa mu je odleglo, zakaj Jela ni pogledala nikogar, čeprav so pisma z bojišča le redko padala v hišo. Prve dni maja so vsi spoznali vzrok nenadne izpremembe, in danes je sirota sama priznala resnico.

Po kosilu je obsedela za mizo ter plašno uprla pogled v očeta. Bila sta sama. Galjot je molčal in čakal, ona se je drgetaje davila s prvo besedo.

»Govori,« je dejal oče s trdim glasom, videč, da hči ne more začeti.

Izvlekla je list, položila ga predenj, zakrila si oči ter udarila s čelom ob mizo.

Lajoš je pisal, da si vzame dopust in jo poroči, »ako je oče voljan zagotoviti njeno bodočnost«.

»Vzdigni glavo in poslušaj,« je izpregovoril stari brez pomišljanja. »Kar sem rekel, sem rekel; Galjot nima dvojne besede za eno reč. Z mojim blagoslovom, z beličem mojega denarja ne boš tujčeva žena; kdor hoče roditi zaničevavce mojega jezika in sovražnike mojega rodu, nima doma pod mojo streho. To pomni in stori po svoji glavi!«

„Imejte usmiljenje, oče!« stoka Jela, belejša od belega prta, in sklepa roke. »Moram ga vzeti, moram! Oh, dajte, da vam povem . . .«

»Kaj treba pripovedovati, ko vpije vsa vas? Sramuj se in molči . . . Saj misliš tisto, kaj ne?« In nehote pokaže s prstom na hčerin trdo prepasani život.

Dekle se zgrudi na kolena. Še njemu, jeznemu starcu, se lomi srce, ko posluša njen jok.

»Pustite me, oče, ki nisem vredna, da gledate name . . . O, saj mi ni zanj, ne mislite! Sovražim ga, črtim jih vse do zadnjega . . . Le to je — da to! Moram, oče, usmilite se!« Objemlje mu kolena, njegovo roko lovi ter jo umiva s solzami. »Zaradi sramote! Doma mi ni več živeti; komu naj pogledam v oči s to sramoto na sebi?« Krčevito ihtenje jo zviija na tleh.

»Čudno, da ti govoriš o sramoti,« zabrusi Galjot s srdito grenkobo. »Pozno si našla pravo besedo! Otroka imeti je manjše zlo kakor to, da si postala —« Toda psovka mu obtiči na jeziku; tega ne poreče, zdaj ne!

»In vas, oče — kako vas osramotim! Za vse dobrote, za vso ljubezen . . .«

»Nu, hvala Bogu!« se zagrohoče stari obupno.

»Vendar se spomniš blata, ki si ga nasula na mojo pošteno glavo!«

Hči je zadeta v srce. Tako brezumno rada je zmerom imela očeta, kljub vsej svoji nepokorščini, kljub vsej nesreči! Malikovala ga je, kakor oče njo... In ga je obsula z blatom! Šele zdaj občuti svoj greh; nikoli je ni slišal Galjot tako žalobno zajokati kakor zdajle. Toda on molči, neusmiljeno se obrača stran. Jela se plazi za njim, poljublja mu prah na čevljih in čaka; dolgo čaka — nato se pobere in opoteče k vratom.

Takrat se zdrzne oča Galjot; ostra misel mu prebode glavo, in ves njegov trpki gnev se pogrezne bogve kam.

»Stoj,« vikne za njo, »sem pojdi! Kam si hotela?«

Zdaj molči ona; pogleda ga in ne reče besede. Toda njene oči so dovolj zgovorne: mrtve so, brezupno temne, kakor voda v mlin-skem jezu pod skalo.

In oče razume!

»Zato, ker te Ogru ne dam?« jo vpraša zamolklo.

Dekle odkima z glavo:

»Brez vašega blagoslova nikoli!« šepne ubito.

»Zakaj potem? Ker te je sram?«

Tudi zato ne. Ali Jela ne more več govoriti. Blazna bol jo davi, jemlje ji dih in vid; opoteka se kakor pijana. Vsa njena čuvstva so strasti, oče jo pozna od malega. V smrtni tesnobi se zdajci ozre v njegov obraz s pogledom, ki prekipeva brezmejne žalosti in kesanja. To, to je glodalo v nji vse te mesece, ko je hodila kakor spokornica, s povešenimi očmi: ona ne more živeti, ker ne sme upati očetovega odpuščanja...

In ta trenotek ju združi. Že je zgrabil Galjot svojo Magdaleno, kot bi se bal, da mu siloma uide; že jo tišči na svoje široke prsi, mrmraje z raskavim glasom:

»Tak še to si mi namenil, nesrečni otrok!... In dete v tebi se ti ne smili, da ga hočeš pogubiti s seboj?... Ne vprašaš rajša očeta, ali ti more verjeti, da ne bo nikoli več tako?«

»Mari me še hočete, oče? Odpuščate mi?«
vzklikne hči kakor grešna duša, ko vidi namesto pekla odprti raj pred seboj. Tisti hip je spet na kolenih in joče glasneje ko prej; ali to niso solze obupa, marveč odrešenja.

»Kaj mi ostane drugega, Bog nebeški! Na cesto te ne morem pehniti, da mi pogineš ob

nji. Poslušaj me, Jela: še zmerom te hočem, ker ne prenehaš biti moj otrok, če padeš še tako globoko. Toda ne odpuščam ti danes, ne čisto, ne vsega; storila si mi, česar noben sovražnik ne more — premisli! Pozneje, da . . . Sama veš, kedaj . . . Imej usmiljenje z očetom in stori, da ti enkrat odpusti!«

»O, nikoli več, oče, verjemite že zdaj! Predramila sem se . . . Nikoli več! Saj nisem bila pri pameti, sama nisem vedela, kaj se godi z menoj; nekaj mi je sedelo za vratom in me je gnalo . . .«

»Vstani, sirota!« jo vzdigne Galjot in se mahoma spomni rajnice, kako mirna in krotka je postala, kakor hitro je ležala prvorojenka v zibeli. »Bog nama daj pomoči, da izbriševa madež! Rajši bom nosil križ s tabo vred, kakor da bi te izgubil in ugonobil . . . Ti pa ne misli na sramoto; misli, dekle, na to, kar hočeš biti z naprej; pokaži ljudem in meni, da tisto ni bila Galjotova Jela! Glej, vsi so te radi imeli; še zdaj te marsikdo pomiluje . . . Kdo ve, nemara se vendar najde poštenjak, ki te vzame za ženo. In če bi ga prav ne bilo — glavo pokoncu: ozri se na sosedo in postani Kastelka na Galjotovem!«

Jela ga drži za oba kraja suknje in mu tišči glavo v prsi, kakor bi jih hotela zlomiti. Potem vzdigne obraz, ki ji žari od sramu, hvaležnosti, ljubezni . . . In resno zmaje z glavo:

»Ne, oče, ne bom se možila . . . Ali imam po tem, kar ste zdaj storili, še kaj pravice do svojega življenja?«

Toda iz njenih solza se blešči vprašanje, ki ji ne more z jezika. Galjot ga prestreže:

»Vem, kaj misliš . . . Otrok bo naš: kjer mati, tam dete, o tem je škoda besed. Nihče ne bo vprašal, odkod je, in rad ga bom imel kakor tebe in Zino, — saj ne bo Oger, saj bo naš!«

To rekši prime hčer za obe lici ter ji poljubi skesano čelo. Odleglo mu je. Stoinstokrat še zajde solnce, preden bo madež nehal skeleti, ali vendar ga je laglje prenašati v odpuščanju in upanju boljših dni. Že dolgo ni stopal na Kastelčevo tako svobodno kakor danes. Sredi poti se ustavi, premeri z očmi obe domačiji ter zamrmra sam pri sebi:

»Soseda pravi tolikrat, da Kastelcev ni treba biti sram — Galjotov tudi ne, se mi vidi! Vsak je sam svoj sodnik, vsak ima svoje grehe in zasluge; še z lučjo ga ne najdeš, ki bi smel pobrati kamen zoper bližnjega . . .«

XXI.

Prvi dan rožnika se počasi nagiblje k večeru. Pred hišico v Konjski rebri sedi gad med Kastelko in Zinko na novi klopici, katero je Prohor nalašč postavil zanj, da se udobneje solnči. Zamišljeni so vsi trije; gospa je prvič povedala zgodbo tiste noči po njegovi vrnitvi. Razložila je otrokoma strašni boj svoje duše ter ponovila vse, kar je tujec govoril.

»Sanjali ste,« razsodi Janez po dolgem molčanju. »Vsak ve, da so sanje najbolj žive, kadar je duh izmučen od žalosti in skrbi; tudi meni se je prikazalo marsikaj, in ne le enkrat.«

»Mogoče,« kima vdova, pa nič kaj ne verjame. »Naj bodo sanje ali resnica, povedala sem vama, ker slutim, da kmalu ne utegnem več.«

»Spet slutnja!« vzklikne dekle karaje. »Včasih ste jih sami zmerjali, da so za stare čarovnice!«

»Saj to sem zdaj postala! In marsikaj me je modrilo vmes; ne, slutnje niso zmerom prazne . . . Kar čutim, kako se napenja kladevce, da udari mojo uro. In čemu je ne bi? Mali grunt

je oskrbljen; želela sem, da bi bila tudi na velikem še pri žetvi, ali zdaj kaže, da bosta slavila ta praznik vidva sama in drugi, ki so bolj spočiti od mene. Trudna sem, spanec me sili, tisti globoki, dolgi, ko zraste človeku trava iz srca . . . Da bi vsaj čakala znamenja prihodnjih časov!« doda hrepeneče.

»Ne le znamenja, časov čakate,« pravi sin, stiskaje starki roko. »Pred durmi stoje, čez vse hribe piha veter svobode; koliko boljše je že kot pred letom dni! Ali to so le prvi zvončki pomladi: bliža se dan, ko sama raztrga oblake in stopi med nas.«

In res se menda raduje vse naokoli nečesa posebnega. Dočim je Konjska reber odeta v pozno popoldansko senco, se širi pod njo dolina in kipi onkraj polja Sevški hrib v praznični zlati luči; še v temnih piramidah smrek na obzorju je nekaj svetlo hrepenečega. Polja in sela počivajo, zamišljena v veliko skrivnost, ki se zdajzdaj razreši; drobnim cerkvam, ki čepe na zelenih kopcih višin liki beli golobje z navzgor obrnjenim kljunom, se nič ne pozna, da nimajo več zvonov in ne morejo pozdraviti aleluje, ki se bliža. Kastelčevina gine oddaleč, se

vtaplja med čredo vasi kakor velika ovca med jagnjeti: bogata slika okolice srka vse podrobnosti v svojo živo, široko celoto. Izza hribov se dvigajo kupčki in višji grebeni svetleje višnjeve barve, in še odonkraj njih se zdi, kakor bi vpile daljave: tudi me smo tu, smo z vami, Kastelka, gad in dolina!

»Poslušaj, Zinka!« vzklikne Janez nena-doma. »Kdo je pravil, da hrani godec novo harmoniko zame?« In kaže s prstom nizdolu.

Bajta, kjer prebiva pijanček z materjo-starko, čepi tik pod rebrijo; na sadovnjaku za njo se vidi živa pika, manjša od črnega mravljinčka. Ta pika je Cena, ki v senci vleče harmoniko, in kolikokrat pljusne sapa v breg, se razločno slišijo njeni glasovi.

»Novo izkuša,« prisluhne Kastelka. »Nič kaj mu ne gre izpod prstov. Čujta!«

Res ubira godec nevajen napev; tipke se puntajo, melodija sili v poskočnico in vendar noče biti. Ali Cena ne odneha; še parkrat spodsne, pa jo ima. Vesela harmonika doni mogočno, kakor bi jo bil obsedel slovesni duh; prav dobro se čuti, s kakšno silo nateza mehove.

»Naprej zastava!« vzklikne Zina. »Kaj ga je navdušilo? Kar ni za v pete, ni Cenova šega!«

»Nekaj se je zgodilo,« pravi Janez pomembno. »Glej očeta in doktorja, kako dirjata gori!«

Izza ovinka gozdne steze sta se prikazala Galjot in zdravnik; očitvidno se jima mudi, kot bi nesla veliko novico. Živahno se razgovarjata in mahata z rokami; doktor vihti palico, Galjot klobuk, in toliko da ne poskakuje.

»Kaj vesta veselega?« jima zakliče vdova naproti. »Pa niso sklenili miru?«

»Vse več prinašam, Kastelka! Še dosti več! Sosedov obraz je rdeč od razigranosti.

»Potem je nekaj o stari pravdi...« šepne Janez dekletu. »Govorite, oče, govorite!«

Doktor je zinil, toda Galjot hiti oznanjati blagovestje.

»Mir ni sklenjen in menda še dolgo ne bo. Toda naši poslanci na Dunaju so povedali pred Bogom, cesarjem in celim svetom, da hočemo biti na svoji zemlji sami gospodarji ter stojimo za svojo prostost od zdaj zanaprej do konca, dokler nam je ne dajo...«

En vzklik iz treh grl je pozdravil visoko novico: to je bil glas, ki ga stoletja niso slišala!

Sosed bi rad povedal več, pa ne ve vsega natanko. Toda zdravnik razvija časopis ter govori o zgodovinski deklaraciji tridesetega maja, kakor bi ga poslušala vsa dolina ob znožju rebri. Glas trepeče staremu gospodu, oči se mu rose od veselja; on je gredoč navdušil Cena, da gode častitljivo bojno pesem.

Kastelka ga komaj posluša. Ženske ne gledajo politike na globoko in široko, tem bolj pa jih omamlja, kadar se zablisne velika gesta nad vrvežem njenih drobnjarij. Debele solze dero stari po licih, ko strmi v večerno zorenje vrhov in vidi v duhu svetlejšo zarjo, razlito na poldrugi milijon svobodnih ljudi, svojih na svojem in združenih z brati! Kralj Matjaž žvenkeče na plan, ilirska zvezda mu sveti nad glavo, trobojnice fofotajo od Gospesvete do laškega Vidma...

Zina sloni ob njeni rami, vsa blede od sreče; ustnice ji drhte, zrenice so uprte vanj ter kličejo:

»Raduj se, preljubi — dan, ki sva verovala vanj, nama vzhaja!«

Janez prvi podre molčanje.

»Če bi kdo vedel,« govori kakor samemu sebi, »če bi kdo vedel, kolikokrat sem mislil na to! Ti Zina veš, ti edina... Ves čas trpljenja

sem nosil v sebi to misel: odkrito in pred vsemi moramo povedati, kdo smo in kaj je naša neomajna volja. Izbrati cilj ter iti za njim, ne oziraje se na desno, ne na levo; pokazati svojo karto in postaviti nanjo vse, kar je . . . Kdor ne tvega vsega za vse, je sodrga, ne narod; domovina, ki jo hkrati ljubimo in prodajamo, ni domovina. Ta beseda pomeni vse, ali pa ne pomeni ničesar! . . . In zdaj stojimo s svojo pravdo pred sodiščem sveta, zdaj smo zares! O, zahvaljeni vsi, ki mi niste dali umreti, da sem učakal tega dne!«

»Topot bo zmaga naša,« pritrjuje Galjot in položi roko na gadovo glavo. »Našli smo se.«

»In naše muke niso bile zaman,« se oglašča Zina. »Vse je poplačano, kar smo prestali.«

»In tvoj bolnik bo še hitreje zdrav,« se muza doktor, »kaj, ti politik v krilu? Glej ga, kako se mu bliskajo oči, sužnjiku babilonskemu! Da, mladi mož, vrnil si se v dobri uri.«

»Sam pekel nas ne premore,« mrmra gospa kakor v snu, in besede nočnega gosta se dramijo v njenem spominu. »Narod govori z usti poklicanih in potrjuje nas vse, ki smo hranili zvestobo tej ljubi zemlji. Mi smo jo zaslanjali pred zimskimi viharji, vi mladi boste gledali

njeno pomlad . . . Bodita ji dobra orača, gad in Zinka, da zaslovi Kastelčevina po našem svetu; in kadar me več ne bo, vsadita pred domom zeleno lipo v spomin današnjega dne in v opomnjo stare Kastelke . . .«

Vsi se spogledujejo. Vdova govori čedalje piše, čudna krotkost ji obliva obraz, shujšana tostava leze v dve gubi. Nejasen strah je zavladal okoli nje.

»To je moje znamenje,« povzame z usihajočim glasom. »Kadar umrem, ne žaluj za mano, Janez . . . in drži jo . . . svojo zemljo . . .«

V tem se je oprijela sinovega komolca in padla nanj, kakor bi mu hotela nasloniti glavo na ramo; noben vzdih, noben drhtljaj ne priča o bolečini.

»Mati! vzkrikne fant prepadel ter zdrkne pred njo na kolena. »Ljuba mama, kaj vam je?«

Toda stara omahne po klopi, ne da bi se lovila. Galjot plane k nji, doktor priskoči z resnim obrazom.

»Naglo v hišo!« veli zdravnik. »Pusti jo, fant, bolnik je odveč pri tem poslu. Zina, ž njim ostani.« Oprezno jo primeta in neseta v sobo.

Dekle zajoče z drobnim, tesnobnim glasom.

Janez se komaj zaveda; ves svet se vrti okrog njega v mrklem, brezumnem plesu.

»Mati umira . . . K nji moram, k nji!« si vikne z grozo in tava k vhodu, držeč se zidu. Kolena se mu šibé, v učesih buči preteča godba. Med vrati ga zdajci mine slabost, bučanje utihne; le nekaj ponavlja v težkem taktu: »Mati umira, ubilo jo je veselje . . .«

Galjot ga prestreže na izbinem pragu:

»Drži se, fant, hudo je . . . Se pravi . . .«

Gad ne posluša in skoči naprej.

»Srce,« pravi doktor, vstajaje od postelje.

»Korajžo, Kastelec, bodi mož.«

Toda Kastelcev ni treba učiti moštva.

Mati leži, gleda sina z odkritimi zrenicami in ga ne vidi: žena s koso je opravila delo, preden sta jo prinesla noter. Gad ni zamudil ničesar.

Zinkin jok pretrga smrtno molčanje; Galjot stoji zadaj in čudno stoka. Veter je planil močnejše v reber; zdi se, kakor bi sedel na dimniku ptič z ogromnimi krili ter prhotal, da odleti s svojim plenom . . .

Janez kleči pri Kastelki; on ve, da je mrtva, toda jokati ne more. Dva vroča stebra tiščita iz

prs v oči, neizmerna žalost se krči v srcu — ihtenje ne najde poti na dan. Narobe! Nekaj visokega stopa vanj kakor bog v svoje svetišče ter izpodriva slabost od hipa do hipa; čim polnejši je te svečane sile, tem bolj občuti, da mati ne diha več. On razume njen testament:

»Ne da mi žalovati, ki je svoj živ dan sovražila solze. Ona hoče spomina v tem, da varujem zemljo in hranim zvestobo, katero mi zapušča; v to mi daruje svojo neupogljivo dušo. Sij vame, mati, vsa se naseli v meni! Že čutim objem tvoje ljube, ki se polašča gadje krvi; ima me, ne izpusti me nikoli več, drži me, kot je držala tebe. Držim jo tudi jaz, do smrti, do groba . . . Počivaj v miru, Kastelka s Kastelčevega!«

S to mislijo vstane, poboža mrtvo glavo, zapečati onemela usta z rahlim poljubom in nežno položi prste na ugasle oči. Ko se obrne, je v njegovem pogledu trdi lesket gospodarja.

Galjot je hitel z doktorjem v vas naznanit žalostno vest in poklicat ljudi, da sprejme hiša gospo na zadnje nočevanje; Zina in Janez varujeta mrliča. Vdovin obraz se je izpremenil tako malo, da človek ne ve, ali je bil že v življenju popisan s smrtjo, ali še v smrti živi. Nikdar.

spočiti možgani so ji zastali v široki viziji svetlobe, poslednja misel je otrpnila v radostnem smehljaju; tako je podobna utrujeni ženi, ki spi in sanja, da je nedelja.

Dolgo sedita nemo drug zraven drugega in strnita v njen razorani profil. Zina sloni na Janezovih prsih, kakor bi mu hotela s svojo tesno bližino uspavati bol. Njiju misli so v teh minutah globlje od zemlje same in višje od neba; nobena beseda jih ne odkriva, noben gib jih ne kaže. Tako tiho se je storilo, da zveni tikanje rožaste ure kakor skrivnostni govor živega bitja.

Večerni pajek je zapredel sobo; ko je materina glava le še skrivnostna lisa v mraku, se Janez vzdigne ter objame dekle čez pas.

»Stopiva na prag, da vidiva; zdaj morajo kmalu priti.«

Zunaj jo stisne k sebi, kakor bi hotel reči nekaj milega in otožnega, pa mu manjka besed.

Temni se; na Sevškem hribu ugaša zadnji rdeči odsvit. Indigasti zvon noči se spušča niže in niže, zvezde v njem se blešče ko žebli od blede kovine, in veliko morje samote se zgrinja nad vsemi rečmi.

»Tako dobro mi dé, ker si z mano!« šepče moška senca pred hišo v rebri. »Samo tebe imam še na svetu.«

»In njo, in njo!« odgovarja senca device. »Ljubezen, katero je dala življenju, ne more umreti; v najmanjšem zrcu prsti, v sleherni travni bilki, v vseh dobrih in močnih mislih in delih je tvoja mati pri naju!«

Spodaj plaka mrtvaški zvon. Veter češe hribom temena, kakor bi zemlja orglala na svoje šume in pela črno mašo Kastelkini duši.

»Sladko počivaj, borivka!« moli mladi gospodar. »Zvesto ob srcu tvoje grude bo gorela gadja vera, in gadje gnezdo bo stalo za dom in staro pravdo v tvoj spomin na vekomaj!«

Oddelek za razisk. dejavnost

VL

LEVSTIK V.

Gadje...

886.3-311.2

4200711565

OSREDNJA KNJ. CELJE

COBISS •